

02/03

Институт
за политичке
студије

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

SOCIAL POLICY

Часопис за теорију и праксу

социјалне политике и социјалног рада

ISSN 0038-0091 УДК 364 СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА год. 52 vol. 2-3/2017.

- Мирослав Бркић • Мирослав Јовановић • Сања Ђурђевић • Владимир Илић •
- Весна Дуканац • Сања Ђурђевић • Емина Борјанић Болић • Марта Сјеничић •
- Зоран Весић • Сандра Перић • Горан Петковић • Наташа Љубомировић

ISSN 0038-0091 УДК 364 год. 52 № 2-3/2017.

ISSN 0038-0091 УДК 364 год. 52 № 2-3/2017.

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

ISSN 0038-0091

УДК 364

Година 52

Број 2-3/2017.

УЗРЖИВЕ СТРУЧНИХ РАДНИКА
СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ ОРГАНЕ

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

SOCIAL POLICY

Часопис за теорију и праксу социјалне политике и социјалног рада

ISSN 0038-0091 UDK 364

Број 2-3/2017 Год. 52, стр. 1 – 124

Часопис излази три пута годишње

Часопис Социјална политика покренут је 1946. под називом Весник рада,
а од 1951. године излази под називом Социјална политика.

Издавачи

Институт за политичке студије, Београд, Светозара Марковића 36
тел. 33-49-204, 30-39-380, Е-mail: ipsbgd@eunet.rs, www.ipsbgd.edu.rs
Удружење стручних радника социјалне заштите Србије, Београд

За издавача

Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник

Мирослав Бркић

Заменик главног и одговорног уредника

Бранкица Јанковић

Редакција

Мирослав Бркић; Бранкица Јанковић; Дарија Завиршек; Видоје Радуловић;
Александар Југовић; Нада Радушки; Ђорђе Стојановић

Савет часописа

Миле Милосављевић; Нијаз Карич; Биљана Маричић; Сузана Борнорова;
Живојин Ђурић; Зоран Драгишић; Светлана Драженовић; Биљана Зековица;
Драгана Станковић; Горан Петковић; Ива Бранковић; Julia M. Watkins

Пословни секретар

Смиљана Пауновић

Секретари редакције

Адријана Грмуша
Стефан Милошевић

Редизајн корица

Ана Милутиновић

Слог и штампа

Birograf comp, Zemun

Тираж

100 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати,
било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача
Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не
изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су
аутори запослени.

САДРЖАЈ

Мирослав Бркић, Мирослав Јовановић, „Подршка процесима деинституционализације у установама за одрасле и старије са интелектуалним и менталним тешкоћама“	5
Сања Ђурђевић, Владимир Илић, „Доминација материјализма над алтруизмом – криза друштва или појединца?“	19
Весна Дуканац, Сања Ђурђевић, „Породице адолесцената у судару са новим временом: измењено функционисање или нови видови зависности“	35
Емина Борјанић Болић, „Модел заштите деце заснован на знањима о трауми“	51
Марта Сјеничић, Зоран Весић, „Политика запошљавања особа са менталним потешкоћама“	67
Сандра Перих, „Антидискриминаторна и антиподчињавајућа пракса у социјалном раду“	85
Горан Петковић, „Интеграција избеглих и интерно расељених лица на територији општине алексинач“	101
Наташа Љубомировић, „Стигма и антистигма интерно расељених лица - шанса за ново доба“	115

CONTENTS

Miroslav Brkić, Miroslav Jovanović, “The Support to Deinstitutionalization Processes in Institutions for Adults and Elders With Mental and Intellectual Disabilities”	5
Sanja Đurđević, Vladimir Ilić, “The Domination of Materialism over Altruism – The Crisis of Society or of the Individual?”	19
Vesna Dukanac, Sanja Đurđević, “Families of Adolescents in Collision with a New Age: Changed Functionality or New Forms of Addiction”	35
Emina Borjanić Bolić, “The Model of Protection of Children Based on Knowledge about Trauma”	51
Marta Sjenčić, Zoran Vesić, “The Policy of Employment of Persons with Mental Disabilities”	67
Sandra Perić, “Anti-Discriminatory and Anti-Oppressive Practice in Social Work”	85
Goran Petković, “Integration of Refugees and Internally Displaced Persons in the Municipality of Aleksinac”	101
Nataša Ljubomirović, “Stigma and Antistigma of Internal Displaced Persons – The Chance For a New Period”	115

Мирослав Љ. Бркић¹

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Мирослав Јовановић²

Центар за социјални рад Пожаревац

ПОДРШКА ПРОЦЕСИМА ДЕИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ У УСТАНОВАМА ЗА ОДРАСЛЕ И СТАРИЈЕ СА ИНТЕЛЕКТУАЛНИМ И МЕНТАЛНИМ ТЕШКОЋАМА³

Сажетак

Деинституционализација је тесно везана са правима особа са интелектуалним и менталним тешкоћама на живот у заједници и развојем услуга у заједници којима се ови процеси подржавају. Влада Републике Србије се акционим планом у оквиру предприступних преговора за поглавље 19 обавезала да ће усвојити стратегију деинституционализације.

У раду се приказују резултати истраживања који су за циљ имали утврђивање ставова запослених према деинституционализацији у шест домова за смештај одраслих и старијих са интелектуалним и менталним тешкоћама. Реч је о двомима који су били укључени у пројект „Подршка деинституционализацији и социјалном укључивању особа са менталним потешкоћама и менталним обољењима“ (ИРА 2011) и који су оквиру њега развијали услугу становања уз подршку.

Резултати истраживања су показали да запослени генерално подржавају процесе деинституционализације, при чему ниво и интензитет подршке зависе од радног места/образовања, година радног стажа и бројем похађаних обука.

Кључне речи: домски смештај, деинституционализација, становање уз подршку, радно место, радни стаж, обуке

1 Редовни професор, bekicmiroslav@ikomline.net

2 Мастер социјалног рада, jovanovic.b.miroslav@gmail.com

3 Рад је настао у оквиру пројекта Родна равноправност и култура грађанског статуса: историјска и теоријска утемељеност у Србији, број 47021, Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

1. ПРОЦЕСИ ДЕИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ И РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Идеје деинституционализације базиране су на социјалном моделу тумачења инвалидности. Проблем није искључиво у појединцу и његовим недостацима, већ пре свега у друштву, које је неприлагођено различитостима. Уместо да бораве у наменским објектима (домовима, болницама) у којима је нагласак на лечењу и изолацији, особе са инвалидитетом треба да живе у заједници, у што мање рестриктивним условима, да развијају властите потенцијале и у што већој мери учествују у друштвеном животу. Оваква схватања довела су до развоја филозофије самосталног живота, са нагласком на концепту личне контроле, права и одговорности.⁴ Концепт деинституционализације саставни је део ове „филозофије“ и може се дефинисати као **“процес у коме се систем првобитно намењен заштити особа са инвалидитетом тако што ће их искључити из друштва, трансформише у систем подршке који има за циљ да их интегрише у друштву нудећи им широк спектар услуга у заједници, уз поштовање принципа избора и одлучивања”**.⁵

Поједини аутори наглашавају да деинституционализацију не треба поистовећивати са трансформацијом резиденцијалних установа.⁶ Деинституционализација је шири појам, чији је крајњи циљ успостављање система који пружа могућности особама са инвалидитетом да достигну и одрже оптимални ниво самосталности. Трансформација је са друге стране, процес реформисања мандата резиденцијалних установа са услуга домског ка услугама у заједници. У том смислу, трансформација установа је битна карика у остваривању жељеног исхода, али се не може поистоветити са деинституционализацијом, која представља радикалну промену у свим сферама друштвеног живота, промену свести, прелазак са медицинског на холистички приступ, заснован на принципима права и пуног учешћа.⁷

Деинституционализација постаје водећи тренд у Западној Европи и Северној Америци у раним 70-им годинама прошлог века. У томе су предњачиле Италија, Шведска и Норвешка, које су временом заторили резиденцијалне за особе са инвалидитетом. Француска је у периоду од 1990. до 2004. године, смањила капацитет

4 Мирослав Бркић, „Услуге у заједници – претпоставке процеса деинституционализације“, Социјална политика; Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2014. стр. 34.

5 Jim Mansell, Martin Knapp, Julie Beadle-Brown, Jeni Beecham, „Deinstitutionalization and community living – outcomes and costs“, Report of a European Study, 2007, Vol. 2, pp. 12.

6 Мирослав Бркић, „Услуге у заједници-претпоставке процеса деинституционализације“, нав. дело, стр. 34.

7 Исто, стр. 35

ових установа са 81.225 на 44.311, а Немачка од 1990. до 2000. са 45.000 на 33.033. Актуелно је веома мали број корисника је у установама, искључиво оних којима је потребна свакодневна и континуирана нега и подршка.

Упоредо са смањивањем смештајних капацитета, односно затварањем установа, развијале су се услуге у заједници, пре свега у области социјалне и здравствене заштите. Отварани су центри за ментално здравље, услуге које спречвају институционализацију (становање уз подршку, персонална асистенција, дневни боравци), укључивање на тржишта рада на бази интегративних приступа или посредством наменски формираних социјалних предузећа. У развијеним европским земљама већи број особа са менталним и интелектуалним тешкоћама користи дугорочне облике заштите у заједници, од оних који су смештени у болницама и установама социјалне заштите.⁸ У Немачкој и Великој Британији, корисници имају „лични буџет“ (personal pocket), који могу да искористе за обезбеђивања различитих облика подршке и заштите, који су им потребни.⁹ На тај начин се обезбеђује флексибилност система социјалне заштите, а корисници добијају већу слободу одлучивања. То је добар начин да се избегне да након напуштања резиденцијалне установе остану без неопходне услуге.

Земље централне и источне Европе, које су се касније придружиле ЕУ и касније започеле деинституционализацију, још увек заостају за западом и имају различите резултате. Значајне успехе оствариле су балтичке државе, док је помак релативно мали у Словачкој, Румунији и Словенији. Према неким изворима, Словенци су чак повећали капацитете установа за смештај корисника, док се у румунској националној стратегији, уместо деинституционализације, планира само модернизација постојећих установа.¹⁰ Хрватска, такође, није много одмакла у процесима деинституционализације. Према подацима из 2012. године, тамо се око 4000 особа са интелектуалним и менталним тешкоћама налази у болницама и установама социјалне заштите, док само 75 користи услугу становање уз подршку.¹¹

У 15 установа за смештај одраслих и старијих са телесним, интелектуалним и менталним тешкоћама у Републици Србији у 2016. години на смештају је било 4401 корисник.¹² У протекле три године

8 Agnes Kozma, Gabor Petri, Mapping Exclusion – Institutional and Community-based Services in the Mental Health Field in Europe, Brussels, 2012, pp. 48.

9 Исто, стр.48

10 Исто, стр. 52.

11 Agnes Kozma, Gabor Petri, Mapping Exclusion – Institutional and Community-based Services in the Mental Health Field in Europe, нав. дело, pp. 56.

12 Републички завод за социјалну заштиту, Извештај о раду установа социјалне заштите за

капацитети ових установа су углавном попуњени, што је један од показатеља да се деинституционализација недовољно спроводи у пракси. У прилог томе и подаци који указују на недовољну развијеност услуга у заједници, посебно услуга подршке за самосталан живот. У Србији, за разлику од већине земаља у окружењу не постоји стратегија деинституционализације. Ипак, Влада Републике Србије се у оквиру предприступних преговора за пуноправно чланство у ЕУ, у оквиру поглавља 19, обавезала акционим планом да ће донети, односно усвојити стратегију деинституционализације.

Истраживање реализовано током 2015 године показало је да се ове услуге обезбеђују у 36 градова и општина, персонална асистенција у 17, а становање уз подршку за особе са инвалидитетом у 13.¹³ Већина услуга становања уз подршку развијена је од стране домова за смештај одраслих и старијих са интелектуалним и менталним тешкоћама у оквиру пројекта „Подршка деинституционализацији и социјалном укључивању особа са менталним потешкоћама и менталним обољењима“ (РА 2011). За многе запослене то је било по први пут да се сусрећу са идејама деинституционализације, услугама становања уз подршку, могућностима њихових корисника да живе у локалној заједници. Пројект је трајао од септембра 2012. до децембра 2015 године. У току 2017. године спроведено је истраживање у циљу да се идентификује у којој мери запослени у домовима који су развијали услуга становања уз подршку подржавају процесе деинституционализација, односно да ли образовање, радно место, обуке утичу на позитивне или негативне стаове.

2. ЦИЉ И МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Основни циљ истраживања: Утврдити да ли стручни радници и сарадници у домовима који су развијали услуга становања уз подршку подржавају процес деинституционализације.

Хипотезе:

Преко 60% запослених подржава процесе деинституционализације.

Запослени на пословима сарадника склонији су медицинском моделу приступа особама са интелектуалним и менталним потешкоћама и имају отпор према развоју ових услуга.

Радници који су прошли више обука имају отворенији став према осамостаљивању корисника.

одрасле и старије са менталним, интелектуалним, телесним или сензорним тешкоћама за 2016. годину, Београд, стр. 14.

13 Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије, Мапирање услуга социјалне заштите у надлежности јединица локална самоуправе у Републици Србији, Београд, 2016. стр. 20

За потребе овог истраживања конструисан је упитник којим се испитују ставови запослених. Истраживање је реализовано у домовима који су развијали услугу становања уз подршку: Старој Моравици, Великом Поповцу, Чуругу, Новом Бечеју, Старом Лецу и Јабучи. Узорак су чинили:

- руководиоци домова (6);
- стручни радници и стручни сарадници (34)
- сарадници/неговатељице (10).

3. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

3.1. Структура испитаника

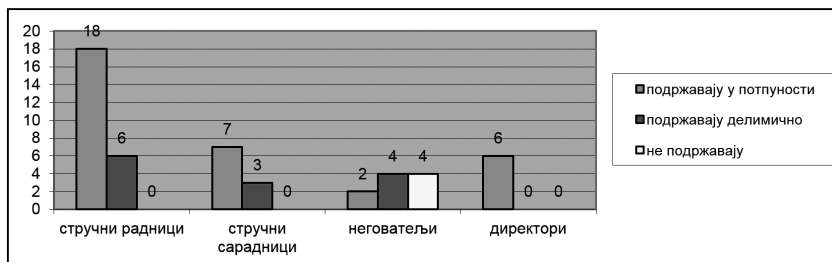
Узорак је обухватао 50 испитаника - 6 директора, 24 стручна радника, 10 стручних сарадника и 10 неговатељица.

У родној структури преовладавале су жене са учешћем од 74%, што је у складу са заступљеношћу запослених по полу у целокупном систему социјалне заштите. Испитаници просечно имају 13,7 година искуства у раду са особама са интелектуалним и менталним тешкоћама, директори 15,2, а остали остали запослени просечно 12,2 година радног искуства.

3.2. Однос испитаника према деинституционализацији

Процесе деинституционализације подржава 92% испитаника, 66% у потпуности, а 26% делимично.

Графикон 1. Однос према деинституционализацији, у односу на радно место испитаника

Приметно је да подршка расте са образовањем и стручним статусом анкетираних. Директори у потпуности (100%) подржавају ове процесе, њихове ставове дели 75% стручних радника и 70% стручних сарадника. Неговатељице изражавају највише сумње у деинституционализацију, с обзиром да је у потпуности подржава само 20%, док подједнак проценат (40%) делимично подржава или не подржава.

Испитаници су замољени да образложе свој одговор. Они који у потпуности подржавају овај процес наглашавају штетан утицај установа и предности живота у заједници:

„Стање у установама не омогућава опоравак и криши људска права. Деинституционализација омогућава укључивање у заједницу, развој потенцијала и спречава дискриминацију.“ (стручни радник - Чуруг). „Људима је место у заједници. Институције наносе људима више штете него сам инвалидитет.“ (стручни радник - Велики Поповац). „То је хуманији вид збрињавања корисника. Постоје много веће могућности за индивидуални рад са њима, за разлику од установа, где је један стручни радник задужен за 40 корисника“ (стручни радник - Јабука)

Анкетирани који делимично подржавају деинституционализацију, у својим образложењима су најчешће изражавали бојазан од изостанка системске подршке, односно могућности да се сви корисници осамостале.

„Подржавам, али је потребно доста рада и едуковања особља, како би се схватио појам овог процеса“ (стручни радник Стара Моравица). „Стандард наше државе не може да издржи овај процес, а неки корисници не желе да живе ван установа“ (стручни сарадник - Нови Бечеј). „Подржавам делимично, због проблема око запошљавања радника“ (стручни радник - Велики Поповац.) Сматрам да не могу сви корисници да живе ван установе“ (неговатељ – Стара Моравица)

Испитаници који не подржавају деинституционализацију, исказују доминанто присуство медицинског модела тумачења инвалидности, кроз ставове да већина корисника није способна за самосталан живот:

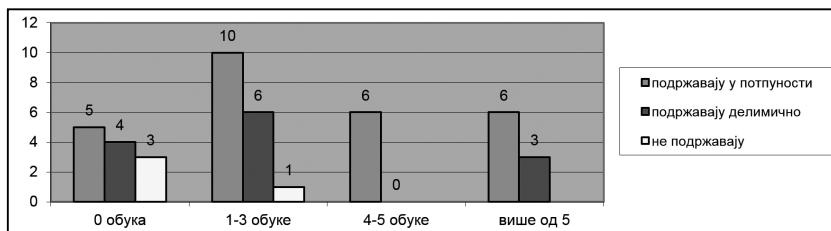
Мислим да је за њих (кориснике) најбоље да буду у установи, у којој су провели дуги низ година“ (неговатељица - Јабука). „Корисници не могу сами да живе без надзора“ (неговатељица – Стара Моравица). „Корисници не могу да живе без домова, а домови би се позатварали“ (неговатељица – Стари Лец)

3.3. Утицај обука на подршку процесима деинституционализације

Као што је наведено, многи запослени су се по први пут сусрели са идејама деинституционализације, могућностима да корис-

ници живе ван институције. Зато нас је интересовало да ли обуке и континуирано учешће на њима утиче на присуство позитивних, односно негативних ставова.

Графикон 2. Однос подршке запослених деинституционализацији и броја обука које су похађали

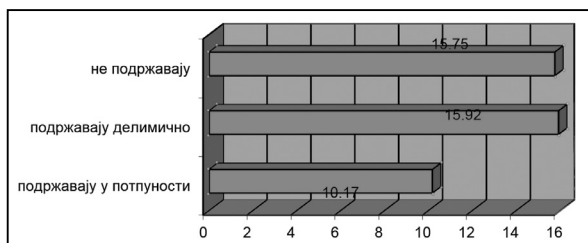

Очигледно да анкетирани који су прошли већи број обука значајно чешће подржавају процесе деинституционализације, од оних који нису били укључени у обуке. Заправо, деинституционализацију не подржавају искључиво запослени који нису били укључени у обуке, односно који су били на само једној обуци. С обзиром да неговатељице нису или су ређе од стручних радника и стручних сарадника биле укључиване у едукације то је вероватно основни разлог због којег једине исказују негативне ставове. Резултати су несумњиво показали да едукација има изузетан значај у развијању позитивних ставова према деинституционализацији и прихватању социјалног модела тумачења инвалидности.

3.4. Утицај година радног стажа на ставове о деинституционализацији

Године радног стажа могу бити препреке, али и предности у прихватању нових идеја. Уобичајено се сматра да су старији радници, са више година радног стажа у мањој мери склони да прихвате новине, промене дугогодишњу праксу и рутину.

Графикон 3. Подршка запослених деинституционализацији у односу на радни стаж

Резултати су показали да су испитаници који имају више година стажа у раду са особама са интелектуалним и менталним тешкоћама суздржанији у исказивању подршке деинституционализацији. На то може утицати више фактора: доминантно присуство традиционалног тумачења инвалидност, евентуални burn out (сагоревање), али и већи опрез који проиизлази из дугогодишњег искуства. Који год од разлога да су присутни, неспорно је да су радници са већим бројем година радног стажа у дому у мањој мери спремни да подрже процесе и идеју деинституционализације.

3.5. Успех процеса деинституционализације у установама

Испитаници су на скали од 1 до 5 оцењивали успех деинституционализације у властитој установи. Просечна оцена којом су испитаници оценили успех процеса деинституционализације у установама у којим раде је 3,64. Запослени у домовима Чуруг, Нови Бечеј и Стари Лец оценили су успешност процеса деинституционализације са оценом 4. Највећи успех препознају у чињеници да се један број корисника осамосталио, док истовремено указују и на потешкоће које се пре свега односе на недовољну подршку надлежног министарства и једница локалне самоуправе.

Премештено је 20 корисника, подигнута је свест у локалној заједници и подстиче се инклузија“ (Чуруг). Постоји и даље велики отпор запослених и нема подршке надлежних, те је процес успорен“ (Чуруг) „Успешно се спроводи. Проблеми су у регулативи и малом броју радника.“ (Нови Бечеј) Потребна нам је већа подршка Министарства и локалне заједнице (Стари Лец)

Запослени у Јабуци, су успех деинституционализације оценили просечном оценом 3,7. Они који су дали најниже оцене истакли су да се проблеми пре свега огледају у недостатку адекватног броја запослених и немогућности корисника да живе самоостално

„Нема стручног кадра, већ људи раде два посла, у дому и ван дома.“ (испитаник који је дао оцену 2.) „Успех постоји на почетку, али се после неког времена корисници враћају у установу.“ (испитаник који је дао оцену 2).

Они који су дали високе оцене, нагласили су предности за кориснике:

*„Постигнут је висок ниво, тиме што смо кориснике изместили и обезбедили им бољи живот.“ (испитаник који је дао оцену 5)
„Корисници складно функционишу у станвању.“ (испитаник који је дао оцену 5)*

Испитаници у Великом Поповцу успех деинституционализације у властитој установи просечно оцењују са 3,33.

Анкетирани који су успех проценили са оценама 2 и 3 наводе следеће разлоге.

„Успех је премали у односу на уложено“ (испитаник који је дао оцену 2). „Не постоје извори финансирања асистената за самосталан живот“ (испитаник који је дао оцену 3),

Као и њихове колеге из других домова, испитаници који су дали оцене 4 и 5, пре свега истичу бенефит деинституционализације за кориснике.

„Изместено је 12 корисника у 2 куће, а на обуци за самостално становање је 17 корисника“ (испитаник који је дао оцену 4). „Постигнут је висок ниво, тиме што смо кориснике изместили и обезбедили им бољи живот.“ (испитаник који је дао оцену 5)

Најнижу просечну оцену (2,9) дали су испитаници у Старој Моравици. Разлоге за недовољну успешност процеса пре свега проналазе у властитим ограничењима – недовољној ангажованости руководства и недостатку стручних капацитета.

„Целокупно руководство није активно укључено у овај процес. У установи је више кадрова који нису стручни, који су пред пензијом и не желе да раде на себи, што за последицу има неразумевање овог процеса и отежавање свих активности на овом процесу.“ (испитаник који је дао оцену 3)

„Не постоји довољан број стручних радника, који би радили са корисницима на осамостаљивању и оснаживању, како би максимално могли да искористе ресурсе у заједници.“ (испитаник који је дао оцену 3)

Анкетирани на целокупном узорку деинституционализацију оцењују оценом једва врло добар (3,64). Основну препреку проналазе у недостатку системске подршке, док поједини препознају и интерна ограничења у виду само формалне заинтересованости руководства и недостатку стручних капацитета. Запослени као

највећи успех деинституционализације препознају бенефите за кориснике изражене у оснаживању и могућностима да у што већој мери преузму контролу над властитим животом.

3.6. Ставови према деинституционализацији

На крају, испитаници су замољени да оценама од 1 до 5 изразе своје слагање са ставовима, који се односе на деинституционализацију. Оцена 1 означавала је да се ни мало не слажу са наведеним ставом, 2 да се углавном не слажу, 3 да нису сигурни, 4 да се углавном слажу и 5 да се у потпуности слажу. На овај начин желели смо да идентификујемо конкретне отпоре/заблуде, односно позитивне ставове према деинституционализацији.

Табела 1. Просечне оцене којима су испитаници оценили слагање са ставовима о деинституционализацији

Став који су испитаници оцењивали	Просечна оцена
1. „Дугогодишњи смештај особа са интелектуалним и менталним тешкоћама у установе за смештај корисника их чини пасивнима и негативно утиче на њихов опоравак“	3,64
2. „Измештање особа са интелектуалним и менталним тешкоћама из установа за смештај корисника је ризично за њихов опоравак.“	1,92
3. „Дугогодишњи смештај особа са интелектуалним и менталним тешкоћама у установе за смештај корисника их социјално изолује.“	4,02
4. „Фармакотерапија је најбољи начин за лечење особа са интелектуалним и менталним тешкоћама.“	2,14
5. „Дугогодишњи смештај особа са интелектуалним и менталним тешкоћама у установе за смештај корисника крши њихова људска права.“	2,93
6. „Социјална интеграција и учестали контакти са другим особама позитивно делују на опоравак особа са интелектуалним менталним тешкоћама.“	4,62
7. „Особе којима је потребан 1. и 2. степен подршке, немогуће је деинституционализовати.“	2,25

Испитаници генерално имају позитивне ставове према процеси-ма деинституционализације, односно увиђају негативне последице дугогодишњег смештаја и медицинског тумачења инвалидности.

Просечном оценом 4,62 проценили су став да „социјална интеграција и учестали контакти са другим особама позитивно делују на опоравак особа са интелектуалним и менталним тешкоћама.“, односно да „дугогодишњи смештај социјално изолује кориснике“ (4,02). На овај начин су препознали значај живота у заједници, односно становања уз подршку.

Охрабрујући резултат је и да се већина не слаже са ставом да је „фармакотерапија терапија најбољи начин за лечење особа са интелектуалним и менталним тешкоћама“, односно „да је особе са 1. и 2. степеном подршке немогуће деинституционализовати.“ Ови одговори указују да испитаници доминантно не подржавају фармаколошки приступ, те да се залажу права свих корисника на живот у заједници, без обзира на степен ограничења. У непосредној вези са овим је и уулавном неслагање (1,92) са ставом да је „измештање особа са интелектуалним и менталним тешкоћама из установа за смештај ризично за њихов опоравак.“

Најнеодлучнији су када су у питању ставови „дугогодишњим смештајем крше се права корисника (2,93), и „дугогодишњи смештај кориснике чини пасивнима и негативно утиче на њихов опоравак“ (3,64). Ови резултати су и очекивани имајујући у виду да је реч о професионалцима који дуго раде у институцијама, те да је изузетно тешко препознати, односно јасно исказати ограничења услуге коју пружају.

Табела 2: Ставови у односу на радно место испитаника

Став	Радно место испитаника			
	Директори	Стручни радници	Стручни сарадници	Неговатељи
Став 1	4,5	4,09	3,75	2,5
Став 2	1,5	1,75	1,87	2,7
Став 3	4,83	3,92	4	3,1
Став 4	1,25	1,68	2,25	3,2
Став 5	3	3,12	3,35	2,3
Став 6	5	4,83	4,87	3,7
Став 7	1,87	2,86	2	3,7

Као и у претходном случају, доказано је да радно место има велики утицај на ставове о деинституционализацији. Неговатељице најмање примећују штетан утицај дугогодишњег смештаја по кориснике, склоније су фармакотерапији и имају најмању веру у могућност да се деинституционализују особе којима је потребан

1. и 2. степен подршке. Са друге стране, директори и стручни радници показали су највећи степен отворености према социјалном моделу и осамостаљивању корисника. Стручни сарадници, такође, позитивно оцењују процесе деинституционализације и препознају штетне утицаје дугогодишњег смештаја у институцији.

Табела 3: Ставови у односу на број обука које су испитаници похађали

Став	Број похађаних обука			
	0 обука	1-3 обуке	4-5 обука	Преко 5 обука
Став 1	3,15	3,8	4,33	4
Став 2	2,33	1,46	1,33	2
Став 3	3,87	3,4	4,33	4,22
Став 4	3,75	2,13	2,17	1,80
Став 5	3	3,12	3,35	2,3
Став 6	4,25	4,73	4,5	4,78
Став 7	3,17	1,67	2	2,11

Обуке дефинитивно имају суштински значај за разумевање и прихватање процеса деинституционализације. Запослени који су прошли више обука имају позитивније ставове према деинституционализацији и јасније препознају ограничења домског смештаја, базираног на медицинском поимању инвалидности.

ЛИТЕРАТУРА

- Бркић, Мирослав, „Услуге у заједници-претпоставке процеса деинституционализације“, *Социјална политика*; Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2014.
- Републички завод за социјалну заштиту, *Извештај о раду установа социјалне заштите за одрасле и старије са менталним, интелектуалним, телесним или сензорним тешкоћама за 2016. годину*, Београд.
- Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије, *Манирање услуга социјалне заштите у надлежности јединица локална самоуправе у Републици Србији*, Београд, 2016. стр. 20.
- Kozma, Agnes; Petri, Gabor, *Mapping Exclusion – Institutional and Community-based Services in the Mental Health Field in Europe*, Mental Health Europe, Brussels, 2012.
- Mansell, Jim; Knapp, Martin; Beadle-Brown, Julie; Beecham Jeni, „Deinstitutionalization and Community Living – Outcomes and Costs“, *Report of a European Study*, 2007, Vol. 2, pp. 12.

**Miroslav Brkić
Miroslav Jovanović**

**THE SUPPORT TO DEINSTITUTIONALIZATION
PROCESSES IN INSTIUTIONS FOR ADULTS AND
ELDERIS WITH MENTAL AND INTELEKTUAL
DISABILITIES**

Resume

The research, undoubtedly, showed that employees in homes for adults and elderly with intellectual and mental disabilities, who were involved in the Project “Open Arms” and have developed a supportive home service, have positive attitudes towards the deinstitutionalization processes. This can be considered as a significant resource, bearing in mind that the Government of the Republic of Serbia has undertaken an action plan under Chapter 19 of the EU pre-accession negotiations to adopt a deinstitutionalization strategy.

Support for processes of deinstitutionalization significantly depends on work place / education, years of service and conducted training. Employees with more years of service, lower level of education (associates - caregivers) and fewer trainings are critically oriented towards deinstitutionalization and to a greater extent demonstrate their commitment to the medical model of disability interpretation.

However, continuous education has been viewed as a key factor in relation to understanding and accepting the idea of deinstitutionalization. Employees who are not or have rarely attended trainings have predominantly negative attitudes compared to the ability of the beneficiaries to live in local communities. At the same time, this is an indication that permanent education is essential for understanding and implementing the idea of deinstitutionalization in practice.

Keywords: service of accommodation, deinstiutalization, supportive housing, working place, work experience, educations

Сања Бурђевећ¹

Висока школа социјалног рада, Београд

Владимир Илић²

Висока школа социјалног рада, Београд

ДОМИНАЦИЈА МАТЕРИЈАЛИЗМА НАД АЛТРУИЗМОМ – КРИЗА ДРУШТВА ИЛИ ПОЈЕДИНЦА?

Сажетак

Вредности спадају у један од основних феномена психичког живота појединца. Циљ је установити разлике између испитаника у степену пожељности хедонистичке, материјалистичке и алтруистичке вредносне оријентације, као и корелацију ових вредности са три особине личности: екстравертност, агресивност и психотицизам. Испитивање је обављено на узорку од 142 испитаника. Резултати су показали да је највећу нумеричку израженост имала материјалистичка вредност ($AC=3,61$), док најмању нумеричку израженост показује хедонистички стил живота ($AC=3,29$). У статистички значајној, позитивној, међусобној корелацији су само активистички и алтруистички стил ($p < .05$). Резултати биваријатне корелације показују корелацију психотицизма са свим вредносним оријентацијама и то у негативном смеру (од $- .176$ до $- .203$), корелацију екстравертности са хедонизмом ($.236$) и екстравертности и алтруизма ($.180$). Закључак је да је материјална сигурност примарна вредност испитаних особа, а да је алтруизам нормативног типа, тј. да је у питању конформистички алтруизам, када је појединац потпуно свестан користи коју има од свог понашања.

Кључне речи: вредности, понашање, друштво, појединац, конформизам

1 Доцент, sanja.djurdjevic@asp.edu.rs

2 Ванредни професор, vladimirilic74@gmail.com

1. ВРЕДНОСНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ И ЊИХОВ ЗНАЧАЈ ЗА ПОНАШАЊЕ ПОЈЕДИНЦА

Вредности спадају у један од основних феномена психичког живота појединца. Вредности се усвајају током процеса социјалног учења и под утицајем су различитих фактора социјализације. Темеље усвајању одређених вредности у најранијем узрасту поставља породица, а затим утицај врше вршњаци, школа, медији, друштво. Према Ајзенку,³ ставови су чврсто повезани у хијерархијске структуре које одређују људско понашање. По хијерархији, најнижи су ставови који нису чврсти, на другом нивоу су нешто стабилнији ставови који чине саставни део нечијег мишљења, а на трећем, највишем нивоу, налази се структурисан систем стабилних, доследних ставова који утичу на својствено понашање индивидуе. Овај структурисан систем ставова Ајзенк назива системом вредности. Вредносне оријентације и њихов значај за понашање појединца истраживане су у различитим научним дисциплинама, али су најшире разматране у оквиру социјалне психологије. Разноврсност и мултидисциплинарност феномена вредности указује на његову снагу да утиче на различите аспекте људског функционисања.

Када се испитују вредности могуће је поћи од различитих приступа и начина мерења, а у зависности од циља истраживања и популације која се испитује. Један од могућих начина је приступ по коме се вредности налазе у основи одређеног понашања, па се у истраживању операционализују као поједини стилови живота, а на основу исказаног односа (преференције, пожељности) према стилу живота. Овај концепт су у својим истраживањима користили Јоксимовић,⁴ Јоксимовић и Јањетовић,⁵ Рот и Хавелка.⁶ Овакав приступ подразумева да се вредности индивидуалног живота, и то оних општијих, заснованих на Шпрангеровој идеално-типској класификацији основних људских вредности операционализују преко описа појединих начина-стилова живота, а на основу исказаног односа према одређеном стилу живота. Такав приступ смо и ми заузели у овом истраживању, испитујући однос према одређеном

3 Hans J. Eysenck, „The Structure of Social Attitude“, *British Journal of Clinical Psychology*, vol. 14, 4/1975, pp. 323-331.

4 Снежана Јоксимовић, „Однос ученика према појединим начинима живота као показатељ њихових вредносних оријентација“, *Психологија*, 25/1992, стр. 7-24.

5 Снежана Јоксимовић, Драган Јањетовић, „Појам о себи и вредносне оријентације адолесценат“, *Зборник Института за педагошка истраживања*, ISSN 0579-6431, vol. 40, 2/2008, pp. 288-305.

6 Никола Рот, Ненад Хавелка, *Национална везаност и вредности код средњошколске омладине*, Београд, Институт за психологију и Институт за друштвене науке, 1973, pp. 59.

животном стилу, који заправо представља операционализацију за следеће вредности: хедонистичка, материјалистичка, алтруистичка и активистич

Социјални психолози истраживали су који то концепт може поуздано да опише вредносни систем појединца и тако омогући предикцију људског понашања. Један од тих концепата, свакако најпознатији, је Рокичев модел људских вредности, за кога су вредности постојано веровање да су извесни специфични начини понашања или стања постојања лично или друштвено пожељнији од супротног или обрнутог начина понашања или постојања.⁷

Повишен интерес за проблематику вредности у XX веку довео је до великог броја теоријских и методолошких приступа у вези са овим појмом,⁸ па начини испитивања вредности зависе од схватања вредности унутар одређене научне дисциплине, као и од приклањања теоријском становишту одређеног аутора. Различити аутори користе различите термине, као на пример вредности, вредносне оријентације, преферирани животни стилови и друге и придају им различит концептуални статус (став, базична димензија социјалног понашања, црта личности, мотив и сл.). Најчешће коришћена дефиниција је већ поменута Рокичева дефиниција,⁹ али су у употреби и друге дефиниције. Управо због врло широког интердисциплинарног истраживачког интереса за вредности и вредносне оријентације постоји и много дефиниција појма и концепта вредности.¹⁰

Наши аутори вредности дефинишу као релативно стабилне, опште и хијерархијски организоване карактеристике појединца и групе, формиране међусобним деловањем историјских, актуелно социјалних и индивидуалних чинилаца, које због приписане пожељности усмеравају понашање својих носилаца ка одређеним циљевима или као трајан, изразито позитиван однос особе према одређеним објектима које оцењује као важне и за чије остварење постоји изражено лично ангажовање.^{11 12} Вредности су схватања

7 Дефиниција вредности Милтона Рокича, наведена према: Драгана Аларгић, Карактеристике појединца као чиниоци система вредности припадника Војске Србије, Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2013, стр. 112.

8 Zoran Pavlović, „Sociopsihološka analiza Inghhartovog koncepta vrednosti samoizražavanja“, *Primenjena Psihologija*, vol. 2, 2/2009, стр. 150.

9 Milton Rokeach, *The Nature of Human Values*, New York: Free press, 438/1973, pp. 231.

10 Ronald Inglehart, „Globalization and Postmodern Values“, *Washington Quarterly*, 23(1)/2000, pp. 216.

11 Драгомир Пантић, „Вредности и идеолошке оријентације друштвених слојева“, у зборнику: Друштвени слојеви и друштвена свест (приредили: Поповић, Михајло В.; Болчић, Силвано И.; Пешић, Весна; Јанићијевић, Милосав М. и Пантић, Драгомир Ј.), Институт друштвених наука, Центар за социолошка истраживања, Београд, 1977, стр. 279.

12 Никола Рот, Ненад Хавелка, Национална вредност и вредности код средњошколске

(уверења) о лично или друштвено пожељним начинима понашања, врстама активности и релативно трајним стањима у природи, друштву и појединцу. У објашњењу карактеристика појма вредности Рот наводи да су вредности диспозиције које су централне у структури личности човека и снажно га и трајно покрећу на одређене активности.¹³

Различити аутори вредностима придају различит концептуални статус (вредности, вредносне оријентације, животни стил, мотиви, базични ставови, базичне димензије социјалног понашања и сл.). Најизраженија размимоилажења око дефиниције вредности срећу се у мишљењима на који начин вредности усмеравају људско понашање. Тако неке дефиниције вредност дефинишу као релацију између субјекта и објекта, док други вредност везују за потребе циљеве и диспозиције личности. Вредносне оријентације се сматрају значајним персоналним диспозицијама које утичу на разне облике понашања.¹⁴ Тај статус оне могу имати због повезаности са неким особинама личности. Уколико дакле у структури вредносних оријентација постоји значајан обим варијансе особина личности, онда је логично претпоставити да су те особине посредујуће варијабле између вредности и понашања.

Према Јоксимовић,¹⁵ чији концепт користимо у нашем истраживању, постоје две најопштије вредносне оријентације из којих се логичким поступком могу извести посебне, погодне за испитивања индивидуалних разлика: усмереност ка себи и усмереност ка другима. У оквиру прве спада усмереност на метријална добра (утилитаризам) и усмереност ка уживањима (хедонизам), а у оквиру друге се налази спремност на помагање другима (алтруизам) и залагање за опште добро (активизам). Оно што неку од ових оријентација чини пријемчивом за одређеног појединца јесу разлике у степену пожељности ових вредносних оријентација. Између њих не постоји искључивост, што значи да иста особа може испољавати усмереност ка материјалним добрима и истовремено показивати спремност да мења друштво. Дакле степен пожељности одређене вредносне оријентације је оно што је потребно мерити приликом истраживања вредности.

омладине, Институт за психологију и институт друштвених наука, Београд, 1973, стр. 287.

13 Никола Рот, Основи социјалне психологије, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003, стр.330.

14 Ненад Хавелка, Вредносне оријентације адолесцената: вредности и свест о себи, Настава и васпитање, 5/1998, стр. 805.

15 Снежана Јоксимовић, „Однос ученика према појединим начинима живота као показатељ њихових вредносних оријентација“, нав. дело стр. 8.

И поред свега, међу истраживачима који се баве дефиницијама вредности постоји једна, такорећи општа сагласност, да су *вредности интегрисани социјални ставови, да имају трокомпонентну структуру (когнитивна, афективна и конативна компонента) и да утичу на различите облике понашања*.¹⁶ Конативна компонента се назива још и акционом, мотивационом или вољном компонентом. Иако истраживачи не говоре често о томе, у њиховим радовима се највише пажње поклања афективној компоненти, тачније пожељности објекта.

Вредности које појединац у току свог живота усваја, развија, и преферира детерминишу његово понашање, односе с другим људима, животни стил, животне циљеве, процењивање успешности постигнутих циљева. Вредности се формирају интегрисањем појединачних социјалних ставова у току процеса васпитања и образовања. Из тог система ставова генеришу се нови ставови. Вредности дефинитивно играју одговарајућу улогу у понашању појединца.¹⁷

С обзиром на то да су вредности присутне у нашим мислима и понашању логично је да утичу на процењивање сопственог и туђег понашања, доношење разних одлука, избор социјалног окружења, избор партнера, усвајање или одбацивање моралних и друштвених норми, избор средстава за остварење сопствених циљева, начин решавања конфликта. Стога смо сматрали да је важно стећи увид у вредносне оријентације као и преференцију односно пожељност одређених вредности код опште популације.

2. ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Циљ истраживања је испитати које су доминантне вредносне оријентације испитаника и у каквој су оне корелацији са следећим особинама личности: агресивност, екстравертност и психотицизам.

3. МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА

3.1. Узорак

Узорак у овом истраживању чинили су испитаници из опште популације, изабрани вишеетапним поступком. Методом случајног избора најпре су изабрана три београдска комунална преду-

16 Златко Шрам, „Вредности и девијантно понашање младих“, у: Млади загуљени у транзицији, (приредио Срећко Михајловић), Београд: Центар за проучавање алтернатива, Београд, 2004, стр. 68.

17 Paul C. Stern, „New Environmental Theories: Toward a Coherent Theory of Environmentally Significant Behavior“, Journal of Social Issues, vol. 56, 3/2000, pp. 410.

зећа од чијих руководиоца смо добили сагласност за обављање истраживања. У оквиру сваког предузећа методом случајног избора извршен је избор радних погона, а у узорак су ушли сви радници, који су се у тренутку истраживања налазили на послу. Укупан број испитаника у овој групи је након одбачених 8 непотпуних упитника, био 142. Од укупног броја испитаника било је 67 (47%) особа женског пола и 75 (52) особа мушког пола, старосне доби од 20 до 60 година ($M=39,91$, $SD=11,73$). Највећи број испитаника има пребивалиште у граду (74 или 43%), у приградском насељу (46 или 32%) и у селу (22 или 16%).

Табела 1. Степен образовања испитаника

Степен образовања	N	%
Основно	13	9,1
Средње	110	77,4
Више	11	7,7
Високо	8	5,6
Σ	142	100

У погледу нивоа образовања, у укупном узорку је најмањи број испитаника био са високим образовањем 8 (5,6%), више од половине испитаника имало је завршену средњу школу 110 (77,4%), са вишом школом било их је 11 (7,7%), а са основном школом 13 (9,1%).

У погледу брачног статуса, највећи број испитаника је био у браку 73 (51%), мањи број није био у браку 42 (29%), разведених је било 25 (17%), а удоваца двоје (1%).

Табела 2. Брачни статус испитаника

Степен образовања	N	%
У браку	73	51,4
Разведен/разведена	25	17,6
Није у браку	42	29,5
Удовац/удовица	2	1,4
Σ	142	100

3.2. Мерни инструмент и поступак истраживања

За испитивање вредносних оријентација коришћен је упитник са посебним питањем за сваку вредносну оријентацију. Упитник

је преузет из поменутог истраживања Јоксимовићеве, а сличан је коришћен и у истраживању наших познатих психолога Рота и Хавелке.¹⁸ Да бисмо установили које су доминантне одлике вредносних оријентација испитаника из нашег узорка, а у односу на то да ли су усмерени на себе и сопствену добит или на добробит других, испитали смо следеће вредносне оријентације:

- 1) Хедонистичка вредносна оријентација,
- 2) Економско-утилитарна вредносна оријентација
- 3) Алтруистичка вредносна оријентација
- 4) Активистичка вредносна оријентација

Наведене вредносне оријентације операционализоване су као животни стилови. У њиховом фокусу није интеракција са другима, већ су оне „индивидуалне“, окренуте сопственој добити. Наиме, кроз преференцију животног стила појединац изражава замисао о себи као особи, о особинама које има или жели да поседује, кроз преференцију понашања.

Наравно наведена операционализација вредности је само хипотетичка јер и ако испитаници исказују своја интимна уверења и осећања питање је како ће бити схваћена вредност и колико ће у одговорима бити присутан феномен социјалне пожељности.

Дакле, сваки животни стил био је формулисан у виду тврдње која се завршава проценом степена значајности пожељности коју испитаник приписује том стилу. Од испитаника је тражено да на петостепеној скали исказу у којој мери им се наведени животни стил допада. Скала је била петостепена, при чему је вредност 1 означавала одговор „најмање допада“, а вредност 5 одговор „највише допада“. Поред тога, од испитаника је тражено да у посебној колони напишу који им се животни стил од понуђених највише допада, а који им се најмање допада.

Због малог броја варијабли на скали (мањи од 10) Cronbach α није рачунат, али су рачунате корелације између парова варијабли и средња вредност ових корелација је 0,2.

За испитивање особина личности коришћени су тестови ЕПСИЛОН (даје податке о екстровеизији), СИГМА (даје податке о импулсивности, агресивности, доминацији и неповерењу у људе) и ДЕЛТА (даје податке о психотицизму), из батерија тестова КОН 6, Момировића и сарадника,¹⁹ психодијагностички упитник који се користи за одређивање структуре личности нормалних и испитаника са психичким аберацијама.

18 Никола Рот, Ненад Хавелка, „Национална вредност и вредности код средњошколске омладине“, нав. дело, стр. 288.

19 Konstantin Momirović, Boris Wolf, Zvonimir Džamonja, KON 6: Kibernetička baterija konativnih testova, Savez društava psihologa Srbije, 1992.

Табела 3. Метријске карактеристике тестова КОН 6

Субтест	rho	msa	h	v
ЕПСИЛОН	.96	.94	.69	.96
СИГМА	.95	.90	.50	.95
ДЕЛТА	.98	.97	.65	.95

Напомене: rho – Guttman-Nicewander мера поузданости;

msa - Kaiser-Rice мера репрезентативности;

h - Момировићев коефицијент хомогености;

v - коефицијент ваљаност

3.3. Статистичка обрада података

Категорички подаци су описани путем мера пребројавања (фреквенце и процента), док су приликом описа нумеричких варијабли коришћене аритметичка средина и стандардна девијација. У другој фази су изведене основне корелационе анализе са циљем утврђивања односа међу варијаблима.

4. РЕЗУЛАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА

Табела 4. Декриптори расподеле мера самопроцене животног стила

	M	SD
Хедонистички	3.29	1.22
Материјалист.	3.61	1.12
Алтруистички	3.30	1.03
Активистички	3.42	1.16

Емпиријске дистрибуције мера самопроцене испитаниковог животног стила указују на то да је материјалистички животни стил у узорку најизраженији (M=3,61; СД=1,12), док најмању нумеричку израженост показује хедонистички животни стил (M=3,29; СД=1,22). Приметно је да су разлике у средњим вредностима животног стила прилично уједначене, наиме, само је између хедонизма и материјализма нешто већа разлика у оценама.

Поред скалирања сваког животног стила, од испитаника смо тражили и да означе који им је од четири понуђена животна стила најпогодљивији облик, а који најмање допадљив.

Табела 5. Најдопадљивија и најмање допадљива вредносна оријентација

	Хедонизам		Материјализам		Алтруизам		Активизам	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Најдопадљивија	41	27.7	56	37.8	17	11.5	34	23.0
Најмање допадљива	50	33.8	31	20.9	18	12.2	49	33.1
Σ	N %							

Код испитаника у овом истраживању материјализам је најпожељнија вредносна оријентација/стил живота (56 или 37,8%). Друго место по пожељности заузима активизам (34 или 23%), затим хедонизам (41 или 27,7%), док алтруизам као најпожељнију вредност бира најмањи број испитаника (17 или 11,5%).

Занимљиво је да су нешто другачији резултати добијени када је у питању избор најмање пожељне вредности. Резултати указују на то да је хедонистички стил живота најмање пожељан (50 или 33,8%), следе активизам на другом месту (49 или 33,1%), материјализам на трећем (31 или 29,1%) и алтруизам на последњем месту (18 или 12,2%). Дакле, када бирају најмање пожељан стил испитаници другачије виде алтруизам, односно најмањи број испитаника (свега 12,2%) бира овај стил као онај који им се најмање допада.

У тумачењу резултата треба знати да код испитивања вредности постоји феномен социјалне пожељности одговора, тако да су некада степени прихваћености (односно неприхваћености) неке вредносне оријентације виши или нижи него што они то реално јесу. С друге стране, постоји познати феномен да људи под вредносним оријентацијама подразумевају различите појмове, па тако различити појмови за различите појединце имају сасвим другачија значења. Овај проблем личног референтног оквира је доказан у многим емпиријским истраживањима ставова и вредности.

Табела 6. Интеркорелације животних стилова

Вредносна оријентација	1	2	3
1. Хедонистички	/		
2. Материјалистички	-.021	/	
3. Алтруистички	.028	.043	/
4. Активистички	-.039	.117	.330**

Напомена: ** $p < 0,05$

Интеркорелације испитиваних животних стилова показују нам да су у статистички значајној, позитивној, међусобној корелацији само активистички и алтруистички стил ($p < 0,05$), док остали стилови нису значајније повезани.

Да ли је у групи наших испитаника више оних који активизам и помагање другима бирају услед личног незадовољства и ниског самопоштовања, па самим тим и потребе да буду награђени, да их људи поштују, или су ове оријентације управо повезане са високом моралношћу и просоцијалним стилем живота и дубоком веровању да треба бити хуман и пожртвован, не можемо са сигурношћу да знамо. Једно наше раније истраживање, које се бавило испитивањем разлика у животним стиливима осуђених на казне затвора и осуђених на алтернативне казне и неосуђиване популације у Србији, показало је да је хедонистичка вредносна оријентација најмање пожељна код свих испитаника, али да је стопа избора ове оријентације као најмање допадљиве далеко већа у групи осуђеника оба типа у односу на општу популацију, као и да већу склоност ка алтруизму имају особе које се због извршених лакших кривичних дела налазе на незатворским казнама, у односу на особе које су извршиле тежа кривична дела и налазе се у затвору.²⁰ Друго истраживање показало је да су само код особа које су изузетно екстравертне хедонизам и алтруизам високо вредновани.²¹

Табела 7. Биваријатне корелације између особина: екстравертност, агресивност и психотицизам и вредносних оријентација: хедонизам, материјализам, алтруизам и активизам

	Хедонизам	Метријализам	Алтруизам	Активизам
Екстравертност	.236**	.043	.180*	.122
Агресивност	-.066	-.179*	-.102	-.117
Психотицизам	-.178*	-.203*	-.176*	-.226**

Напомена: * $p < .05$, ** $p < .01$

Резултати биваријатне корелације показују да је психотицизам ниско, али ипак статистички значајно повезан са свим вредносним оријентацијама и то у негативном смеру (висине корелација се крећу од $-.176$ до $-.203$). Овај налаз нам показује да

20 Sanja Đurđević, Rosa Šapić, Dragana Daruši, Examination of Correlation Between Personality Traits and Value Orientations of Perpetrators of Criminal Acts, International scientific conference „Archibald Reiss Days“, Thematic conference proceedings of international significance, 3/2016, pp. 120-129.

21 Sanja Djurdjevic, Žilijeta Krivokapić, Rosa Šapić i Sreten Vićentić, „Understanding Conative Regulation system Examination of the Differences Between Offenders and Non-offenders“, Journal of Special Education and Rehabilitation, 17(1-2)/2016, pp. 66-84.

су код испитаника са испољеном високим психотицизмом истовремено ниски алтруизам (- .176) и активизам (- .226), као и недостатак жеље за различитим врстама уживања (- .178) и материјалном благостању (- .178). Овај налаз не чуди ако знамо да је особа са високом психотицизмом усамљеник, коме није стало до људи, која се тешко прилагођава другима, без емпатије и чак често агресивна према другима. С друге стране, иако ниска, корелација екстравертности и хедонизма (.236) указује на могућност да је за одређен број изразито екстравертних хедонизам једна високо вреднована оријентација. Ово не чуди, јер у самој сржи екстравертности као особине лежи тежња за уживањем, потреба за интензивним дружењем, забавама, експонирањем себе, импулсивност у понашању, потреба за безбрижним и лаким животом, непоузданост, слаба контрола емоција. Све ово јесу одлике и хедонистичког стила живота. Такође, корелација екстравертности и алтруизма (.180) је доказ да ће екстраверти чешће испољавати емпатију за друге људе и радије се жртвовати за друге и помагати им. Објашњење за ову везу би могло бити више у потреби екстравертних људи да се допадну другима и помажу им из сасвим себичних, а не хуманих разлога. У неким ранијим истраживањима доказана је повезаност спољашњег локуса контроле и алтруизма²² па можемо претпоставити да се у овој групи испитаника ради управо о особама које карактерише спољни локус контроле, што ће рећи то су углавном особе које су несигурне у себе, ниског самопоштовања, које разлоге за своје неуспехе траже споља. Код таквих особа се потреба за помагањем другима јавља као потреба за сигурношћу, прихватањем од стране других.

Наши налази се уклапају у теоријске и методолошке дебате о суштини алтруизма, у смислу да ли ова вредност представља несебично давање себе другима и помагање без икаквог другог мотива или је она само егоистична потреба да нас други воле, цене или хвале. Овакав облик алтруизма се налази у основи конформистичког алтруизма, када је појединац потпуно свестан користи коју има од свог понашања. Такође, могуће је да се овај облик алтруизма остварује и на несвесном плану, што је и вероватније када особа испољава алтруизам из субмисивности или из страха од неког ауторитета или због избегавања могућег негативног поткрепљења.

Приврженост алтруизму може да буде израз нормативног алтруизма, који значи да је алтруистично понашање засновано на страху од санкција за понашање које није сагласно социјалним

²² Јоксиминовић, „Однос ученика према појединим начинима живота као показатељ њихових вредносних оријентација“, нав. Дело, стр.12.

нормама, а може да буде и интернализован тип алтруизма који није мотивисан спољном наградом.

Испитујући да ли је веровање појединца у „чисто добро“ и „чисто зло“ у корелацији са релевантним психолошким феноменима група аутора је спровела пет студија које су имале за циљ да процене да ли (а) постоје индивидуалне разлике у томе како људи одговарају на ово безвременско питање и (б) да ли су такве разлике вредне мерења.²³ Аутори ове студије закључују да се поуздано могу измерити веровања људи о добру и злу и да резултати тих мерења показују конзистентан образац ефеката: да су појединци који верују у чисто зло спремнији да делују агресивно, док они који верују у чисто добро спремнији да показују просоцијално понашање и алтруизам.

Насупрот томе, порицање да то чисто добро постоји може служити оправдавању једне све више присутне просоцијалне апатије, а по принципу ако су сви људи по природи себични не треба се осећати кривим за сопствено самопоуздање и недостатак алтруизма, нити га покушавати мењати.²⁴

Друга истраживања која су се бавила везом алтруизма и асоцијалног понашања доказала су да су ове две тенденције понашања неусаглашене и да долазе из различитих извора. С обзиром да су испитаници у нашем истраживању просоцијалне особе из опште популације налази су у складу са резултатима истраживања која доказују да је алтруизам у корелацији са просоцијалним понашањем и инхибицијом агресије.²⁵

Што се тиче интеркорелације активизма и алтруизма, код испитаника у нашем истраживању, можемо рећи да је такав налаз у складу са резултатима наведеног истраживања Јоксимовић које такође показује повезаности ове две оријентације код припадника опште популације (ученичке популације).

Наши налази подударни су налазима истраживања вредносних оријентација на некриминалној популацији у нашој средини, која су показала да је хедонистички животни стил један од два најпожељнија стила живота младих из опште популације.²⁶

23 Russell J. Webster, Donald A. Saucier, „Angels and Demons Are Among Us: Assessing Individual Differences in Belief in Pure Evil and Belief in Pure Good“, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39/2013, pp. 1460.

24 Judith J. Lichtenberg (2010), *Is Pure Altruism Possible?*
Интернет: <http://opinionator.blogs.nytimes.com/2010/10/19/is-pure-altruism-possible/>

25 Nancy Eisenberg, Natalie Eggum, Laura Di Giunta, „Empathy-related Responding: Associations with Prosocial Behavior, Aggression, and Intergroup Relations“, *Social Issues and Policy Review*, 4(1)/2010, pp. 145.

26 Јоксимовић, „Однос ученика према појединим начинима живота као показатељ њихових вредносних оријентација“, нав. дело стр.13

Ово истраживање је, као и нека друга, покушало да да одговор на питање да ли је примарна добит од алтруизма усмереност на сопствену личност и одржавање одређене „добре“ слике у јавности, односно да ли је више мотивисано друштвеним наградама, или је у питању анонимна просоцијалност мотивисана емпатијом и алтруистичким мотивима.²⁷

Неопходно је на крају истаћи да поред индивидуалних психичких фактора за алтруистичко понашање важну улогу имају и социјализација и ситуациони утицаји, које ми у овом истраживању нисмо разматрали.²⁸

5. ЗАКЉУЧАК

Поред налаза о ниској прихваћености алтруизма код наших испитаника, веће изненађење за нас представља налаз да хедонизам као животни стил нема велики значај, што је у неку руку различито у односу на досадашња истраживања вредности код нас. Једно од објашњења би могло бити да људи који се налазе у тешкој економској ситуацији, оптерећени сталним страхом од губитка посла и потенцијалне егзистенцијалне угрожености не размишљају о уживањима и лагодном животу.

Могли бисмо рећи да у друштву у коме живимо, које је озбиљно угрожено тешком материјалном ситуацијом грађана, свакодневном борбом за очување егзистенције и константним страхом од губитка посла, где је у значајној мери присутна конфузија вредносног система, налаз да материјализам као животни стил има доминантан значај ни мало не изненађује. Можемо се сложити са ставом Кордића²⁹ чији налази указују да за већину младих у Србији није важан лични развој, већ материјална сигурност и задовољство.

С обзиром да је за помагање другима неопходна емоционална стабилност и да је алтруизам као вредност и стил понашања у великој мери повезан са високим самопоштовањем и унутрашњим локусом контроле остаје да се питамо у коликој су мери код наших грађана присутне ове личне карактеристике, као и шта то друштво треба да учини како би се ова позитивна вредност више ценила. Лагодан живот, уживање по принципу „сад и овде“, непостојање озбиљног животног плана, брзо и лако богаћење, неспремност на

27 Bradley A. White, „Who Cares When Nobody is Watching? Psychopathic Traits and Empathy in Prosocial Behaviors“, *Personality and Individual Differences*, 56/2014, pp. 118.

28 Nancy Eisenberg, *Altruistic Emotion, Cognition, and Behavior (PLE: Emotion)*, Psychology Press, 2014, pp. 267.

29 Љиљана Кордић, *Osvajanje slobode. Ekonomska socijalizacija mladih u Srbiji*, Cenzura, Novi Sad, 2008, стр. 56.

одрицања и одлагања задовољства, су вредности које карактеришу модерну потрошачку културу и представљају вредности које су према налазима бројних истраживања најпопуларније међу припадницима опште популације.

Нама се чини сврсисходно објашњење наших резулта да се у основи алтруизма налази потреба да се приликом пружања помоћи другоме оствари добит за себе. Будућа истраживања би требало да доказују у којој мери задовољство због алтруистичног понашања проистиче из социјализације, а у којој из индивидуалних карактеристика.

ЛИТЕРАТУРА

- Аларгић, Драгана, „Карактеристике појединца као чиниоци система вредности припадника Војске Србије“, Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2013, стр. 112.
- Јоксимовић, Снежана, „Однос ученика према појединим начинима живота као показатељ њихових вредносних оријентација“, *Психологија*, 25/1992, стр. 7-24.
- Јоксимовић, Снежана; Јањетовић, Драган, „Појам о себи и вредносне оријентације адолесцената“, *Зборник Института за педагошка истраживања*, ISSN 0579-6431, 40.2/2008, стр. 288-305.
- Пантић, Драгомир, „Вредности и идеолошке оријентације друштвених слојева“, у зборнику: *Друштвени слојеви и друштвена свест* (приредили: Поповић, Михајло В.; Болчић, Силвано И.; Пешић, Весна; Јанићијевић, Милосав М.; Пантић, Драгомир Ј.), Институт друштвених наука, Центар за социолошка истраживања, Београд, 1977, стр. 279.
- Рот, Никола; Хавелка, Ненад, „Национална везаност и вредности код средњошколске омладине“, *Београд, Институт за психологију и Институт за друштвене науке*, 1973, стр. 59.
- Рот, Никола, *Основи социјалне психологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003, стр. 330.
- Хавелка, Ненад, „Вредносне оријентације адолесцената: вредности и свест о себи“, *Настава и васпитање*, 5/1998, стр. 803-824.
- Шрам, Златко, „Вредности и девијантно понашање младих“, у: *Млади загуљени у транзицији*, (приредио Срећко Михајловић), Београд: Центар за проучавање алтернатива, Београд, 2004, стр. 65-93.
- Ђурђевић, Sanja; Krivokapić, Žilijeta; Šapić, Rosa; Vićentić, Sreten, „Understanding Conative Regulation Systems – an Examination of the Differences Between Offenders and Non-offenders“, *Journal of Special Education and Rehabilitation*, 17(1–2)/2016, pp. 66-84.
- Ђурђевић, Sanja; Šapić, Rosa; Daruši, Dragana, *Examination of correlation between personality traits and value orientations of perpetrators of*

criminal acts, International scientific conference „Archibald Reiss Days“, Thematic conference proceedings of international significance, 3/2016, pp. 120-129.

- Eisenberg, Nancy, *Altruistic Emotion, Cognition, and Behavior (PLE: Emotion)*, Psychology Press, 2014, pp. 267.
- Eisenberg, Nancy; Eggum, Natalie; Di Giunta, Laura, „Empath-related Responding: Associations with Prosocial Behavior, Aggression, and Intergroup Relations“, *Social issues and policy review*, 4(1)/2010, pp. 143-180.
- Eysenck, J. Hans, „The structure of social attitudes“, *British Journal of Clinical Psychology*, 14.4 (1975), pp. 323-331.
- Inglehart, Ronald, „Globalization and Postmodern Values“, *Washington Quarterly*, 23(1)/2000, pp. 215-228.
- Kordić, Ljiljana, *Osvajanje slobode. Ekonomska socijalizacija mladih u Srbiji*, Cenzura, Novi Sad, 2008, pp. 56.
- Lichtenberg, Judith J. (2010), *Is Pure Altruism Possible?* Интернет: <http://opinionator.blogs.nytimes.com/2010/10/19/is-pure-altruism-possible/>
- Momirović, Konstantin; Wolf, Boris; Džamonja, Zvonimir, *KON 6: Kibernetička baterija konativnih testova*, Savez društava psihologa Srbije, 1992.
- Pavlović, Zoran, „Sociopsihološka analiza Inghartovog koncepta vrednosti samoizražavanja“, *Primenjena psihologija*, 2.2/2009, pp. 149-166.
- Rokeach, Milton, *The nature of human values*, New York: Free press, 438/1973, pp. 231.
- Stern, Paul C., „New Environmental Theories: Toward a Coherent Theory of Environmentally Significant Behavior“, *Journal of Social Issues*, 56.3/2000, pp. 407-424.
- Webster J., Russell; Donald A., Saucier, „Angels and Demons Are Among Us: Assessing Individual Differences in Belief in Pure Evil and Belief in Pure Good“, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39/2013, pp.1455 – 1470.
- White, Bradley A., „Who Cares When Nobody is Watching? Psychopathic Traits and Empathy in Prosocial Behaviors“, *Personality and Individual Differences*, 56/2014, pp. 116-121.

*Sanja Đurđević
Vladimir Ilić
Vesna Dukanac*

THE DOMINATION OF MATERIALISM OVER ALTRUISM – THE CRISIS OF SOCIETY OR AN INDIVIDUAL?

Resume

Values are one of the basic phenomenon of the individual's psychic life. The aim is to determine the differences between the respondents, in desirability of hedonistic, materialistic and altruistic value orientations, as well as the correlation of these values with three personality traits: extraversion, aggression and psychoticism. The survey research conducted, using a sample of 142 respondents. The results showed that respondents indicated the greatest numerical expression of the materialistic value (AS = 3.61), while the hedonistic lifestyle showed the smallest numerical expression (AS = 3.29). It was concluded that there is a statistically significant, positive correlation between activist and altruistic style ($p < .05$). Psychoticism showed negative bivariate correlation with all value orientations (from $-.176$ to $-.203$), while the positive correlation exists between extravertism and hedonism (.236) and between extraversion and altruism (.180). The conclusion of the research was the following: the material security is the primary respondent value; the existence of normative altruism, in terms of altruistic behavior that is causally influenced by feelings of moral obligation to act on one's personally held norms, with an individual which is fully aware of benefits he could gain from his behavior.

Our findings fit into theoretical and methodological debates on the essence of altruism - does this value represents selflessly giving oneself to others and helping without any hidden motive? Or is it just an egotistical need for love, admiration and praise? It is our belief that it is a conformist altruism, referring to the individual who clearly understands all potential advantages of his behavior. Also, it may be possible that this form of altruism appears on the unconscious plane, respectively that a person exhibits altruistic behavior out of submissiveness or fear of authority, or in order to avoid possible negative affirmation.

Keywords: values, behavior, society, individual, conformity

Оригинални научни рад

Весна Дуканац¹*Висока школа социјалног рада, Београд***Сања Ђурђевић²***Висока школа социјалног рада, Београд*

ПОРОДИЦЕ АДОЛЕСЦЕНАТА У СУДАРУ СА НОВИМ ВРЕМЕНОМ: ИЗМЕЊЕНО ФУНКЦИОНИСАЊЕ ИЛИ НОВИ ВИДОВИ ЗАВИСНОСТИ

Сажетак

Технолошки напредак, као тековина новог времена, доноси нову димензију и у индивидуалном функционисању младих генерација и у вечитом трансгенерацијском сукобу. Ослањајући се добро на познате постулате поридичне динамике, животне циклусе у породици, још увек, дефинишемо у односу на значајне догађаје и развојне фазе појединих чланова породице. Једна од најзначајних фаза и у индивидуалном и у породичном развоју представља период када деца улазе и пролазе кроз адолесценцију. Адолесценција је развојно нормативна криза коју карактерише висок потенцијал раста, али и несталне снаге Ега, које појачавају вулнерабилност личности ка социопатолошким појавама и психопатологији. Са друге стране, сви развојни проблеми, социопатолошке појаве или структурисана психопатологија адолесцената, представљају екстернализацију родитељских индивидуалних нерешених проблема или проблема у родитељској дијади. Технолошке новине, увођењем новог начина комуницирања, додатно продубљују потенцијал за трансгенерацијски сукоб у овом најостеливијем периоду живота и за адолесцената и за породицу. Рад има за циљ да укаже на карактеристике здраве породице са адолесцентом, али и на специфичности проблематичних породица са посебним освртом на функционисање породица адолесцената са проблемима злоупотребе и нових видова зависности.

Кључне речи: породица, адолесценција, породично функционисање, проблеми нових зависности

1 Доцент, vesna.dukanac@asp.edu.rs

2 Доцент, sanja.durdjevic@asp.edu.rs

1. УВОД

„Адолесценција је развојни период брзих физичких, психолошких, социо-културолошких и когнитивних промена, које адолесценти треба да савладају за кратко време и да истовремено успоставе свој идентитет и аутономију“.³ Фројдовим психоаналитичким речником речено, адолесценцију одликује нестабилна и често нефункционална „равнотежа“ између снажног Ида, фрагилног и вулнерабилног Ега, нестабилног и нефункционалног Суперега и хипертрофисаног и недостижног Его идеала.⁴ Ериксоним, психосоцијалним речником речено, адолесценција је развојно-нормативна криза, тј. нормална фаза повишеног конфликта коју карактерише нестална снага Ега, али висок потенцијал раста⁵ Све то као последица наглих и силних телесних промена, због чега тело постаје реорганизатор психе.

Ослањајући се на тврдње француског психоаналитичара Венсана⁶ да се адолесценција може дефинисати као период три одвојене позиције које се сукцесивно смењују: пубертетски хаос, централна нарцистичка депресија и поновно откривање објекта, домаћи аутори овим адолесцентним одредницама придодују и сепарацију и анксиозност.⁷ Уз почетну дилему шта из чега произилази, адолесценцију виде као једну велику сепарацију која у основи има регресију. Ова регресија је пролазног карактера и има за циљ прогресију у развоју. Неминовна је и помаже адолесценту да се ослободи и превазиђе старе инвестиције, да дезинвестира примарне инфантилне објекте и достигне нове, узрсту примереније инвестиције. Дезинвестирање примарних објекта представља одбацивање помоћи родитељског Ега што за собом повлачи слабљење адолесцентовог Ега и условљава транзиторне поремећаје у његовом функционисању.

Дијаметрално супротне промене расположења могу бити видљиве чак и у току једне сеансе са достизањем сасвим различите дубине поремећаја: од неуротичног до психотичног нивоа. Све ове

3 Војислав Ђурчић, Загорка Брадић, „Преображај у адолесценцији“, у зборнику: Адолесценција – револуција и еволуција у развоју (приредио: Војислав Ђурчић), ИП Жарко Албуљ, Београд, 1997, стр. 21.

4 Војислав Ђурчић, „Грађење смисла у новој адолесцентној реалности“, у зборнику: Трагање за смислом (приредио Војислав Ђурчић), ИП Жарко Албуљ, Београд, 2004, стр. 11.

5 Ерик Х. Ериксон, Идентитет и животни циклуси, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр.105.

6 Mishel Vensente, „Kakav kraj za adolescenciju?“, u zborniku: Adolescencija – revolucija i evolucija u razvoju (priredio: Vojislav Ćurčić), IP Žarko Albulj, Beograd, 1997, str. 72.

7 Весна Брзев Ђурчић, „Сепарација у адолесценцији и терапеут“, у зборнику: Адолесценција – револуција и еволуција у развоју (приредио: Војислав Ђурчић), ИП Жарко Албуљ, Београд, 1997, стр. 82

промене изазивају анксиозност променљивог нивоа, врло уобичајену у адолесценцији. Описани процес, иако буран и често тешко прихватљив за родитеље, представља нормално пролажење кроз адолесценцију, јер су регресивна стања ума, иначе, карактеристична за фазе и моменте новог учења и развоја. Међутим, уколико регресивни феномени не ухвате правац прогресивних тенденци, долази до абнормалности у развоју и могућности да транзиторни квалитет психопатологије прерасте у структурисану психопатологију. Већу шансу за овакав исход имају адолесценти који су, из било којих разлога, били екстремно везани за своје родитеље, адолесценти чији родитељи имају значајан степен дијагностиковане или недијагностиковане, али присутне психопатологије и адолесценти чији родитељски нарцизам спречава адолесценте да се осамостале и издвоје као засебне личности.

Адолесцентни период увек представља велики изазов, како за адолесценте који кроз њега пролазе, тако и за родитеље и њихово заједништво. Све ствари које су лоше постављене у детињству, у адолесценцији добијају поновни, али много већи значај за адолесценте. Све пређутне несугласице и разилажења родитеља, која су до тада могла да се толеришу, сада постају јаснија и достижу ниво великих конфликта. Уколико психолошки развој родитеља „није одрађен“ на правилан начин и уколико њихово родитељско заједништво није квалитетно, велика је вероватноћа да оптимални услови за психолошки развој адолесцената неће бити остварени.

Рад има за циљ да укаже на карактеристике здраве породице са адолесцентом, али и специфичности проблематичних породица са посебним акцентом на функционисање породица адолесцената са поремећајем понашања и адолесцената са проблемима злоупотребе и зависности.

2. КАРАКТЕРИСТИКЕ ЗДРАВЕ И ФУНКЦИОНАЛНЕ ПОРОДИЦЕ

Породица функционише као живи систем који је у сталној промени. У том живом систему свако зна своје место и улогу. То је основни предуслов за правилно испуњење развојних задатака породице у целини, али и свих чланова посебно.⁸ Иако савремена друштвена стремљења доносе могућност самачког живота, одвојеног од породице одакле се потекло и без жеље за стварањем сопственог породичног окружења, већина људи углавном читав живот проводе у породици. Најпре у примарној породици, у којој су се

⁸ Мила Вуков, Путеви и странпутице породице, ГИП „Култура“, Београд, 1994, стр. 12.

родили, расли и сазревали. Касније у секундарној породици, коју су сами формирали улазећи у брак, рађајући и подижући сопствену децу.

У здравој породици присутна је богата и сложена размена разноврсних осећања међу члановима породице. Таква размена ствара климу у којој се развија личност детета, изграђује његов идентитет механизмима идентификације и започиње његова социјабилност⁹ Упростијено речено, личност се може дефинисати као низ сукцесивних идентификација са значајним објектима: од родитеља у раном детињству, преко наставника, вршњака, особа из света уметности, спорта и јунака из литературе у младости, па све до идентификације са групом и апстрактним идејама (нација, слобода, правда, итд.) у зрелом добу. Међутим, родитељи, као први и најзначајнији узори идентификације у детињству, доживљавају се као свемоћни и величанствени. Ране идентификације са родитељима остављају најдубље и најтрајније трагове у личности, вршиће значајан утицај на одабир обележја са којима ће се дете накнадно идентификовати. Централно место идентификације у психичком развоју потврђено је савременим лонгитудиналним студијама, уз истицање квалитативне разлике у односу на пол родитеља: улога мајке је да пружа сигурност, а очева да подстиче истраживања. Утицај очева на развој деце и адолесцената, ретко се остварује независно од мајки. Ове улоге нису симултане, већ сукцесивне.¹⁰ Значај мајки највећи је у најранијем периоду детињства, да би касније лагано опадао. Значај очева појављује се касније, траје дуже и води успостављању пресудно важних аспеката личности идентитета. Сматра се да је однос са оцем, детету показатељ правца даљег развоја и његов подстицај. Лонгитудиналне студије говоре да укљученост оца у развој деце и адолесцената, смањује опасност од појаве поремећаја понашања и антисоцијалног понашања, а повећава доживљај среће.

Најчешће карактеристике здраве и функциналне породице су: јасне међугенерациске границе, комплементарност родитељских улога, практиковање правила породичног функционисања и неговање толерантног односа са поштовањем посебности и аутономије појединих чланова. Међусобни односи здраве породице испуње ни су лагодношћу, топлином, слободном разменом осећања, коришћењем хумора уз неговање вештина договарања и решавања

9 Невенка Гадић, Психијатрија детињства и младости, Научна КМД, Београд, 2006, стр. 53.

10 Александар Димитријевић, „Улога очева пре, током и после едипалне фазе развоја“, у зборнику: Психотерапија и психодинамика у свету Едипа и Електре (приредио Бранко Ђорић), Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд, 2011, стр. 130.

проблема. Иако се труди да прати савремене токове, који је мењају и обликују, здрава породица се наслања на традицију из које црпи свој идентитет, осећање укоренености и континуитета. Важна карактеристика здраве породице је поседовање способности прихватања промена.¹¹ Иако свака промена са собом носи анксиозност различитог степена испољавања, здраве породице су у стању да се на адекватан начин носе са њом. То не угрожава њихово добро функционисање, а отвара пут даљем психолошком развоју.

Током времена, породични односи се усложњавају и диференцирају кроз одређене развојне циклусе породице. Животне циклусе у породици можемо дефинисати у односу на значајне догађаје и развојне фазе појединих чланова породице. У системској породичној терапији, позната је подела животних циклуса породице на: почетне породице; породице са сасвим малим дететом; породице са предшколским дететом; породице са школским дететом; породице са адолесцентом; „растурајуће породице“ – када деца одлазе од родитеља; постродитељске породице и остареле породице.

Попут индивидуалног развоја, сваки прелазак из једне у другу фазу представља одређени стрес и за породицу и за појединца у породици. Иако стрес може бити развојно подстичући, истовремено је и потенцијална тачка раздора или јављања симптома и на породичном и на индивидуалном нивоу .

3. ПОРОДИЦА СА АДОЛЕСЦЕНТОМ

Период преласка из детињства у адолесценцију за многе породице, чак и за оне које добро функционишу, представља велики изазов по питању емотивних ресурса. Нарушена равнотежа породичног система, услед адолесценције једног или више чланова породице, представља породични изазов за успостављање нове, квалитативно другачије равнотеже. Мало истраживања је проучавало потребе родитеља у овој животној фази. Спорадична и успутна разматрања сугеришу да је адолесценција за родитеље „путовање налик оркану“¹² и да узима већи данак кад је у питању ментално здравље родитеља, него када је у питању ментално здравље адолесцената. Родитеље тада карактерише улазак у средње године и почетак лаганог старења. То је период ниске тачке у брачном животу и животном задовољству родитеља, као дезидеализацијом од стране своје деце, а поседују и дијаметрално супротну перцепцију

11 Оливера Марковић, „Обични људи, здрава породица“, у зборнику: Путеви и странпутице породице (приредила Мила Вуков), ГИП „Култура“, Београд, 1994, стр. 24.

12 Laurence Steinberg, Amanda Morris, „Adolescent Development“, Annual Reviews of Psychology, Annual Reviews, Palo Alto, no. 52/2001, pp. 84.

времена. Адолесценти имају перцепцију експанзивног развоја, док родитељи перцепцију своје ограниченост у даљем току живота. Због свега описаног осећају се мање ефикасним као родитељи и постају врло узнемирени. Резимирано речено, период у коме нечије дете улази у адолесценцију, окарактерисан је као ниска тачка у животном задовољству за родитеље и чини се да је посебно тежак за родитеља оног пола ког је сам адолесцент.

Концепт нарушене породичне равнотеже и потребе њеног поновног успостављања, мењао се током времена. Савремена неонаналитичка схватања, конфликт виде као интрапсихички, а не као бихејвиорални садржај. Конфликт наравно може бити и бихејвиорални, тј. отворен конфликт на релацији родитељ-адолесцент, али само код адолесцената чији је дотадашњи развој био пребојен проблемним и проблематичним релацијама. Као пожељан исход истиче се успостављање осећаја индивидуалности адолесцента у контексту блиских, а не удаљених, породичних веза¹³ Дакле, савремена схватања наглашавају да отворен проблем или супротстављања на путу успешне индивидуализације адолесцента нису неопходна.¹⁴ Нова равнотежа је она у којој адолесцент, који је здраво прошао кроз процес индивидуализације, ужива у топлим и блиским односима са својим родитељима који су постепено дозволили повећање његове аутономије. У овим новијим моделима, родитељима се даје активнија улога у процесу индивидуализације адолесцента у смислу пружања одговарајуће аутономије у складу са узрастом адолесцента, али уз задржавање топлот и присног односа. Код здравих породица, адолесцент и даље одговара на родитељски ауторитет, наставља да тражи родитељске савете, али то ради иза кулиса веће слободе.

Укратко речено, здраве породице које пружају осећај сигурности, однос пун љубави топлине и поштовања, даће адолесцените који развијају веће самопоштовање, зрелије способности борбе са животним проблемима и могућност да слободно изразе своје мишљење унутар породичног контекста. Насупрот томе, породице које немају одлике и достигнуте нивое здраве породице, даће адолесцените смањене аутономије, повећаног ризика за развој страха и депресије. Због осећаја неприпадности и неповезаности са породицом, могућност развијања проблематичног понашања код ових адолесцената биће већа.¹⁵

13 Joseph Adelson, Margery Doehrman, „The Psychodynamic Approach to Adolescence“, in: Handbook of Adolescent Psychology (ed. Joseph Adelson), Wiley, New York, 1980, pp. 102.

14 Ruthellen Josselson, „Ego Development in Adolescence“, in: Handbook of Adolescent Psychology, (ed. Joseph Adelson), Wiley, New York, 1980, pp. 198.

15 Joseph Allen, Stuart Hauser, Charlene Eickholt, Kathy Bell, Thomas O'Connor, „Autonomy

4. СПЕЦИФИЧНОСТ ПРОБЛЕМАТИЧНИХ ПОРОДИЦА

Ако породица није знала или није имала капацитета да успостави блискост, равнотежу и сарадњу у интересу сопственог раста и развоја долази до застоја. Парови, касније родитељи, у таквим породицама нису успели да направе сепарацију са својим примарним породицама, иако из њих носе негативна искуства. Остају трајно емотивно ангажовани у своје родитеље и немају могућности за даље адекватне емотивне инвестиције у своје партнере и касније у своју децу. То озбиљно подрива брак, доводи до немогућности правилног праћења психолошког развоја деце, немогућности разрешења едипалне ситуације и стварања могућности развоја проблематичне адолесценције.¹⁶ За такве породице кажемо да се „опредељују за стање без промена“ јер се зауставе у једном времену и направе необичну равнотежу коју адолесценти са својим капацитетом за надлазеће промене прете да угрозе. Како у томе не успевају или док у томе не успеју, целокупна ситуација ствара простор за настајање разних психопатолошких или социопатолошких садржаја код адолесцената. Породични терапеути за ове адолесценте кажу да „стоје на средини клацкалице и наставља своју „дечију игру“ са независношћу, одговорношћу, слободом, смрћу, породицом, друштвом“.¹⁷ Важно је нагласити да уколико се развојни животни циклуси породице и важни догађаји не одвијају на прихватљив начин, биће угрожен правилан развој и породице и појединца. Тиме, застој постаје заједнички.¹⁸

Из овакве подлоге, настају различити типови неадекватних породичних образаца. За потребе рада, набројићемо најчешће дисфункционалне породичне обрасце: превише заштитнички, пермисивни, презаузети, ауторитарни, одбацујући и породице са дијагностикованом патологијом.¹⁹

Превише заштитничке породице одликују пожртвовани родитељи који су спремни све да жртвују за добробит своје деце. Међутим, овакви родитељи немају властити индивидуални живот и ко-

---

and Relatedness in Family Interactions as Predictors of Expressions of Negative Adolescent Affect“, *Journal of Research on Adolescence*, Wiley-Blackwell, Newark, no. 4/1994, pp. 550.

16 Mary Morgan, „On Being Able to be a Couple: the Importance of a „Creative Couple““, in: *Oedipus and the Couple* (ed. Francis Grier), Karnac, London, 2006, pp. 15.

17 Мила Вуков, „Живот на клацкалици“, у зборнику: *Путеви и странпутице породице* (приредила: Мила Вуков), ГИП „Култура“, 1994, стр. 53.

18 Оливера Марковић, „Дете нам носи ципеле 44 могло би да изађе из куће“, у зборнику: *Путеви и странпутице породице* (приредила: Мила Вуков), ГИП „Култура“, Београд, 1994., стр. 40.

19 Richard Davis, „A Cognitive-Behavioral Model of Pathological Internet Use“, *Computer in Human Behavior*, Elsevier, Quebec, no. 17/2001, pp. 190

муникације. Сами су неостварени, несигурни и улоге су им нејасне. Због сопственог страха од одвајања, држе децу „под стакленим звоном“, све раде уместо њих и живе њихове животе. Деца оваквих породица су потпуно неспособна за самостални живот.

Пермисивне породице одликују модерни родитељи, који деци дозвољавају све оно што је њима било забрањено, под паролом „само једном се живи“. Истичу спонтаност у васпитању и теже да њихова деца живе слободно и неоптерећено са идејом да ће озбиљност и контрола доћи касније. Међутим, у основи овог псеудохуманизма стоји неспособност родитеља да прихвате одговорност за васпитавање сопствене деце. Деца оваквих породица остају нереализована и незадовољна, утопљена у своју слободу.

Породице са презаузетим родитељима одликују „присутни“ и веома успешни родитељи. Они су, по правилу, били фрустрирани немаштином у детињству. Сада у одраслом добу успешно се баве пословима од значаја за земљу и човечанство, пружајући деци најзглед све, под паролом „ако ја нисам имао, имаће моје дете“. Међутим, они само испуњавају жеље сопственог детињства. За њих су деца реинкарнација сопствене личности из детињства и као засебне индивидуе и не постоје. Деца оваквих породица одрастају са снажним осећајем дубоке празнине, занемарености и отуђености.

Ауторитативне породице одликују родитељи испуњени осећајем одговорности за будућност своје деце. Концепт васпитања оваквих родитеља може се ослањати на осећај неостварености сопствених амбиција, али може бити и исправан. Међутим, без обзира да ли је исправан или не, детету је стран. Ови родитељи, децу сматрају немоћном, незрелом и неспособном, негирајући потпуно њихову личност. Сматрају да је детињство само припрема за живот, а не фаза живота. Непопустљиви су и ригидни у својим ставовима. Деца оваквих родитеља остављају у почетку утисак прерано сазреле идеалне деце. У суштини, потискују своје потребе и изолују се. Када незадовољство пробије, настају декомпензације и разни проблеми.

Породице са одбацујућим родитељима директно приказују своју дисфункционалност. Они децу доживљавају као терет, као препреку успеху и бољем животу, као објект за оптуживање, малтретирање и злостављање. То су особе са значајним интрапсихичким тегобама, браковима са ратном атмосфером и децом сведоцима тог рата и ужаса. Деца оваквих родитеља одрастају са ужасним осећањем ерозије родитеља као идеала, велике озлојеђености и накупљене агресивности, што их чини потенцијално погодним за развој разних поремећаја и често потенцијално опасним и за себе и за околину.

Породице са дијагностикованом психопатологијом родитеља, такође, директно показују своју дисфункционалност. Оба родитеља су окупирана или својом психопатологијом и евентуалним покушајима лечења или трошењем енергије, условно речено здравог родитеља, у сукобима са болесним партнером или у његовом лечењу. Психолошка атмосфера породице, због тога је крајње нестабилна и непредвидива. Деца оваквих родитеља одрастају са базичном емоционалном и социјалном несигурношћу што ствара идеалну подлогу за структурисање од веома благих до изразито тешких поремећаја понашања, навика и личности.

Описни типови породичног функционисања су најчешћи и најпогоднији за појаву поремећаја понашања, болести зависности и неких других функционалних или структуралних поремећаја. Да ли ће деца оваквих породица развити поремећај или не и који ће поремећај развити, предмет је многих истраживања и дискусија, али и даље остаје отворена тема за будућа промишљања и изазове за терапијски и истраживачки рад. У даљем тексту осврнућемо се на специфичности две групе проблематичних породица, а то су породице адолесцената са поремећајем понашања и породице адолесцената са проблемима злоупотребе и зависности.

5. ПОРОДИЦЕ АДОЛЕСЦЕНАТА СА ПРОБЛЕМИМА ЗЛОУПОТРЕБЕ И ЗАВИСНОСТИ

Породице из којих потичу адолесценти са проблемима злоупотребе психоактивних супстанци и адолесценти зависници без обзира да ли се ради о хемијској или нехемијској зависности представљају један вид дисфункционалних породица.²⁰ То су породице у којима је суштински тешко одрастати и стицати самопоштовање, тешко учити се социјализацији и вештинама комуникације и тешко носити улоге које породица неувремено даје.²¹ Такве породице често прибегавају сурогат решењима, без аутентичног бављења својим члановима и без могућности да младом члану помогну на путу његовог раста, развоја и социјализације. Адолесценти у таквим породицама често заузимају положај попут клацкалице: између одрастања и неодростања, породице и друштва или између живота и смрти.²² Одлике ове дисфункционалне породице су:

20 Александар Рамах, „Злоупотреба супстанци код деце и младих“, у књизи Психијатрија развојног доба (приредили Светомир Бојанин и Смиљка Деушић), Београд, Институт за ментално здравље, 2012, стр. 438.

21 Јован Букелић, Социјална психијатрија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000, стр.258.

22 Иван Димитријевић, „Кућа залазећег сунца, породица и алкохолизам“, у зборнику: Пу-

разједињеност и хаотичност, подложност променама породичних правила, слаба разумљивост породичних улога са родитељским осећањима некомпетентности, склоност склапања савеза једног родитеља са адолесцентом против другог родитеља, трансгенерациска зависност од супстанци или компулзивног понашања типа коцкања, примитивнија организација са директнијим изражавањем конфликта. Мајке ових адолесцената се изузетно везују за своје синове до нивоа симбиотске везаности. Ово је нарочито изражено код мајки које су оптерећене негативним емотивним искуствима из сопствених примарних породица. Очеви ових адолесцената су често одсутни у смислу велике посвећености послу и каријери са мало могућности налажења времена или заједничких тема са својим адолесцентом. Такви очеви, и када су физички присутни, остају на периферији односа и емотивно су недоступни.²³

Истраживања породичног функционисања адолесцената зависника у нашој средини, седамдесетих година прошлог века, описују ове породице као социоекономски добростојеће, где су оба родитеља факултетски образована и запослена. Ови родитељи су врло ангажовани. Васпитање деце и адолесцената је наизглед демократично, суштински је неуједначено са крајностима од неоправдане толеранције до одбацавања. Крајем прошлог века ове породице су описиване као породице средњег имовинског стања у којима, наизглед, оба родитеља брину о својој деци и адолесцентима. Процес васпитања је неуједначен, са мајчином већом попустљивошћу.²⁴ Почетком овог века отпочела су истраживања породичних фактора и породичног функционисања код адолесцената који имају проблема са употребом интернета, или како се, за сада називају, „интернет зависници“. Резултати ових истраживања указују да адолесценти са зависношћу од интернета и адолесценти са проблемом коришћења супстанце имају сличне породичне факторе.²⁵ Ове породице одликује мања функционалност са учесталијим конфликтима на релацији родитељ-adolесцент, стална употреба алкохола од стране браће и сестара адолесцената и позитаван однос породице према употреби супстанци. Због свега овога сугерише се да у новијим класификацијама интернет и хемијске зависнике треба сврстати у категорију синдрома „бихејвиоралних проблема“.

теви и странпутице породице (приредила Мила Вуков), ГИП „Култура“, Београд, 1994, стр. 67.

23 Мила Вуков, „Живот на клацкалицы“, у зборнику: Путеви и странпутице породице, нав. дело, стр. 51.

24 Јован Букелић, Социјална психијатарија, нав. дело, стр. 259.

25 Ju-Yu Yen, Cheng-Fang Yen, Cheng-Chung Chen, Sue-Huei Chen, Chih-Hung Ko, „Family Factors of Internet Addiction and Substance use Experience in Taiwanese Adolescents“, *Cyberpsychology & Behavior*, Mary Ann Liebert, New York, no. 10(3)/2007, pp. 323-329.

Савремена истраживања прате промене породичног функционисања са напредовањем болести. Породице адолесцената који злоупотребљавају дрогу су хетерогене у односу на спољашње параметре попут образовања, социоекономског положаја и сл. Међутим, та хетереогеност се губи кад је у питању унутрашње функционисање. Повезује их дисфункционалност у родитељском систему, али и на релацијама једног или оба родитеља са адолесцентом. Породица чији је адолесцент у средњој фази када злоупотреба може, али и не мора да пређе у зависност, показује додатни степен дисфункционалности. Како родитељи тада сумњају или откривају да адолесцент узима психоактивне супстанце, у покушају да то спрече, интензивирају сукобе. Сукоби су на релацији родитељ-родитељ или један родитељ-adolесцент или оба родитеља-adolесцент и односе се на забрану излазака и дружења, критике око учења и животних ставова. Могућност интервенције полиције се интензивира. Породица чији је адолесцент у касној фази, где је развијена зависност, толико су променљиви да добијају квалитет потпуног хаоса. Смењују се свађе, убеђивања, драматичне ситуације и физички обрачуни са периодима лажног мира и опуштености²⁶

Када су у питању породице адолесцената „интернет зависника“, досадашња истраживања показују да породично функционисање представља значајан проблем у смислу формирања специфичног облика дезангажованог и дистанцираног родитељског стила. Очеве адолесцента „интернет зависника“ карактерише (пре)наглашена истрајност. У својој позитивној варијанти они су вредни, амбициозни, критични и независни, истрајни у својим настојањима упркос спољашњим препрекама и фрустрацијама. Међутим, у својој негативној (пре)наглашеној варијанти те склоности, могу добити и квалитет недоступности за друге, онда када су очеви (а код ових адолесцента скоро увек су такви) у потпуности посвећени својим циљевима и амбицијама или су нетолерантни према другим људима који су мање истрајни и упорни.²⁷ С друге стране, мајке ових адолесцената карактерише, изнад свега, повишена потрага за новинама, тежња ка променама, новим искуствима, али и импулсивност. Ово може створити један други вид недоступности родитеља, тј. мајке, у смислу компромитоване сталности, стабилности и смањене подршке у периоду када је адолесцентима значајно да на њу могу рачунати.

26 Александар Рамах, „Злоупотреба супстанци код деце и младих“, нав. дело, стр. 443

27 Весна Дуканац, Тамара Цамоња Игњатовић, Марко Милановић, Бранислава Поповић-Ћитић, „Личност адолесцента са проблемима зависности од интернета и карактеристике њихових породица“, Психолошка истраживања, Филозофски факултет, Институт за психологију, Београд, бр. 18(2)/2015, стр. 175.

Родитељи „интернет-зависника“ процењују своје породице као „неукључене“, односно емоционално удаљене, са мало заједничких активности између чланова, одвојеним начином провођења времена и без могућности да се једни другима обрете за помоћ. У оваквим породицама индивидуалност и независност високо се вреднују, а издвојеност појединих чланова породице иде у правцу „да свако гледа своја посла“. Све димензије позитивног породичног функционисања ниско су процењене од стране оба родитеља, који су генерално незадовољни породичним функционисањем. О томе се и не разговара, већ се тако стање учвршћује као нефлексибилан образац функционисања. Очеви ових адолесцената поседују мешавину незаинтересованог и одбацујег родитељског стила. Мајке адолесцената су за нијансу оптимистичније од очева, њихов родитељски стил добије „само“ један вид квалитета незаинтересованости. Како остају без емотивне подршке оба родитеља, адолесценти се последично окрећу доступном „извору подршке“, а то су интерактивна искуства на интернету.²⁸ Коначно, имајући на уму сложене обрасце интеракција, можемо размишљати и о

повратном утицају понашања детета на родитељске односе и породично функционисање са slabим кохезивним снагама, где „паралелна коегзистенција“ чланова одржава можда неконфликтну, али свакако нефункционалну равнотежу. Све наведене карактеристике могу отежати процес социјализације адолесцената, створити тешкоће преузимања социјалних улога и ослабити развој вештина комуникације и решавања проблема.²⁹ Због тога ови адолесценти, без обзира на своју базичну, али несигурну, везаност за родитеље, формирају избегавајуће понашање и лако повлачење у виртуелни свет.

6. ЗАКЉУЧАК

Адолесценција увек представља прекретницу у даљем функционисању и појединца и породичног окружења. Уколико снаге високог потенцијала раста надјачају вулнерабилност личности адолесцента и уколико се здрави и прогресивни потенцијали породице изборе за своју доминацију сретћемо се са бурним и тешким периодом живота, али успешним исходом адолесценције.

28 Jennifer Tichon, Margaret Shapiro, „The Process of Sharing Social Support in Cyberspace“, *Cyberpsychology & Behavior*, Mary Ann Liebert, New York, no. 6/2003, pp. 161–170.

29 Vesna Dukanac, Tamara Džamonja-Ignjatović, Marko Milanović, Branislava Popović-Čitić „Differences in Temperament and Character Dimensions in Adolescents With Various Conduct Disorders“, *Vojnosanitetski preglod, Vojno medicinska Akademija, Beograd*, br.73(4)/ 2016, str. 358.

Уколо регресивне снаге надјачају, екстернализација нерешених родитељских проблема додатно компликује бурни адолесцентни период њихове деце. Родитељи са недоследним ауторитарним стилем, у суштини занемирајућег и одбацујућег родитељства подспешније адолесцентеву базичну несигурност. Из тога ће настајати разни облици поремећај понашања.

Родитељска дисфункционалност са честим сукобома „свих са свима међусобно“ и позитивна однос породице према употреби супстанци поспешније развој, разних видова, хемијске зависности својих адолесцента. Родитељи са специфичним дезангажованим и дистанцираним родитељским стилем, тзв. „неукључене“ породице, са емоционалном удаљеношћу између свих чланова појединачно, поропоспешније развој новонасталог вида зависности, популарно назване „интернет зависност“.

ЛИТЕРАТУРА

- Брзев Ђурчић, Весна, „Сепарација у адолесценцији и терапеут“, у зборнику: Адолесценција – револуција и еволуција у развоју (приредио: Војислав Ђурчић), ИП Жарко Албуљ, Београд, 1997, стр. 81-87.
- Букелић, Јован, Социјална психијатарија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000, стр. 238-329.
- Вуков, Мила, Путеви и странпутице породице, ГИП „Култура“, Београд, 1994, стр. 9-14.
- Вуков, Мила, „Живот на клацкалицы“, у зборнику: Путеви и странпутице породице (приредила Мила Вуков), ГИП „Култура“, Београд, 1994, стр. 42-54.
- Димитријевић, Александар, „Улога очеве пре, током и после едипалне фазе развоја“, у зборнику: Психотерапија и психодинамика у свету Едипа и Електре (приредио Бранко Ћорић), Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд, 2011, стр. 127-136.
- Димитријевић, Иван, „Кућа залазећег сунца, породица и алкохолизам“, у зборнику: Путеви и странпутице породице (приредила Мила Вуков), ГИП „Култура“, Београд, 1994, стр. 54-75.
- Дуканац, Весна; Џамоња Игњатовић, Тамара; Милановић, Марко; Поповић-Ћитић, Бранислава, „Личност адолесцента са проблемима зависности од интернета и карактеристике њихових породица“, Психолошка истраживања, Филозофски факултет, Институт за психологију, Београд, бр18(2)/2015, стр. 65-181.
- Dukanas, Vesna; Džamonja-Ignjatović, Tamara; Milanović, Marko; Popović-Čitić, Branislava, “Differences in Temperament and Character Dimensions in Adolescents With Various Conduct Disorders”, *Vojnosanitetski Pregled*, Vojno medicinska Akademija, Beograd, br.

73(4)/ 2016, str. 353–359.

- Марковић Оливера, „Обични људи, здрава породица“, у зборнику: Путеви и странпутице породице (приредила Мила Вуков), ГИП „Култура“, Београд, 1994, стр. 19-26.
- Рамах, Александар, „Злоупотреба супстанци код деце и младих“, у књизи Психијатрија развојног доба (приредили Светомир Бојанин и Смиљка Деушић), Београд, Институт за ментално здравље, 2012, стр. 435-454.
- Тадић, Невенка, Психијатрија детињства и младости, Научна КМД, Београд, 2006, стр. 50-75.
- Ђурчић, Војислав; Брадић, Загорка, „Преображај у адолесценцији“, у зборнику: Адолесценција – револуција и еволуција у развоју (приредио: Војислав Ђурчић), ИП Жарко Албуљ, Београд, 1997, стр. 21-31.
- Ђурчић, Војислав, „Тражење смисла у новој адолесцентној реалности“ у зборнику: Трагање за смислом (приредио Војислав Ђурчић), ИП Жарко Албуљ, Београд, 2004, стр. 11-26.
- Adelson, Joseph; Doehrman, Margery, „The psychodynamic approach to adolescence“, in *Handbook of adolescent psychology*, (ed. Joseph Adelson), Wiley, New York, 1980, pp. 99-116.
- Allen, Joseph; Hauser, Stuart; Eickholt, Charlene Bell, Kathy; O’Connor, Thomas, „Autonomy and Relatedness in Family Interactions as Predictors of Expressions of Negative Adolescent Affect“, *Journal of Research on Adolescence*, Wiley-Blackwell, Newark, no. 4/1994, pp. 535-552.
- Davis, Richard, „A Cognitive-Behavioral Model of Pathological Internet Use“, *Computer in Human Behavior*, Elsevier, Quebec, 17/2001, pp. 187-195.
- Ериксон, Ерик, Идентитет и животни циклуси, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 65-117.
- Josselson, Ruthellen, „Ego development in adolescence“, in: *Handbook of Adolescent Psychology*, (ed. Joseph Adelson), Wiley, New York, 1980, pp. 188–210.
- Morgan, Mary, „On Being Able to be a Couple: the Importance of a „Creative Couple““, in *Oedipus and the Couple* (ed. Francis Grier), Karnac, London, 2006, pp. 9-31.
- Steinberg, Laurence; Morris, Amanda, „Adolescent Development“, *Annual Reviews of Psychology*, Annual Reviews, Palo Alto, no. 52/2001, pp. 83-110.
- Tichon, Jennifer; Shapiro, Margaret, „The Process of Sharing Social Support in Cyberspace“, *Cyberpsychology & Behavior*, Mary Ann Liebert, New York no. 6/2003, pp. 161–170.
- Vensente, Mishel, „Kakav kraj za adolescenciju?“ у зборнику: Adolescencija – revolucija i evolucija u razvoju (priredio: Vojislav Ćurčić), IP Žarko Albulj, Beograd, 1997, str. 71-79.

- Yen, Ju-Yu; Yen, Cheng-Fang; Chen, Cheng-Chung; Chen, Sue-Huei; Ko, Chih-Hung, „Family Factors of Internet Addiction and Substance Use Experience in Taiwanese Adolescents“, *Cyberpsychology & Behavior*, Mary Ann Liebert, New York, no. 10(3)/2007, pp. 323-329.

*Vesna Dukanac
Vladimir Ilić
Sanja Đurđević*

FAMILIES OF ADOLESCENTS IN A COLLISION WITH A NEW AGE: CHANGED FUNCTIONALITY OR NEW FORMS OF ADDICTION

Resume

Technological progress, like the era of the new age, brings a new dimension in the individual functioning of young generations and in the eternal transgenerational conflict. By relying well on the well-known postulates of posterity dynamics, family cycles in the family are still defined in relation to the significant events and development phases of individual family members. One of the most important phases in individual and family development is a period when children enter and go through the period of adolescence. Adolescence is a developmental and normative crisis characterized by high growth potential, but also by unstable Ego strength that intensifies personality vulnerability towards socio-pathological phenomena and psychopathology. On the other side, all developmental problems, socio-pathological phenomena and structural psychopathology of adolescents represent externalization of parental individual unsolved problems in parental dyad. Technological novelties, introducing a new way of communicating, further deepen the potential for transgenic conflict in this most elastic period for both adolescents and the family. The aim of the paper is to point out the characteristics of a healthy family with the adolescent, but also the specificity of problematic families with particular reference to the functioning of adolescent families with problems of abuse and new forms of addiction.

Keywords: family, adolescence, family functioning, technological progress, problems of new addictions

Емина В. Борјанић Болић¹

МОДЕЛ ЗАШТИТЕ ДЕЦЕ ЗАСНОВАН НА ЗНАЊИМА О ТРАУМИ²

Сажетак

Пракса у систему социјалне заштите деце и младих буде заснована на знањима о трауми. Истраживачи су у задње две деценије дошли до сазнања да је распрострањеност оних који су доживели трауматизацију у детињству већа него што се првобитно мислило. Траума која је доживљена у најранијој доби, може оставити последице на целокупан живот појединца и то кроз цео животни век, у виду здравствених и социјалних проблема. Статистички подаци у САД-у, у установама менталног здравља показују да не третирана траума настала у детињству има велику вероватноћу да у одраслом добу резултира неким од облика болести зависности, менталним проблемима као што су депресија, анксиозност или физичким проблемима као што су проблеми са спавањем, проблеми са контролом импулса и сл.³ Поред тога утврђена је рана трауматизација и код одраслих са поремећеном сексуалношћу, као и код сексуалних преступника.⁴

Из ових разлога професионалци у систему социјалне заштите треба да познају принципе заштите заснована на знањима о трауми. Многа деца и млади трауматизовани су од других људи, намерно, континуирано, кроз дужи временски период. Социјални радници који разумеју трауму, сензитивни су на тешкоће корисника и адекватно препознају њихове реакције.

Кључне речи: комплексна траума, социјални рад, trauma informed care, деца и млади у систему социјалне заштите

1 emina.borjanic@gmail.com

2 рад је настао на основу докторске дисертације ауторке

3 Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA). *Trauma-Informed Care in Behavioral Health Services*. Treatment Improvement Protocol (TIP) Series 57. HHS Publication No. (SMA) 13-4801. Rockville, MD: SAMHSA, XIX, 2014.

4 Jill Levenson, Gwenda M. Willis, David S Prescott, „Adverse Childhood Experiences in the Lives of Male Sex Offenders: Implication for Trauma-Informed Care“, *Sexual Abuse: A Journal of research and Treatment*, pp. 1-20, 2014.

1. РАЗУМЕВАЊЕ УЛОГЕ ТРАУМАТИЗАЦИЈЕ ДЕЦЕ И МЛАДИХ НА ЊИХОВ РАЗВОЈИ И ПОСЛЕДИЦЕ

Деца и млади представљају највулнерабилнију групе у друштву. Комплексна траума је повезана са историјом вишеструких трауматичних стресора и изложености искуству, упоредо са озбиљним поремећајем у односу на примарног пружаоца неге⁵. Трауматизација која започне на раном узрасту „прекида формативне развојне периоде“⁶. Ако се приликом тих прекида десе пропусти у развијању сигурних образаца привржености са родитељима, тада деца неће бити у прилици да изграде капацитет за успостављање блиских односа са другима. Херман⁷ истиче да поновљена траума код одрасле особе нарушава постојећу структуру личности, а да код деце та поновљена траума формира и дефинише личност. Деца која су доживела **комплексну трауму** прошла су кроз вишеструке интерперсоналне трауматске догађаје, као што су: хаотично породично окружење, злостављање, тешко занемаривање, конфликтни разводи, насиље у породици или заједници, изложеност злоупотреби алкохола и наркотика, губитак родитеља, избеглиштво/миграција или трговина људима. Свако дете и млада особа којој је потребна заштита има јединствену животну причу, а за причање те приче користе различите форме свакодневног понашања, јер свако понашање представља неку комуникацију. Према америчком Комитету за заштиту деце (Child Welfare Committee), последице код деце након трауматизације манифестују се кроз проблеме и потешкоће везане за: приврженост и везаност за друге, физички развој, регулација расположења, дисоцијација, контрола понашања, когнитивни развој и слика о себи.⁸ Поред тога присутно је ниско самопоштовање, као и осећај срамоте, стида и кривице због онога што им се десило и због осећања која имају за злостављача или другу особу. Велик број деце која се налазе у систему социјалне заштите је вероватно искусио дугорочну изложеност трауматичним догађајима, тако што су живели у окружењу које је било непријатељско, небезбедно, где су била ускраћена у

5 Shoshana Ringel, „Overview“, у зборнику: *Trauma: contemporary directions in theory, practice and research*, (приредили Shoshana Ringel, Jerrold R. Brandell), Sage Publications, LA, 2012, pp. 6.

6 Мери Кетрин Брк, „Сложена траума и тешки облици трговине људима: Импликације за психотерапију“ у зборнику *Траума и психотерапија* (уредила Ирена Корићанац), АСТРА, Београд, 2013, pp. 73.

7 Judith Herman, *Trauma and Recovery*, Basic Books, New York, 1997.

8 Child Welfare Committee, National Child Traumatic Stress Network. (2008). *Child welfare trauma training toolkit: Comprehensive guide* (2nd ed.), Los Angeles, CA & Durham, NC: National Center for Child Traumatic Stress.

задовољавању властитих развојних потреба и најчешће је дуго времена требало да стигне помоћ социјалних радника. Стога је веома важно да професионалци који раде у заштити деце и младих препознају комплексност историје дејег трауматског искуства и да се не фокусирају само на један догађај који је највидљивији.⁹ Професионалци у систему социјалне заштите треба да разумеју да је свака реакција трауматизоване деце и младих, без обзира колико изгледала непримерена, претерано интензивна, и неоправдана, психолошки утемељена у контексту трауме.¹⁰ Обзиром да траума оставља латентне трагове који се могу активирати у различитим ситуацијама, последице се могу јављати кроз цело детињство, али и у адолесценцији и одраслом доб.¹¹

2. УТИЦАЈ ХРОНИЧНОГ СТРЕСА И ТРАУМЕ НА ЗАПОСЛЕНЕ У СИСТЕМУ СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ

Траума има широк делокруг утицаја. Поред тога што утиче на појединца, његову породицу, пријатеље и колеге тог појединца, траума може утицати и на запослене у службама социјалне заштите. Опредељеност једне организације или установе да пружа услуге трауматизованим корисницима, као и преданост у том раду, често доводи до тога да се установа, руководство и запослени суочавају са великим стресом. Извори стреса могу долазити од различитих неповољних утицаја политичке ситуације, затим од актуелне социјалне политике и њених прописа, као и од умањене финансијске подршке и недостатка алтернативних извора финансија. Под тако неподдржавајућим условима често може да се изазове губитак визије, мисије, циљева, вредности и других елемената значајних за одржавање смера и развијања услуга. Запослени губе смисао самог посла и јача незадовољство и осећање немоћи. Ако поменута ситуација дуго траје целокупни систем који је изложен стресу постаје отпоран на спољашње утицаје и промене, постаје хијерархијски оријентисан и базира се на принуди и казни.¹² Оно што је значајно за службе, ус-

9 Child Welfare Committee, National Child Traumatic Stress Network. (2008). *Child welfare trauma training toolkit: Comprehensive guide*, нав.дело.

10 Ирена Корићанац, „Трговина људима, траума и психотерапија“ У зборнику *Трговина људима. Траума и психотерапија*, (Приредила Ирена Корићанац), АСТРА, Београд, 2013.

11 Jenifer Goldman Fraser, Jessica L. Griffin, Beth L. Barto, Charmaine Lo, Melodie Wenz-Gross, Joseph Spinazzola, Ruth A. Bodian, Jan M. Nisenbaum, Jessica Dym Bartlett, „Implementation of a workforce initiative to build trauma-informed child welfare practice and services: Findings from the Massachusetts Child Trauma Project“, *Children and Youth Service Review*, 2014, 44, pp. 233-242.

12 Sandra Bloom, Sarah Yanosy Sreedhar, „The Sanctuary Model of Trauma-Informed Organizational Change“, *Reclaiming children and youth*, 2008, Vol. 17, No. 3, 48-53.

танове, организације и институције које пружају услуге трауматизованим корисницима, јесте да трауматски догађаји и хронични стрес на сличан начин утичу на организације као што утичу на појединца. Без намере да се то учини, без препознавања шта се дешава, целокупна организација или цео систем могу постати трауматизовани тј. траума-организовани. То значи да организација или систем могу постати организовани око непрестаног понављања образаца који негативно утиче на кориснике и властито особље, и на тај начин их држи даље од учења, раста, промене и напретка. Као и они који су преживели индивидуалну трауму, организацијама и системима је веома тешко да уоче своје обрасце понашања и функционисања.¹³ Када им се укаже на ситуацију у којој се налазе, они се опиру сазнању да је промена потребна, да су се замрзли на одређеном нивоу развоја и да предстоји болан пут који води у раст и развој.¹⁴ Прихватање и усклађивање рада службе или установе са принципима заштите засноване на знањима о трауми, постиже се квалитетна брига за децу и младе, а успоставља се и одговоран однос према добробити професионалаца који раде у систему социјалне заштите.

3. ЗАШТИТА ЗАСНОВАНА НА ЗНАЊИМА О ТРАУМИ

Аутори различито одређују заштиту засновану на знањима о трауми (у даљем тексту ЗЗТ). Једни наглашавају да представља смер праксе или перспективу, пре него листу специфичних техника или емпиријски поткрепљених интервенција¹⁵ Истовремено је и „приступ базиран на снагама унутар служби које пружају услуге што је основно за разумевање и реакцију на утицај трауме, који истиче физичку, психолошку и емоционалну сигурност и за пружаоца и за корисника услуга, а то ствара могућност за корисника да поново изгради осећај контроле и моћи“.¹⁶ Такође, „важно је имати на уму, да ЗЗТ није третман сам по себи, већ представља промену у оријентацији поводом теоријске основе третмана и услуга које пружа служба“.¹⁷

13 Sandra L. Bloom, „Trauma organized systems and parallel process“, У зборнику *Managing Trauma in the Workplace: supporting workers and organizations*, (уредила Noreen Tehrani) Routledge, London and New York, 2011, pp. 139-153.

14 Sandra L. Bloom, „The Sanctuary Model of Organizational Change for Children s Residential Treatment. Therapeutic Community“, *The International Journal for Therapeutic and Supportive Organizations*, 2005, 26(1), pp. 65-81.

15 Stephanie C. Kennedy, Trauma-Informed Care: Strengths and Opportunities for Florida Child Welfare Professionals. Tehnical Report. *Florida Institute for Child Welfare.*, 2015, pp. 1.

16 Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA). *Trauma-Informed Care in Behavioral Health Services*, нав. дело.

17 Butler Lisa D., Wolf Molly R. „Trauma-Informed Care: Trauma as an Organizing Principle

Аутори, чија одређења ЗЗЗТ су представљена, сагласни су да ЗЗЗТ представља холистички приступ у раду са трауматизованим корисницима, а не неку посебну технику. Према томе, у образовање социјалних радника и постојеће моделе рада у установама система социјалне заштите потребно је применити знања о трауми, јер разумевање трауме представља оквир за планирање и спровођење услуга и интервенција. Примери из праксе у нашој земљи указују да неки професионалци и службе у социјалној заштити деце и младих раде инстинктивно у маниру ЗЗЗТ. „За разлику од приступа у раду са децом, брига о запосленима се не препознаје као битан чинилац који доприноси квалитетно пруженим услугама“.¹⁸ Потврду овој тези можемо наћи у резултатима истраживања присуства професионалног изгарања у Градском центру за социјални рад у Београду, где је утврђено да супервизијска подршка на начин како је разумеју водитељи случаја недовољно доприноси „развоју компетенција и психолошком растерећењу“.¹⁹ Резултати другог указују да у четири службе за социјалну заштиту деце и младих у Београду, 15% професионалаца пријављује присуство чинилаца викаријске трауматизације.²⁰ Прилагођавање постојеће праксе ЗЗЗТ представља изазов за систем социјалне заштите. Запослени у систему социјалне заштите који раде на заштити деце и младих треба да поседују додатна знања, вештине и алате како би подржали нову праксу која се заснива на знањима о трауми.

4. ПРИНЦИПИ ПРАКСЕ ЗАСНОВАНИ НА ЗНАЊИМА О ТРАУМИ

Принципи и смернице за заштиту засновану на знањима о трауми, развијени су и тестирани у САД-у од стране Министарства здравља и Завода за сузбијање и лечење болести зависности и завода за ментално здравље (SAMHSA, 2014). Од тада се много дискутовало о овом приступу, развијали су се разни модели који су се имплементирали у службе социјалне заштите и у резиденцијалне установе за заштиту деце и младих. Оквир за ЗЗЗТ одређен је са неколико принципа, од којих издвајамо основне:

in the Provision of Mental Health and Social Service“, *Division 56 Trauma Psychology Newsletter*, 2009, Vol. 4, No, 3 pp. 10.

18 NCTSN Core Curriculum on Childhood Trauma Task Force (2012). *The 12 core concepts: Concepts for understanding traumatic stress response in children and families. Core Curriculum on Childhood Trauma*. Los Angeles, CA, and Durham, NC: UCLA-Duke University National Center for Child Traumatic Stress.

19 Ива Бранковић, „Карактеристике супервизије у Центру за социјални рад – улоге супервизије у превенцији професионалног изгарања водитеља случаја“, *Социјална политика*, 1/2015, стр. 45-67.

20 Емина Борјанић Болић, „Викаријска трауматизација и професионалци у систему социјалне заштите деце и младих“, *Социјална политика*, 1/2016, стр. 77-98.

- **Сигурност и поверење.** У установи у којој се пружа услуга корисник треба да се осећа сигурно и угодно, а професионалци који пружају услугу морају да буду људи од поверења. Сигурност у установи треба да буде загарантована, док се поверење стиче, развија у највећој могућој мери и константно негује.
- **Разумевање трауме.** Траума је у центру живота и све се врти око ње. Код планирања услуга потребно је проценити трауматично искуство и историјат трауматизације и како је она утицала на развој, понашање и интерперсоналне односе. Веома је битно знати и на које начине рад са трауматизованима утиче на професионалце.
- **Индивидуализација.** У приступу трауматизованом веома је битно разумети појединца у целости, а не сагледавати га само кроз његово понашање, нерешене проблеме и бриге. За адекватан приступ особи потребно је разумевање њеног животног искуства, културног миљеа из којег долази, функционисање у породици, социјалном окружењу и заједници.
- **Омоћавање.** Први задатак у раду са трауматизованим корисницима је да им се помогне да „узму konce у своје руке“. Важно је да корисник партиципира у планирању, да почне да доноси одлуке, прави изборе, повезује се и сарађује са околином и има контролу над властитим поступцима. „Модел омоћавања сачињавају они елементи помагачког односа који могу да повећају клијентову моћ у личним, интерперсоналним и политичким сферама“.²¹
- **Снаге корисника и повећање вештина.** Сви корисници имају снаге. Оне могу бити прикривене, а представљају ресурс који треба користити у третману. „Пракса заснована на снагама препознаје јединствен склоп снага и изазова те ангажује дете и породицу као партнере у развоју и примени плана услуга“.²² У раду са децом и младима акценат није само на трауматским реакцијама, већ је „важан раст и развој клијента који омогућава другачији поглед на ситуацију и прилагођавање на њу или спознавање својих ресурса и ресурса окружења који му омогућавају промену те ситуације“.²³

21 Denise E. Elliott, Paula Bjelajac, Roger D Fallot, Laurie Markoff, Beth Glover Reed, „Trauma-Informed or Trauma-Denied: Principles and implementation of Trauma-Informed Services for Women“, *Journal of Community Psychology*, 2005, Vol. 33, No. 4, pp. 462.

22 Невенка Жегарац, Анита Бургунд, „Како водитељи случаја процењују снаге детета, породице и заједнице“ У зборнику: *У лавиринту социјалне заштите: поуке истраживања о деци на породичном и резиденцијалном смештају*, (приредила Невенка Жегарац), ФПН и УНИЦЕФ, Београд, стр 267–285.

23 Marina Ajduković, Ljilja Cajvert, „Supervizija psihosocijalnog rada kao specifičan oblik

Из приложеног видимо да су принципи ЗЗЗТ сагласни са вредностима у социјалном раду као што су: поштовање и вредновање личности, људско достојанство, пракса заснована на снагама, партиципација, недискриминација, културно компетентна пракса и приврженост јасним професионалним границама и етици.²⁴ Корисници услуга социјалног рада треба да буду уважавани, информисани, мотивисани и са надом да постоји некакво решење за њихову актуелну ситуацију и проблеме. Установе у оквиру система социјалне заштите деце и младих свој рад, услуге и програме треба да базирају на знањима о трауми и ефектима трауматизације, као и на чињеници да је траума увелико присутна у друштву, али да је често препозната. Коришћење знања о трауми у заштити деце и младих, треба да се примењује на свим нивоима, од целокупног система социјалне заштите, преко установа и професионалаца, па до корисника услуга. ЗЗЗТ има задатак да сензиблизује све системе који служе трауматизованој деци и младима, док програми и услуге треба да буде прилагођена контексту сваке појединачне установе, а брига о професионалцима мора бити наглашена.

5. ЕЛЕМЕНТИ СИСТЕМА ЗА ЗАШТИТУ ДЕЦЕ ЗАСНОВАНОГ НА ЗНАЊИМА О ТРАУМИ

„Систем заштите који се заснива на знањима о трауми је проактиван, стратегијски приступ који се темељи на препознавању и решавању последица које траума има на појединце, организације које пружају услуге и заједницу у целини. Овај систем обухвата све секторе у оквиру заједнице и усмерен је на спречавање евентуалних пропуста у оквиру организација које врше пружање услуга“.²⁵ Такав систем свих актера којима је задатак брига о трауматизованој деци сачињен је од система социјалне заштите, образовног, здравственог и правосудног система, где се систем социјалне заштите издваја као координатор у том процесу опоравка од трауме. Како би се избегло да различити системи на различите начине перципирају трауму и имају различите приступе трауми и трауматизованим корисницима, координатор целокупног система треба да се залаже у

profesionalnog razvoja stručnjaka u sustavu socijalne skrbi“, *Ljetopis socijalnog rada*, 2001, str 11, hrcak.srce.hr/file/6167, 31/01/2018.

24 Elisa Kawam, „Trauma Informed Care and Social Work Education: A Case Study“, *Advances in Social Sciences Research Journal*, 2014, Vol. 1, No. 7, pp. 122-132.

25 *Greater Buffalo Trauma-Informed System of Care Community Plan*. Trauma-Informed Community Initiative of WNY Coalition. Commissioned by Health Foundation for Western & Central New York. Investing in Better Health for People and Communities, (2002- 2012), pp. 10.

обезбеђивању усаглашености и уједначености перцепција трауме и приступу трауматизованој деци и младима на свим нивоима, чиме се доприноси заштити од ретрауматизације. У целокупном систему ЗЗЗТ услуге и процедуре су синхронизоване и усаглашене, надлежности се не преклапају, услуге и интервенције су јасне и увремене. „Циљ за све системе јесте да унапреде исходе пружених услуга и третмана за децу и да одражавају стандарде изврности заштите. Разматрање утицаја трауме на децу и породицу је круцијално и треба да буде приоритет за све системе који пружају услуге деци. Стварање и одржавање система за заштиту деце заснованог на знањима о трауми захтева образовану радну снагу, предане организације и веште професионалце“.²⁶ У литератури се често истицало да је са дететом трауматизованим сексуалним злостављањем, потребно урадити један јединствени интервју који ће водити професионалац специјализован за тај поступак. Ако избегнемо да четири или више професионалаца спроводи интервју у зависности од система из којег долази, тада можемо рећи да радимо у складу са ЗЗЗТ. Овакав приступ се захтева и код деце трауматизоване на другачији начин. Ако за неко дете кажемо да је злостављано, акценат стављамо на оно што му се дешавало тј. на начин на који је трауматизовано, а ако кажемо да је трауматизовано злостављањем, акценат стављамо на трауматизацију и њене последице на дете које су настале због искуства злостављања коју је доживело.

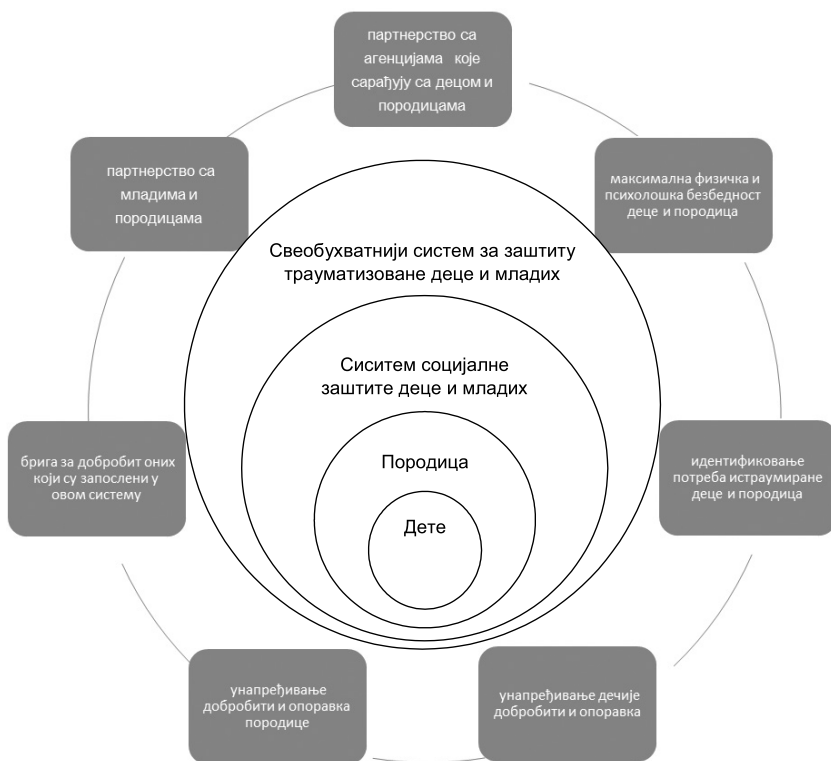
ЗЗЗТ разликује две врсте служби и то:

- **Службе које своје услуге базирају на знањима о трауми** (*Trauma-informed services*) представљају оне установе унутар појединог система које своје услуге базирају на знањима о трауми, али нису установе терапијског типа.
- **Службе за третман клијената са трауматским искуством** (*Trauma-specific services*) су оне установе које своје услуге базирају на знањима о трауми, а пружају директне терапијске услуге и баве се санирањем последица трауматизације, најчешће у оквиру здравственог система.²⁷

Систем ЗЗЗТ јесте онај у којем сви учесници препознају, разумеју и реагују на утицај трауматизације на децу и младе, на оне који брину о њима, на породице, на професионалце који пружају услуге деци, младима и породици и осталима који имају контакта са системом.

26 Susan Ko, „Creating Trauma-Informed Child-Serving Systems“, у зборнику: *The National Child Traumatic Stress Network*, 2007, pp. 3.

27 Ann Jennings, *Models for Developing Trauma-Informed Behavioral Health Systems and Trauma-Specific Services, An Update of the 2004 Report*.

Слика 1. Основни елементи система за заштиту деце заснованог на знањима о трауми²⁸

Као што видимо на Слици 1, у центру система 333Т налази се дете. Око њега налази се породица коју треба да подржи систем социјалне заштите. Тај систем треба да буде део већег система који на свеобухватнији начин доприноси заштити деце и младих, и одређен је са следећим основним елементима, а у складу са принципима 333Т.

5.1. Максимална физичка и психолошка безбедност деце и породице

Овај принцип представља основу за опоравак од трауматизације и дугорочну социјалну и емоционалну стабилност. Професионалцима у систему социјалне заштите најчешће је физичка безбедност

²⁸ Lisa Conradi, Charles Wilson, Alison Hendrickson, „Introduction“ In *Chadwick Trauma-Informed Systems Project. Creating Trauma-Informed Child Welfare Systems: A Guide for Administrators*, (1st ed.). San Diego, CA: Chadwick Center for Children and Families, 2012, pp. 2-17.

детета у фокусу бриге, али ако гледамо из аспекта праксе засноване на знањима о трауми фокус треба да буде на психо-физичкој безбедности. То значи да дете може да настави да се осећа несигурним још дуго времена након што су физичке повреде отклоњене или након што је смештено у безбедно окружење. Осећање безбедности и могућност предвиђања будућности веома су важни за напредак у опоравку деце и младих. Када се дете не осећа безбедним, оно користи стратегије за преживљавање које обично укључују нека ризична и маладаптивна понашања. Окидачи или подсвесни подсетници на трауму могу да се јаве и када се успостави неки ниво осећања безбедности могу да буду у виду догађаја, звука, мириса, особе, догађаја, додира, и они изазивају физичку реакцију и тело реагује као да се траматични догађај поново дешава. Они који раде са трауматизованом децом и младима морају да буду свесни ове врсте притисака и да помажу при објашњавању понашања.²⁹

5.2. Идентификовање потреба трауматизоване деце и породица

Професионалци треба да буду добро познати са траумом, њеним карактеристикама и да разумеју на који начин она утиче на појединаца и породицу. Препознавање трауматизације ствара предуслов за добру процену потреба клијената. Потребно је да се унутар културних образаца трауматизоване деце и младих уради детаљна процена трауматизације, могућих окидача, потреба, услуга и снага.

5.2. Унапређивање дечје добробити и отпорности

Опоровак од трауматизације је индивидуалан. Свако је јединка за себе са својим генетским предиспозицијама, темпераментом, начином на који се носи са стресом, јачином и обликом повезаности са родитељима, широм породицом, комшилуком, децом у школи. Због мањка поверења у друге и тешкоће које имају у успостављању и одржавању односа са другима, трауматизована деца и млади требају помоћ да науче како да успостављају и одржавају квалитетне односе са другима, како са вршњацима тако и са одраслима и на тај начин изграде мрежу социјалне подршке.

5.3. Унапређивање добробити и отпорности породице

²⁹ Lisa Conradi, Charles Wilson, Alison Hendrickson, „Introduction“ *In Chadwick Trauma-Informed Systems Project. Creating Trauma-Informed Child Welfare Systems: A Guide for Administrators*, нав. дело.

Ако у породици постоји трауматизовано дете, потребно је испитати и да ли су и каквом облику трауматизације били изложени други чланови породице и какве су њихове потребе. Неки чланови породице која је корисник услуга система социјалне заштите и сами су доживели неки облик трауме. Могли су да буду трауматизовани у свом детињству, да буду жртве насиља у породици и/или заједници, а могу и да буду секундарно трауматизовани путем бриге о трауматизованом детету.³⁰ Трауматизовани члан породице неће бити у могућности да на адекватан начин подржи свог млађег члана.

5.4. Брига за добробит професионалаца у систему социјалне заштите деце и младих

Професионалци у систему социјалне заштите треба да имају конитинуирану подршку. Стратегије превенције и начини превазилажења професионалног изгарања и викаријске трауматизације треба да се установе, а потом стално развијају и унапређују.

5.5. Партнерство са децом и породицом

Активним учешћем породице у избору и доношењу одлука, породица враћа своју моћ. Породици треба прићи као партнеру, јер омоћавањем поспешујемо опоравак од трауматизације и појачавамо њену отпорност на неповољне догађаје и утицаје. Повратне информације које професионалци добију од породице у вези пружених услуга, могу бити веома корисне за даљи развој услуга.

5.6. Партнерство са другим службама и системима које раде у заштити деце и породице

Ниједна служба не може самостално задовољити потребе трауматизоване деце и младих и њихових породица. Сарадња и координација услуга са другим системима и службама је неопходна. Израдом адекватних планова могуће је избећи проблеме у процени надлежности. Међусистемском и међуорганизационом сарадњом се на овај начин могу избећи нежељене последице да се независним поступањем једних, поништи и обезвреди претходни рад и поступање других служби, установа и система. Како би заштита трауматизоване деце и младих била што ефикаснија, потребно је овај приступ 333Т буде имплементиран и у правосудном, здравственом и у школском систему.

30 Charles E. Wilson, *The Emergence of Trauma-Informed Child Welfare Systems*, нав. дело.

ЗАКЉУЧАК

ЗЗЗТ представља један лонгитудинални и контекстуални приступ у разумевању корисника, њихових породица и проблема са којима се боре,³¹ као и бригу о професионалцима. Професионалци у ЗЗЗТ, поседују знања о утицају трауме на децу и младе, њихове породице, имају сазнања о секундарној и викаријској трауматизације, али и развијен облик супервизијске и организационе подршке како би одржали властиту добробит и висок квалитет услуга. У раду са трауматизованим корисницима, потребан је холистички приступ кориснику како би успео да дође до нивоа да трауму сагледа и да је интегрише у своје искуство. Постизање овог циља требало би бити подржано јаком међусистемском сарадњом која треба да буде законски регулисана, јер деца и млади корисници услуга система социјалне заштите, истовремено су и корисници других система, како образовног, тако и здравственог и/или правосудног система. Уз међусистемску сарадњу неопходна је и сарадња са заједницом која ће са својим ресурсима припомоћи у опоравку од трауме.

ЛИТЕРАТУРА

- Борјанић Болић, Емина, „Викаријска трауматизација и професионалци у систему социјалне заштите деце и младих“, *Социјална политика*, 1/2016, стр. 77-98.
- Бранковић, Ива, „Карактеристике супервизије у Центру за социјални рад – улоге супервизије у превенцији професионалног изгарања водитеља случаја“, *Социјална политика*, 1/2015, стр. 45-67.
- Брк Мери, Кетрин, „Сложена траума и тешки облици трговине људима: Импликације за психотерапију“ у зборнику *Траума и психотерапија* (уредила Ирена Корићанац), АСТРА, Београд, 2013, стр. 73.
- Корићанац, Ирена „Трговина људима, траума и психотерапија“ У зборнику *Трговина људима. Траума и психотерапија*, (Приредила Ирена Корићанац), АСТРА, Београд, 2013.
- Жегарац, Невенка, „Основне вредности и принципи социјалног рада“, У Видановић, И.: *Појединац и породица*, Ауторско издање, Београд, 2005.
- Жегарац, Невенка; Бургунд, Анита, „Како водитељи случаја процењују снаге детета, породице и заједнице“ У зборнику: *У лавиринту социјалне заштите: поуке истраживања о деци на породичном и резиденцијалном смештају*, (приредила Невенка Жегарац), ФПН и УНИЦЕФ, Београд, 2014, стр. 267–285.
- Ajduković, Marina; Cajvert, Ljilja, „Supervizija psihosocijalnog rada kao specifičan oblik profesionalnog razvoja stručnjaka u sustavu socijalne

31 Elisa Kawam, *Trauma Informed Care and Social Work Education: A Case Study*, нав. дело.

- skrbi“, *Ljetopis socijalnog rada*, 2001, str 11, hrcak.srce.hr/file/6167, 31/01/2018.
- Bloom, Sandra L., „The Sanctuary Model of Organizational Change for Children s Residential Treatment. Therapeutic Community“, *The International Journal for Therapeutic and Supportive Organizations*, 2005, 26(1), 65-81. посећено 13.06. 2013.
  - Bloom Sandra L., „Trauma organized systems and parallel process“, У зборнику *Managing Trauma in the Workplace: supporting workers and organizations*, (уредила Noreen Tehrani) Routledge, London and New York, 2011, pp139-153.
  - Bloom, Sandra L.; Yanosy Sreedhar, „Sarah, The Sanctuary Model of Trauma- Informed Organizational Change“, *Reclaiming children and youth*, 2008, Vol. 17, No. 3, pp. 48-53.
  - Butler, Lisa D.; Wolf, Molly R., „Trauma–Informed Care: Trauma as an Organizing Principle in the Provision of Mental Health and Social Service“, *Division 56 Trauma Psychology Newsletter*, 2009, Vol. 4, No. 3, pp. 7-10.
  - Child Welfare Committee, National Child Traumatic Stress Network. (2008). *Child welfare trauma training toolkit: Comprehensive guide* (2nd ed.). Los Angeles, CA & Durham, NC: National Center for Child Traumatic Stress. http://www.nctsn.org/nctsn_assets/pdfs/CWT3_CompGuide.pdf, 31/01/2018.
  - Conradi, Lisa.; Wilson, Charles; Hendricks, Alison, „Introduction“ *In Chadwick Trauma-Informed Systems Project. Creating Trauma-Informed Child Welfare Systems: A Guide for Administrators* (1st ed.). San Diego, CA: Chadwick Center for Children and Families, 2012, pp. 2-17.
  - Elliott, Denise E.; Bjelajac, Paula; FalLOT, Roger D.; Markoff, Laurie S.; Reed Glover, Beth, „Trauma-Informed or Trauma-Denied: Principles and implementation of Trauma-Informed Services for Women“, *Journal of Community Psychology*, 2005, Vol. 33, No. 4, pp. 461–477.
  - Fraser Goldman, Jenifer; Griffin, Jessica L.; Barto, Beth L.; Lo Charmaine; Wenz-Gross, Melodie; Spinazzola, Joseph; Bodian, Ruth A.; Nisenbaum, Jan M.; Bartlett Jessica Dym, „Implementation of a workforce initiative to built trauma-informed child welfare practice and services: Findings from the Massachusetts Child Trauma Project“, *Children and Youth Service Review*, 2014, 44, pp. 233-242.
  - Herman, Judith, *Trauma and Recovery*, Basic Books, New York, 1997.
  - Jennings, Ann, *Models for Developing Trauma-Informed Behavioral Health Systems and Trauma-Specific Services. An Update of the 2004 Report*. <http://www.ct.gov/dmhas/lib/dmhas/trauma/TraumaModels.pdf>, посећено 31.01.2018.
  - Kawam, Elisa, „Trauma Informed Care and Social Work Education: A Case Study“, *Advances in Social Sciences Research Journal*, 2014, Vol. 1, No. 7, 122-132.
  - Kennedy, Stephanie C., *Trauma-Informed Care: Strenghts and Opportunities for Florida Child Welfare Professionals*, Tehnical Report,

Florida Institute for Child Welfare, 2015, pp. 1-10.

- Ко, Susan, „Creating Trauma-Informed Child-Serving Systems“, у зборнику *The National Child Traumatic Stress Network*, 2007, pp. 3. http://www.nctsn.org/sites/default/files/assets/pdfs/Service_Systems_Brief_v1_v1.pdf, посећено 09.11.2015.
- Levenson, Jill; Willis, Gwenda M.; Prescott, David S., „Adverse Childhood Experience in the Lives of Male Sex Offenders: Implication for Trauma-Informed Care“, *Sexual Abuse: A Journal of research and Treatment*, 2014, pp. 1-20.
- Lorenzo Vasquez, Matthew; Boel-Studt, Shamra, „Integrating a Trauma-informed Care Perspective in Baccalaureate Social Work education: Guiding Principles“, *Advances in Social Work*, 18 (1), pp. 1-14, 2017.
- NCTSN Core Curriculum on Childhood Trauma Task Force (2012). *The 12 core concepts: Concepts for understanding traumatic stress response in children and families. Core Curriculum on Childhood Trauma*. Los Angeles, CA, and Durham, NC: UCLA-Duke University National Center for Child Traumatic Stress. http://www.nctsn.org/sites/default/files/assets/pdfs/ccct_12coreconcepts.pdf, 31/01/2018.
- Ringel, Shoshana; Brandell, Jerrold R., *Trauma: Contemporary Directions in Theory, Practice and Research*, Sage Publications, LA, 2012.
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA). *Trauma-Informed Care in Behavioral Health Services*. Treatment Improvement Protocol (TIP) Series 57. HHS Publication No. (SMA) 13-4801. Rockville, MD: SAMHSA, 2014. www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK207201, посећено 31.01.2018.
- Wilson Charles E., *The Emergence of Trauma-Informed Child Welfare Systems. CW360 trauma-Informed Child Welfare Practice*, 2013, Winter, pp. 12-14.
- Best Start Resource Centre. (2012) *When Compassion Hurts: Burnout, Vicarious Trauma and Secondary Trauma in Prenatal and Early Childhood Service Providers*, Toronto, Ontario, Canada: author. http://www.beststart.org/resources/howto/pdf/Compassion_14MY01_Final.pdf, посећено 22.03.2016.

Emina V. Borjanić Bolić

MODEL OF PROTECTION OF CHILDREN BASED ON KNOWLEDGES ABOUT TRAUMA

Resume

In this article Trauma Informed Care was introduced. Trauma Informed Care is a framework for child-serving systems and services. All systems (child welfare, educational, health and justice), in there domains, have to care about traumatized children. Trauma has to be understood in same way in all systems. In child welfare system, it is client-centered and strength base approach in helping traumatized clients. Many of children and youth in child welfare system experienced interpersonal, intentional, prolonged and repeated traumatic experience. Children and young people can recover from trauma, and Trauma Informed Care approaches are valuable in that process. Social workers have to be educated on childhood traumatization impacts and how to recognize trauma-related reactions. Social workers who understand impact of trauma, are more sensitive on client's problems and struggles, recognizing maladaptive behavior as a trauma effect. Trauma effects could be detected in direct problems, but also some of trauma effect might be unrecognized. Also, they have to be aware of the responses and possible effects of trauma work. Using TIC principles they will work to provide physical and emotional safety, trustworthiness, empowering clients and avoiding retraumatization. All child-serving systems have a responsibility to implement TIC, collaboration and improve outcomes for the traumatized children, youth and their families.

Keywords: complex trauma, social work, trauma informed care, child welfare system

Прегледни рад

Марта Сјеничић¹*Институт друштвених наука, Београд***Зоран Весић²***Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*

ПОЛИТИКА ЗАПОШЉАВАЊА ОСОБА СА МЕНТАЛНИМ ПОТЕШКОЋАМА³

Сажетак

Дијагностификоване менталне или интелектуалне сметње могу водити као лишењу или ограничењу пословне способности. Конвенцијом о правима особа са инвалидитетом се уређује да су државе потписнице обавезане да признају да особе са инвалидитетом остварују свој правни капацитет равноправно са другима у свим аспектима живота и да су обавезане да предузму одговарајуће мере како би особама са инвалидитетом омогућиле доступност помоћи која им може бити потребна у остваривању њихове пословне способности. Упоредни правни системи показују јаку тенденцију укључивања особа са ограниченом пословном способношћу у редовне животне токове, али и искључивања могућности потпуног лишења пословне способности. Овакав став омогућује одржавање радне способности и радног ангажовања особа са инвалидитетом, а самим тим и социјалну инклузију. Да би била запослена, особа треба да буде, у најмању руку, делимично пословно способна. Када се ради о одузимању и поновној процени, те враћању пословне способности, као услова радне способности, национална правна регулатива се креће према савременим трендовима. Практика, међутим, следи теорију и правну регулативу спорим корацима. Да би се омогућила економска активност особа са инвалидитетом у Србији, потребно је да се размотри њихов правни статус: пословна и радна способност. Србија је развила правни оквир за признавање права особа са инвалидитетом. Пут ка потпуној имплементацији овог оквира у пракси је још увек дуг.

Кључне речи: пословна способност, радна способност, особе са инвалидитетом, менталне сметње

1 Виша научна сарадница, marta.sjenicic@gmail.com

2 Доцент, zvesic@gmail.com

3 Људска права и вредности у биомедицини – Демократизација одлучивања у здравству и имплементација (179023).

1. ОСНОВНИ ПОДАЦИ О ОСОБАМА СА СМЕТЊАМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Процењени број становника у Републици Србији је 1. јануара 2016. године износио 7.076.372. У 2015. години рођено је 65.567 деце, док је 103.678 становника умрло, што значи да природни пораст становништва у Републици Србији био негативан -38.021 особа.⁴ Посматрано на 1.000 становника, природни прираштај био је -5,3. У 2015. години, очекивано трајање живота на рођењу за мушкарце износило је 72,6, док за жене 77,7 година.⁵ Број становника се смањило од 1999. године (7.540.401 становник) до 2015. године (7.076.372) за скоро пола милиона. Истовремено и природни прираштај је смањен са -3,9 у 1999. години на -5,3 у 2015. години. Просечна старост становништва Србије је 42,2 године.

Процењени број радно активног становништва у 2015. години из износио је 4.744.534 (66,87% укупног становништва). Од тога, 2.365.286 је мушког пола (33,34% од укупног броја), док је њих 2.379.249 (33,53% од укупног броја) женског пола.

У попису из 2011. године, први пут су прикупљени подаци о лицима са сметњама. Грађани су одговарали на питања да ли и у којој мери имају сметње у обављању дневних активности код куће/у школи/на послу због проблема са (1) видом – без обзира да ли носе наочаре, (2) слухом, (3) ходањем, (4) памћењем/концентрацијом, (5) самосталношћу са облачењем/храњењем/одржавањем личне хигијене, или (6) комуникацијом.⁶ За сваки од ових проблема испитаници су могли да одговоре да немају сметњи, да имају неке или много сметњи, да су потпуно спречени у обављању дневних активности или да не желе да дају одговор.

Према подацима из Пописа 2011, укупан проценат особа са инвалидитетом у Србији био је 8,0%, у односу на 90,4% особа без инвалидитета и 1,6% особа које се нису изјасниле. Од 8,0%, већина има проблеме са: ходањем – 4,7%; видом – 3,3%; слухом – 2,0%; концентрацијом/памћењем – 1,3%; независношћу при одевању/исхрани/одржавању личне хигијене – 1,2%; и коначно, проблеме у комуникацији – 0,8%. Подаци показују укупан број од 239.454 људи који су пријавили проблем са видом; 144.648 људи који имају проблем са слухом; 340.029 са проблемима у ходу/пењању уз стенице; 90.032 људи са проблемима са концентрацијом/памћењем;

4 Републички завод за статистику, <http://www.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx>, 12/02/2018.

5 Исто

6 Попис становништва, домаћинстава и станова у Републици Србији, Пописна књига 8: Инвалидитет, <http://popis2011.stat.rs/>, 12/02/2018.

88.188 људи са проблемима везаним за независан живот; и 58.202 људи са проблемима у комуникацији.⁷ На жалост, пописом су постављени широки параметри када се ради о особама са инвалидитетом, везано за комуникацију и разумевање. Критеријум је обухватио све озбиљне проблеме у вези са говором, неуролошким и можданим системом, психосоцијалне и интелектуалне сметње, као и друга стања која узрокују немогућност изражавања сопствених мисли окружењу или прихватања информација из окружења. Разлог за успостављање овако широких критеријума у Попису је био да се идентификују особе са основним сметњама органа за говор, особа са стањем узрокованим болестима (мождани удар), особе са интелектуалним и психосоцијалним тешкоћама.⁸ Дакле, није направљена специфичнија подела између ових групација. Међутим, подаци о особама са инвалидитетом лишених пословне способности су доступни у бази Републичког завода за социјалну заштиту, о чему ће бити речи у даљем тексту.

2. ПОСЛОВНА СПОСОБНОСТ ОСИ У НАЦИОНАЛНОЈ ПРАВНОЈ РЕГУЛАТИВИ И ПРАКСИ

Медицински модел посматрања инвалидности има дугу традицију у Србији. Основна претпоставка овог модела је да инвалидитет треба посматрати као услов који је инхерентан особи са хендикепом.⁹ Негативно наслеђе из прошлости и многе предрасуде и даље значајно ометају социјално укључивање особа са инвалидитетом. На основу ових разлога, приступ који подразумева потпуно лишавање пословне способности особа са инвалидитетом је и даље доминантан у односу на приступ који подразумева делимично лишавање пословне способности.

Услов процене радне способности и радног ангажовања, и тиме радне инклузије особа са менталним сметњама је постојање њихове потпуне или бар делимичне пословне способности. Материјална и процесна материја постојања, лишења и враћања пословне способности уређује се Законом о ванпарничном поступку и Породичним законом. Према Породичном закону, потпуно пословно неспособна лица у домаћем праву су лица до 14 година живота.

7 Републички завод за статистику, <http://www.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx>, 12/02/2018.

8 Милан Марковић, Особе са инвалидитетом у Србији, Републички завод за статистику, Београд, 2014, стр. 42.

9 Miroslav Brkic, Aleksandar Jugovic, Nenad Glumbic, "Residential Care for Children With Intellectual Disabilities in the Social Protection System in Serbia", European Journal of Social Work, London, 2014, pp. 246

Делимичну пословну способност у имају лица од 14 до 18 година, тзв. старији малолетници. Према члану 11 Породичног закона, потпуна пословна способност се стиче са 18 година. Потпуно пословно способна лица могу да закључују све правне послове.

Потпуно се лишава пословне способности пунолетно лице које због болести или сметњи у психо-физичком развоју није способно за нормално расуђивање, те због тога није у стању да се само стара о себи и о заштити својих права и интереса (члан 146 Породичног закона). Пунолетно лице које због болести или сметњи у психо-физичком развоју својим поступцима непосредно угрожава сопствена права и интересе или права и интересе других лица може бити делимично лишено пословне способности. Судском одлуком о делимичном лишењу пословне способности одредиће се правни послови које лице делимично лишено пословне способности може, односно не може самостално предузимати (члан 147 Породичног закона).

Према Закону о ванпарничном поступку (члан 32 и даље), поступак за лишење пословне способности покреће и води суд по службеној дужности, као и по предлогу органа старатељства (центра за социјални рад), брачног или ванбрачног супружника, детета или родитеља лица. Центри за социјални рад, који врше функцију органа старатељства, у великом броју случајева и иницирају поступак лишавања пословне способности (или, ретко, њене поновне процене). Према бази података центара, током 2015, 1460 поступака лишавања пословне способности је окончано, од чега 1.311 потпуно, а 149 делимичним лишењем пословне способности. Иако захтеви за заштиту људских права и развој процеса деинституционализације доминира у социо-политичким дискурсима, резултати показују да се тренд лишавања пословне способности, и тиме ограничавања људских права, наставља. Број особа потпуно и делимично лишених пословне способности је у 2015. порастао. Према подацима центара за социјални рад, број особа потпуно (93%) или делимично (7%) лишених је у 2015 био 12.493.¹⁰

Суд испитује да ли је пунолетно лице према степену способности за нормално расуђивање у стању да се само брине о својим правима и интересима. Поред саслушања самог лица које се лишава пословне способности и других лица које закон одређује, као доказ мора да буде изведен и преглед од најмање два лекара одговарајуће специјалности који ће дати налаз и мишљење о душевном стању и способности за расуђивање тог лица. На основу свих изве-

¹⁰ Извештај о раду центара за социјални рад 2015. годину, Републички завод за социјалну заштиту, Београд 2016, стр. 20.

дених доказа суд доноси одлуку о лишењу пословне способности. Поред психијатријске експертисе, суд има могућност да изведе и друге доказе. На пример, ако су особе са инвалидитетом, смештене у резиденцијалне установе, понекад социјални и други радници запослени у њима, знају више о ситуацији и понашању особе него психијатри вештаци. Суд одлучује и о враћању потпуне или делимичне пословне способности када престану разлози за лишење, односно ограничење пословне способности.

Изменама Закона о ванпарничном поступку из 2014. године, уведено је да суд може решењем одредити да лице према коме се води поступак, привремено али најдуже 30 дана, буде смештено у здравствену установу. Изменама Закона је, такође, уведено да ће, у решењу којим је одлучио о лишењу пословне способности, суд одредити рок у коме ће се проверити да ли постоје разлози за даље трајање изречене мере, а који не може бити дужи од три године. То би значило да суд на три године, по службеној дужности покреће поступак у коме се испитује постојање пословне способности, уколико то не покрене неко од заинтересованих лица. Ако поступак покрене суд по службеној дужности, то значи да ће трошкове поступка сносити држава. До сада нема много иницираних поступака за поновну процену пословне способности у Србији. Поред медицинске експертисе коју дају два вештака психијатра, у овим случајевима судови су такође ценили социјалне околности везане за особе са инвалидитетом.¹¹

Пракса лишавања пословне способности није у сагласности са конвенцијама о људским правима, пре свега са УН Конвенцијом о правима особа са инвалидитетом (у даљем тексту: ЦРПД), која прокламује подршку реализацији права на пословну способност, уместо лишења. Национална регулатива, тј. Закон о ванпарничном поступку РС, је у процесу усклађивања са усвојеним међународним стандардима у овој области. Потребно је, међутим, ускладити и друге правне акте, као и праксу система социјалне заштите, односно центара за социјални рад (као органа старатељства), као и праксу судова, са овом променом парадигме. Пракса, наиме, показује да центри за социјални рад чешће иницирају поступке за лишење него поступке за враћање пословне способности. Они су 2015. године поднели 661 предлог за лишење, а 52 предлога за враћање пословне способности. Центри за социјални рад су исте године у 22 случаја одбили иницијативу за лишење пословне способности.¹²

11 Одлука бр. 3Р2-188/13 Првог основног суда у Београду, Преузето из судске праксе Првог основног суда у Београду.

12 Пунолетни корисници у систему социјалне заштите у 2015., Републички завод за социјалну заштиту, Београд 2016, стр. 34.

Поред важећих законских решења, ваља поменути и нацрт Закона о разлозима и поступку ограничења и заштите појединачних права и слобода Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања рађен на основу модела закона Центра за унапређивање правних студија. Најбитније одлике овог нацрта су да не постоји могућност потпуног лишења пословне способности и да се пословна способност преиспитује на сваких годину дана. Постоји још низ решења овога нацрта која питању пословне способности приступају са становишта заштите људских права и која би национални правни систем приближила Конвенцији о правима особа са инвалидитетом, коју је Србија усвојила.

Према Закону, у решењу којим се лице делимично лишава пословне способности, суд је дужан да на основу резултата медицинског вештачења одреди врсту послова које то лице може самостално предузимати поред послова на које је законом овлашћено. Овакво решење је доста ограничавајуће по лице које се лишава пословне способности. Требало би, заправо, одредити врсту послова које то лице не може да обавља, што би значило да све остале послове може.

Поред Породичног закона и Закона о ванпарничном поступку, постоји и друга национална регулатива везана за питања пословне способности, релативно усклађена са међународним документима.

Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији¹³ представља план активности свих друштвених актера у Србији у циљу унапређења положаја особа са инвалидитетом. Део Стратегије се односи на парадигму „од пацијента ка грађанину“ и садржи мапу процеса од медицинског ка социјалном моделу инвалидности. Мапа препознаје и процес од процене неспособности као усмерености ка способности ових лица; Мапом се акценат ставља на заједницу уместо на институције, као и укључивање особа са инвалидитетом у заједницу, а не њихова изолација.

Законом о потврђивању Конвенције о правима особа са инвалидитетом,¹⁴ Конвенција је постала део националне регулативе, чије је потврђено да одредбе конвенције имају снагу једнаку одредбама домаће регулативе. УН Конвенција читавом својом садржином указује на промену правца од, још увек уобичајеног, рутинског става да треба лишавати пословне способности особе са менталним сметњама, према ставу да особама којима је потребна подршка у реализацији њихове пословне способности, исту треба и обезбеди-

13 Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији, Службени гласник РС, бр. 1/2007.

14 Закон о потврђивању Конвенције о правима особа са инвалидитетом, Службени гласник РС, бр. 42/2009.

ти (ЦРПД, члан 12 (2)), уместо да им се ова способност одузима.¹⁵ Дугачак је пут био од инвалидности као индивидуалног ограничења за које је потребна медицинска помоћ, до обраћања посебне пажње једнакости и људским правима особа са инвалидитетом и укљањања друштвених баријера као препрека реализацији једнаких могућности.¹⁶ Национални превентивни механизам (у даљем тексту: НПМ) Заштитника грађана Републике Србији извештава у току претходних година да пракса у области третирања особа са инвалидитетом иде у правом смеру и у складу са његовим препорукама. Постоји, међутим, још низ препрека до потпуног остваривања људских права особа са инвалидитетом.¹⁷ Људи под потпуним старатељством губе готово сва своја грађанска права, а у свим областима живота одлуке доноси њихов старатељ.¹⁸

Недостатак пословне способност је битна препрека доношењу одлука, које особе без инвалидитета перципирају као нормалне, уобичајене: одлучивање о сопственим финансијама и имовини, право на одлуку где и са ким ће живети, право на рад, да потписују уговоре, да подижу децу, да гласају, сачињавају тестамент, да се прикључују удружењима и политичким странкама, и право да приступају суду и другим правним механизмима.¹⁹ У том смислу пословна способност, заправо, представља улаз у друга права: без обезбеђене пословне способности и подршке, тешко да ће лица са инвалидитетом постићи пуно и једнако учешће у друштву.²⁰ Државе потписнице ЦРПД, укључујући Србију, сматрају се одговорним за реализацију обавезе да поштују, штите и омогуће реализацију права свих особа са инвалидитетом да живе у заједници, са могућностима избора које имају и друга лица. Оне су обавезне да предузму ефикасне и адекватне мере да омогуће особама са инвалидитетом могућност потпуног

15 Graham Thornicroft, George Szmukler, Kim Mueser, Robert Drake, Oxford Textbook of Community Mental Health, Oxford University Press, Oxford, 2011, pp. 236.

16 European Union Fundamental Rights Agency, Annual report, 2011, <http://fra.europa.eu/en/video/2012/fra-annual-report-2011>, 12/02/2018.

17 Национални превентивни механизам Заштитника грађана РС, Годишњи извештаји, http://npm.rs/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=113&Itemid=117, 12/02/2018.

18 Common European Guidelines on Transition from Institutional to Community Care, 2012, <http://www.deinstitutionalisationguide.eu/wp-content/uploads/2016/04/GUIDELINES-Final-English.pdf>, 12/02/2018.

19 Конвенција о правима особа са инвалидитетом, члан 12(2), http://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/004_Microsoft%20Word%20-%20UN_Medjunarodna%20konvencija%20o%20pravima%20osoba%20sa%20invaliditetom.pdf, 13/02/2018; Graham Thornicroft, George Szmukler, Kim Mueser, Robert Drake, Oxford Textbook of Community Mental Health, нав. дело, стр. 236.

20 Graham Thornicroft, George Szmukler, Kim Mueser, Robert Drake, Oxford Textbook of Community Mental Health, нав. дело, стр. 236

коришћења њихових права и њихово пуно укључивање у заједницу.²¹

Потпуна или делимична пословна способност је услов за постојање радне способности. Конвенција о правима особа са инвалидитетом²² уређује да су државе потписнице обавезне да усвоје директне, ефикасне и адекватне мере: (а) у циљу подизања свести у читавом друштву, укључујући породицу, о особама са инвалидитетом и у циљу поштовања њихових права и достојанства; (б) у циљу борбе против стереотипа, предрасуда и штетне праксе везане за особе са инвалидитетом, укључујући оне засноване на полу и годинама, у свим сферама живота; (ц) у циљу унапређења свести о способностима и доприносима особа са инвалидитетом. Ове мере обухватају, између осталог, покретање и спровођење ефикасних кампања за подизање свести са различитим циљевима, а између осталог, са циљем учешћа особа са инвалидитетом радном окружењу и тржишту рада.

Пословна способност није услов само за радну способност. Према Закону о наслеђивању, делимично пословно способна лица са 15 година стичу тестаменталну способност, односно способност тестаменталног располагања сопственом имовином, уколико имају способност за расуђивање.

Закон о правима пацијената у члану 15 уређује право на престанак пацијента на медицинску меру. Пацијент има право да слободно одлучује о свему што се тиче његовог живота и здравља, осим у случајевима када то директно угрожава живот и здравље других лица. Без престанка пацијента не сме се, по правилу, над њим предузети никаква медицинска мера. Према члану 44 Закона о здравственој заштити, медицинска мера противно вољи пацијента, односно законског заступника детета, односно пацијента лишеног пословне способности, може се предузети само у изузетним случајевима, који су утврђени законом и који су у складу са лекарском етиком. Пословна способност је, такође, услов за гласачко право, право да се бира где, са ким и како ће особа да живи, итд.

3. РАДНА СПОСОБНОСТ ОСИ

Уговор из Амстердама (о измени Уговора о Еворпској унији, уговора о оснивању европских заједница и одређених с њима повезаних аката), који се ступио на снагу 1999, садржи принципе недискриминације на основу инвалидитета у базичној легислативе, тиме што укључује инвалидност у члан 13 о општој недискри-

²¹ Конвенција о правима особа са инвалидитетом, члан 19.

²² Конвенција о правима особа са инвалидитетом, члан 8.

минацији, дајући тиме по први пут Европској унији надлежност у области инвалидитета.

Директива о једнакости у запошљавању је наставила ову путању тиме што је установила општи оквир за једнак третман у запошљавању и занимањима, чиме се позивају Државе чланице да „ставе на снагу“ принцип једнаког третмана.²³ Циљ ове Директиве је да установи општи оквир за борбу против дискриминације по основу религије или веровања, инвалидитета, година или сексуалне оријентације, у области запошљавања и занимања, кроз стављање на снагу принципа једнаког третмана у Државама чланицама.²⁴ Члан 5 Директиве намеће Државама чланицама обавезу да обезбеде разуман смештај особама са инвалидитетом. Ово значи да послодавци морају предузети одговарајуће мере, тамо где је то потребно у конкретном случају, да би омогућили особи са инвалидитетом приступ, учешће или напредовање у послу, или да прође обуку, сем уколико такве мере не намећу непропорционалан терет послодавцу. Овај терет неће бити непропорционалан када је довољно подржан мерама постојећег оквира стратешких политика конкретне Државе чланице.²⁵

Повеља о основним правима Европске уније,²⁶ такође изирчито укључује право на недискриминацију по основу инвалидитета, садржано у члану 21, као и одредбу о интеграцији особа са инвалидитетом у члану 26.

Домаћа правна регулатива поставља чврсте основе недискриминацији у радном окружењу и приступу радних места свима под једнаким условима. Устав Републике Србије је највиши правни пропис који чланом 21. прокламује да су пред Уставом и законом сви једнаки, као и да је забрањена свака дискриминација посредна и непосредна, по било ком основу, па између осталог и по основу психичког или физичког инвалидитета. Чланом 60. Устава се прописује да су свима, под једнаким условима, доступна сва радна места, те да се женама, омладини и инвалидима омогућују посебна заштита на раду и посебни услови рада, у складу са законом. Дискриминацију по основу инвалидности, а посебно и дискриминацију у области рада забрањују и Закон о забрани дискриминације, као и Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености.

23 Директива Савета 2000/78/ЕК од 27. новембра 2000 којом се установљава општи оквир за једнак третман у запошљавању и занимањима, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32000L0078>, 13/02/2018.

24 Директива 2000/78/ЕК, члан 1.

25 Директива 2000/78/ЕК, члан 5.

26 Повеља о основним правима Европске уније, Службени лист Европске уније, 18. децембар 2000 (2000/Ц 364/01), http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=180670, 13/02/2018.

Закон о раду Републике Србије чланом 18, став 1 изричито забрањује непосредну и посредну дискриминацију лица која траже запослење, као и запослених с обзиром на разне личне карактеристике, а између осталог, с обзиром на инвалидност. Дискриминација је, према члану 20, забрањена у односу на: услове за запошљавање и избор кандидата за обављање одређеног посла, услове рада и сва права из радног односа, образовање, оспособљавање и усавршавање, напредовање у послу и отказ уговора о раду. Одредбе уговора о раду којима се утврђује дискриминација по неком од наведених основа су ништавне. Према Закону о раду, радна способност се стиче са 15 година живота.²⁷ Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, чланом 21 уређује да се под особом која тражи запослење сматра особа уредно пријављена служби надлежној за запошљавање.

Према прописима Националне службе за запошљавање, за процену радне способности и могућности запослења или одржања запослења потребно је поднети захтев за процену радне способности и могућности запослења или одржања запослења, доказ о стручној спреми или радном искуству, попуњену социјалну анкету, као и одговарајућу медицинску документацију, а између осталог и налаз психолога, односно закључак који обухвата оцену менталних способности, личности и понашања појединца, не старији од 6 месеци, и решење/ доказ о статусу особе са инвалидитетом. Трошкове процене незапосленог лица и лица запосленог у предузећу за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом плаћа Национална служба за запошљавање. Оцену радне способности врши комисија - орган вештачења Републичког фонда за пензијско и инвалидско осигурање коју чине: лекар вештак Републичког фонда пензијског и инвалидског осигурања, специјалиста медицине рада, психолог и стручни радник Националне службе за запошљавање. Комисија сачињава налаз, мишљење и оцену радне способности, на основу чега Национална служба за запошљавање доноси решење о процени радне способности и могућности запослења или одржања запослења.

Радна способност се оцењује на основу следеће скале:

0. степен - ако не постоје тешкоће и препреке на раду, односно уколико су занемарљиве и не утичу на радну способност;
1. степен - ако су тешкоће и препреке мале и утичу на радну способност у односу на занимање или послове које лице може да обавља а омогућавају запошљавање под општим условима

²⁷ Члан 24 Закона о раду, Службени гласник РС, бр. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 и 113/2017.

2. степен - ако су тешкоће и препреке умерене, односно знатне у односу на занимање или послове које лице може да обавља а омогућавају запошљавање под посебним условима;
3. степен - ако су тешкоће и препреке потпуне или вишеструке, односно лице се не може запослити или одржати запослење ни под општим ни под посебним условима, односно чији је радни учинак мањи од једне трећине радног учинка запосленог на уобичајеном радном месту, без обзира на занимање или послове.

Лице коме је утврђен 0. степен, у складу са Законом, не стиже статус особе са инвалидитетом. Особе којима је утврђен степен од 1 па навише добијају статус особе са инвалидитетом. У том смислу, потребно је да у систему постоје правне и фактичке могућности запошљавања особа са инвалидитетом које нису у потпуности лишене пословне способности. Закон о социјалној заштити чланом 61 уређује да се услуге усмерене на унапређивање радних способности, односно радно ангажовање особа са инвалидитетом пружају у радним центрима у складу са Законом о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом којим се уређују: подстицаји за запошљавање ради стварања услова за равноправно укључивање особа са инвалидитетом на тржиште рада; процена радних способности; професионална рехабилитација; обавеза запошљавања особа са инвалидитетом; услови за оснивање и обављање делатности предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом и других посебних облика запошљавања и радног ангажовања особа са инвалидитетом; друга питања од значаја за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом.

Права утврђена овим законом остварује особа са инвалидитетом која има, између осталог, процењену радну способност (члан 4).

Чланом 34 Закон уређује посебне облике запошљавања и радног ангажовања особа са инвалидитетом. То су: 1) предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом; 2) радни центри и 3) социјално предузеће и организација. Предузећа за професионалну рехабилитацију и радни центри су детаљније уређени овим Законом. Социјално предузеће је врло оскудно регулисано у овом Закону. У нацрту је, међутим, предлог Закона о социјалном предузетништву и запошљавању у социјалним предузећима. Јавност је, до данас, имала више примедба на тренутну верзију нацрта.²⁸

28 Међународна Интернет мрежа -EurActiv.rs: <http://www.euractiv.rs/ljudska-prava/5976->

Чланом 43, Закон уређује радни центар као посебан облик запошљавања и радног ангажовања особа са инвалидитетом. Радни центар је посебан облик установе која обезбеђује радно ангажовање као радно терапијску активност особа са инвалидитетом које се не могу запослити или одржати запослење ни под општим ни под посебним условима, односно чији је радни учинак мањи од једне трећине радног учинка запосленог на уобичајеном радном месту. Радни центар може да обавља делатност под условом да ангажује на радно терапијским активностима најмање пет особа са инвалидитетом, односно да ангажује на радно терапијским активностима најмање 80% особа са инвалидитетом у односу на укупан број радно ангажованих и запослених. Радно ангажовање особа са инвалидитетом у радном центру јесте дуготрајан облик професионалне рехабилитације, у складу са психичким и физичким способностима и жељама особе са инвалидитетом и могућностима радног центра. У радном центру може се, на основу уговора са установом социјалне заштите за смештај корисника и уз сагласност старатеља, обезбедити радно ангажовање корисника смештаја. За време радног ангажовања у радном центру особа са инвалидитетом остварује право на новчану помоћ. Радно ангажовање као радно терапијска активност особа са инвалидитетом може се обезбедити и у установи социјалне заштите за смештај корисника и код послодавца посредством радног центра, под условима и на начин који прописује министар надлежан за послове социјалне политике. Према члану 44, радни центар могу да оснују Република Србија, аутономна покрајина и јединица локалне самоуправе, као и организације особа са инвалидитетом или организације њихових законских заступника.

Када се ради о предузећу за професионалну рехабилитацију и запошљавања особа са инвалидитетом, члан 35 Закона га дефинише као правно лице које запошљава и врши професионалну рехабилитацију особа са инвалидитетом. Њега може да оснује Република Србија, аутономна покрајина, јединица локалне самоуправе, привредно друштво, удружење особа са инвалидитетом или друго правно или физичко лице, у циљу отварања нових радних места и запошљавања особа са инвалидитетом (члан 36). Ово предузеће може обављати делатности под следећим условима: 1) да има у радном односу на неодређено време најмање пет особа са инвалидитетом; 2) да, у односу на укупан број запослених, има у радном односу на неодређено време најмање 50% особа са инвалидитетом, од чега најмање 10% особа са инвалидитетом које могу да се запо-

сле само под посебним условима; 3) да има одговарајући простор и одговарајућу техничку и другу опрему за радно оспособљавање и рад особа са инвалидитетом; 4) да има запослена стручна лица за радно оспособљавање и професионалну рехабилитацију особа са инвалидитетом, уколико предузеће запошљава више од 20 особа са инвалидитетом, односно ангажована стручна лица уколико предузеће запошљава мање од 20 особа са инвалидитетом; и 5) да има дозволу за обављање делатности.

Члановима 40 до 42 установљавају се субвенције и могућност добијања средстава за побољшање услова рада за предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом и та средства се одвајају у буџету РС, тј. Буџетском фонду основаном у те сврхе.²⁹ Ако правно лице не користи средства за одређене сврхе, биће кажњено за прекршај са 200.000,00 до 1.000.000,00 РСД.³⁰ Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом пропраћен је Правилником о ближим условима, критеријумима и стандардима за спровођење мера и активности професионалне рехабилитације.³¹

Чланом 27 Закона о потврђивању конвенције о правима особа са инвалидитетом прописује се да државе чланице у области рада и запошљавања признају особама са инвалидитетом право на рад, равноправно са другима; то укључује право на могућност стицања средстава за живот радом који је слободно изабран или прихваћен на тржишту рада и у радној средини која је отворена, укључива и приступачна за особе са инвалидитетом. Државе стране уговорнице ће гарантовати и унапређивати остваривање права на рад, укључујући и оне особе које постану инвалиди током рада, тако што ће предузети одговарајуће кораке, укључујући путем законодавства.

Велики број легислативних корака везаних на наведену проблематику је у Србији већ предузет, али је пут до потпуне имплементације усвојене регулативе још дугачак. Иако национална регулативе даје солидене основе за запошљавање особа са инвалидитетом, пракса не показује велике резултате. Као што је већ поменуто, последњи попис у Србији спроведен 2011 године је укључио и питања везана за инвалидност. Она су била дизајнирана у складу

29 Одлука о отварању буџетског фонда за професионалну рехабилитацију и подстицање запошљавања особа са инвалидитетом, Службени гласник РС, бр.36/2010, 83/2012 и 46/2013.

30 Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом, Службени гласник РС, бр. 36/2009 и 32/2013, члан 49.

31 Правилник о ближим условима, критеријумима и стандардима за спровођење мера и активности професионалне рехабилитације, Службени гласник РС, бр. 112/2009.

са сетом питања који је развила Вашингтонска група о статистици инвалидитета.³² Анализа одговора на питања о инвалидитету је, између осталог, показала да особе са инвалидитетом у Србији показују нижи ниво економске активности у поређењу са општом популацијом. Број економски активних је низак, док је број неактивних драстично виши. Оваква ситуација указује на очигледну неједнакост у могућностима када се ради у запошљавању и раду особа са инвалидитетом у Србији. Увођење законски наметнутих промена у систем запошљавања особа са инвалидитетом и стимулација њиховог укључивања на тржиште рада су дали позитивне резултате, али у ограниченом обиму. Општи подаци о економској активности особа са инвалидитетом и даље указују на велике неједнакости ОСИ у поређењу са општом популацијом, и на занемаривање ОСИ, те неопходност развијања њихових потенцијала и могућности.³³

4. ЗАКЉУЧАК

У циљу промене неадекватног положаја особа са инвалидитетом у Србији у контексту њихових економских активности, потребно је њихов правни положај, који је предуслов за рад: њихову пословну и радну способност. Са друге стране, пословна способност није услов једино за радну, већ и за гласачку способност, право да изабере где, са ким и како ће да живи, тестаменталну способност, уговорну способност, право да пристане на медицински третман, итд. Србија је, до сада, развила детаљан правни оквир за признавање права особа са инвалидитетом, укључујући и њихову пословну или делимичну пословну способност, као основ за имплементацију њихових других права које они, као личности и грађани, треба да имају. Пут ка потпуној имплементацији овог оквира у пракси је још увек дуг.

32 Washington Group on Disability Statistics, The Measurement of Disability: Recommendations for the 2010 Round of Censuses, https://www.cdc.gov/nchs/data/washington_group/recommendations_for_disability_measurement.pdf, 13/02/2018.

33 Милан М. Марковић, Особе са инвалидитетом у Србији, Републички завод за статистику, Београд, 2014, стр. 95.

ЛИТЕРАТУРА

- Гајин, Саша, Модел Закона о разлозима и поступку ограничења и заштите појединих права и слобода, Досије студио, Београд, 2012, <http://cups.rs/wp-content/uploads/2010/03/Model-zakona-o-razlozima-i-postupku-ograni%C4%8Denja-i-za%C5%A1tite-pojedinih-prava-i-sloboda.pdf>, 13/02/2018.
- Закон о ванпарничном поступку, Службени гласник СРС, бр. 25/82 и 48/88 и Службени гласник РС, бр. 46/95, 18/2005, 85/2012, 45/2013, 55/2014, 6/2015 и 106/2015.
- Закон о забрани дискриминације, Службени гласник РС, бр. 22/2009.
- Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености, Службени гласник РС, бр. 36/2009, 88/2010 и 38/2015.
- Закон о здравственој заштити, Службени гласник РС, бр. 107/2005, 72/2009, 88/2010, 99/2010, 57/2011, 119/2012, 45/2013, 93/2014, 96/2015 и 106/2015.
- Закон о наслеђивању, Службени гласник РС, бр. 46/95, 101/2003 и 6/2015.
- *Закон о потврђивању конвенције о правима особа са инвалидитетом, Службени гласник РС, бр. 42/2009.*
- Закон о правима пацијената, Службени гласник РС, бр. 45/2013.
- Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом, Службени гласник РС, бр. 36/2009 и 32/2013.
- Закон о раду, Службени гласник РС, бр. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013 и 75/2014
- Закон о социјалној заштити, Службени гласник РС, бр.24/2011.
- Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, Службени гласник РС, бр. 33/2006 и 13/2016.
- Извештај о раду центара за социјални рад 2015. годину, Републички завод за социјалну заштиту, Београд 2016.
- Конвенција о правима особа са инвалидитетом (ЦРПД), <http://www.cilsrbija.org/ebib/200801181957030.mkpoi.pdf>, 13/02/2018.
- Марковић, Милан, Особе са инвалидитетом у Србији, Републички завод за статистику, Београд, 2014.
- Национални механизам за превенцију тортуре Заштитника грађана, Годишњи извештаји, http://npm.rs/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=113&Itemid=117, 12/02/2018.
- Нацрт Закона о социјалном предузетништву и запошљавању у социјалним предузећима, http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/predlozi_zakona/1688-13Lat.pdf, 13/02/2018.
- Одлука бр. ЗР2-188/13 Првог основног суда у Београду, од 11.3.2014, Из базе података одељења судске праксе Првог основног суда у Београду

- Одлука о отварању буџетског фонда за професионалну рехабилитацију и подстицање запошљавања особа са инвалидитетом, Службени гласник РС, бр. 36/2010, 83/2012 и 46/2013.
- Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији, Подаци о инвалидитету по општинама и градовима, 2011, <http://popis2011.stat.rs/?lang=cir>, 12/02/2018.
- Породични закон, Службени гласник РС, бр. 18/2005, 72/2011 и 6/2015.
- Правилник о ближем начину, трошковима и критеријумима за процену радне способности и могућности запослења или одржања запослења особа са инвалидитетом, Службени гласник РС, бр. 36/2010 и 97/2013.
- Правилник о ближим условима, критеријумима и стандардима за спровођење мера и активности професионалне рехабилитације, Службени гласник РС, бр. 112/2009.
- Пунолетни корисници у систему социјалне заштите у 2015., Републички завод за социјалну заштиту, Београд 2016.
- Републички завод за статистику, <http://www.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=3>, 13/02/2018.
- Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији, Службени гласник РС, бр. 1/2007.
- Устав РС, Службени гласник РС, бр. 98/2006.
- Common European Guidelines on Transition from Institutional to Community Care, European Expert Group on the Transition from Institutional to Community-based Care, November 2012, <http://www.deinstitutionalisationguide.eu/wp-content/uploads/2016/04/GUIDELINES-Final-English.pdf>, 12/02/2018.
- Conclusions, Annual report, 2011, European Union Fundamental Rights Agency, <http://fra.europa.eu/en/video/2012/fra-annual-report-2011>, 13/02/2018.
- Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0078:en:HTML>, 13/02/2018.
- International Internet Network-EurActiv.rs, <http://www.euractiv.rs/ljudska-prava/5976-problematian-predlog-zakona-o-socijalnom-preduzetnitvu>, 13/02/2018.
- Brkic, Miroslav; Jugovic, Aleksandar; Glumbic, Nenad, "Residential Care for Children With Intellectual Disabilities in the Social Protection System in Serbia", *European Journal of Social Work*, London, 2014, pp. 246.
- The Charter of Fundamental Rights of the European Union, Official Journal of the European Communities, 18 December 2000 (2000/C 364/01), http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf, 13/02/2018.

- Thornicroft Graham, Szukler George, Mueser Kim, Drake Robert, *Oxford Textbook of Community Mental Health*, Oxford University Press, Oxford, 2011.
- Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the treaties establishing the European Communities and certain related acts, <http://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>, 12/02/2018.
- Washington Group on Disability Statistics, *The Measurement of Disability: Recommendations for the 2010 Round of Censuses*, https://www.cdc.gov/nchs/data/washington_group/recommendations_for_disability_measurement.pdf, 13/02/2018.

Marta Sjenčić
Zoran Vesić

POLICY OF EMPLOYMENT OF PERSONS WITH MENTAL DISABILITIES

Resume

Diagnosed mental or intellectual disabilities can lead to the deprivation or limitation of legal capacity. Convention on the Rights of People with Disabilities regulates that state parties are obliged to acknowledge that persons/people with disabilities realise their legal capacity equally with other people in all aspects of life, and that they are obliged to undertake appropriate measures to enable to PWD available help in realisation of their legal capacity. Comparative legal systems show the strong tendency to include people with limited legal capacity into regular societal flows, and also to exclude possibility of total deprivation of legal capacity. Such attitude enables maintaining of working capacity and work engagement of PWD, as the way of social inclusion. In order to be officially employed, person has to have, at least, partial legal capacity. Serbian regulation related to deprivation and reassessing legal capacity, as the condition for working capacity, is going towards contemporary trends. National Strategy of the improvement of the status of people with disabilities in Republic of Serbia, Law on Ratification of Convention on the Rights of the People with Disabilities, Labor Law, Law on Prohibition of Discrimination of Serbia, Serbian Law on Employment and Insurance for the Case of Unemployment and other Serbian laws and by-law regulation forbid discrimination on the basis of disability, and especially discrimination in

the area of work. However, medical model of disability has a longstanding tradition in Serbia. The basic presumption of this model is that disability should be seen as a condition inherent to the individual with handicap. Negative legacy from the past and many prejudices still significantly impede social inclusion of people with disabilities. Based on these reasons, approaches toward full deprivation of PWD of legal capacity are, in practice of Serbian courts and social care bodies, dominant compared to the approaches promoting partial deprivation, i.e. regaining full legal capacity. In this sense, practice is following the theory and legislation in very slow steps. In order to enable economic activity of PWD in Serbia and their working engagement, it is necessary to reconsider their legal status: legal and working capacity. On the other side, legal capacity is not the condition only for working capacity, but also for testimonial capacity, the right of individual to give consent to the medical measure, to vote, to choose where, with whom and how to live, etc. So far, Serbia has developed detailed legal framework for acknowledgement of rights of PWD, including their legal, or partial legal capacity, as the basis for implementation of all other rights they should have as the individuals and citizens. There is, however, still a way to go in order to fully implement the adopted national regulation.

Keywords: legal capacity, working capacity, people with disabilities, mental disabilities, intellectual disabilities

Сандра О. Перућ¹
Комора социјалне заштите

АНТИДИСКРИМИНАТОРНА И АНТИПОДЧИЊАВАЈУЋА ПРАКСА У СОЦИЈАЛНОМ РАДУ

Сажетак

Циљ рада је приказ антидискриминаторних и антиподчињавајућих приступа у социјалном раду и њихова примена у раду са маргинализованим друштвеним групама. Мањинске групе су депривирани *на више начина: лоши стамбени и материјални услови, низак образовни ниво, отежан приступ* услугама у заједници, *немогућност регулисања пребивалишта, обезбеђивање личних докумената и сл. Разликују се од већине по „количини“ моћи којом располажу, те су им врло ограничени хоризонтални и вертикални канали друштвене покретљивости.*

Кроз преглед антидискриминаторних и антиподчињавајућих теорија, указује се на могуће интервенције у раду са овим друштвеним групама. На индивидуалном нивоу, неопходно је оснаживати кориснике, на институционалном, мењати свест стручних радника у правцу активне партиципације, инсистирању на партиципацији и партнерству корисника у свим фазама стручних поступака и доношељу одлука, реализацији заступничких улога на различитим нивоима.

Одсуство примене антидискриминативних перспектива може да доведе до додатне патернализације, развијање концепта научене беспомоћности, одржавања *status quo* стања и у крајњој инстанци до још веће изолованости корисника.

Кључне речи: мањинске групе, расизам, опресија, дискриминација, антидискриминативни и антиподчињавајући приступ

¹ Мастер социјалног рада, докторант на Факултету политичких наука Универзитета у Београду, sandraperic@hotmail.rs

1. ПРОБЛЕМ И ПРАВА МАЊИНСКОГ СТАНОВНИШТВА У ЕУ И СРБИЈИ СА ОСВТРОМ НА РОМСКУ ПОПУЛАЦИЈУ

Као један од императива придруживања Европској унији намеће се питање поштовања људских права, које морају узимати у обзир и државе које имају закључене трговинске и друге споразуме са Европском унијом. У складу са тим, већина правних аката Европске уније дефинише питање једнакости и доступности ресурса, односно поштовање и заштита права припадника мањина.² Европска Унија је „заснована на вредностима поштовања људског достојанства, слободе, демократије, једнакости, владавине права и поштовање људских права, укључујући и права припадника мањина. Ове вредности су заједничке свим чланицама у друштву у коме преовлађују плурализам, недискриминација, толеранција, правда, солидарност и једнакост између мушкараца и жена“.³ У односу на постављене вредности, Унија делује у циљу спречавања настанка дискриминације на основу расе, етничког порекла, вере или уверења.

Према истраживању које је спроведено у Европској унији, само трећина становништва је информисано о начину и правним поступцима који могу да се покрену ради заштите од дискриминације. И поред свих мера и релативно доброг правног оквира за његову имплементацију, дискриминација и даље постоји. Из тих разлога је 2003. године покренута кампања „За различитост против дискриминације“,⁴ а 2007. је проглашена годином једнаких могућности за све.

Након ових активности, Европска унија је спроводила континуиране акције за промоцију и заштиту људских права. Тако је 2012. године спроведено истраживање у којем су испитивани начини и врсте дискриминације. Као доминантне основе за дискриминацију грађани су наводили: етничко порекло – 56%, инвалидитет – 46%, сексуално опредељење – 46% и родни идентитет – 45%.⁵ У истом истраживању, као начин испољавања дискриминације испитивана је могућност проналаска запослења, а резултати указују да 54% испитиваних сматра да је препрека приликом проналаска

2 UN – Deklaracija evropskih ministara za strukovno obrazovanje i osposobljavanje i Evropske Komisije – „Kopenhagenska deklaracija“ (2002) http://www.asoo.hr/UserDocsImages/dokumenti/kopenhaska_deklaracija.pdf приступила дана : 28.08.2017.

3 Душко Лопандић, Оснивачки уговори Европске Уније, Европски покрет у Србији, Београд, 2003.

4 The „For Diversity. Against Discrimination.“, information campaign, Media consulta, Berlin, 2007.

5 European Commission, Special Eurobarometer 393, Discrimination in the EU in 2012.- Report, November 2012, Brussels, pp. 7-8.

посла уколико кандидат има више од 55 година, 40% сматра да је сметња при запошљавању уколико је кандидат особа са инвалидитетом, док 39% испитаника сматра да боја коже и етничка припадност могу негативно да утичу на могућност запослења.⁶

У Извештају је посебан акценат стављен је на ромску популацију која је у вишеструком ризику од дискриминације. Све чланице ЕУ су се 9. Децембра 2013. године обавезале да ће спроводити сет препорука чији је циљ да се побољша економска и социјална интеграција ромске заједнице. То је представљало први правни инструмент за инклузију Рома на нивоу Европске уније, који је иако није бавезујући, требало да доринесе бољој интеграцији Рома. Ипак, многи Роми су и даље жртве предрасуда или дубоко укорењених стереотипа и социјалне искључености.⁷ Иако су на основу препорука у извештајима Комисије о ситуацији ромске заједнице, фокус ставио на националне стратегије и омогућавање Ромима приступ образовању, запошљавању, здравству и становању, дискриминација је и даље широко присутна и чини се свепржимајућа, тако да захтева интегративни одговор свих система, а нарочито система социјалне заштите.

Уколико се осврнемо на ситуацију у нашој земљи, према подацима Републичког завода за статистику, а на основу последњег пописа становништва из 2011. године, у Србији је живело 108,193 грађана ромске националности, што је трећа по бројности мањина у Србији.⁸ Када говоримо о броју Рома, не можемо да занемаримо чињеницу да су подаци „непотпуни“ с обзиром да велики број Рома није обухваћен пописом услед недостатка личних докумената и да представљају „етничку мимикрију“ јер се не изјашњавају као Роми, што је карактеристично за мањинске групе.

Највећи број Рома је живео не територији Јужне и Источне Србије. Структура ромског становништва у Србији је таква да је чине Роми који су рођени у Србији, расељени са Косова и Метохије након 1999. године, као и они који су се вратили у Србију према споразуму о реадмисији из земаља Западне Европе. Оваква структура популације Рома представља, са више аспеката, изазов за систем социјалне заштите.⁹

Роми у Србији, као уосталом и у земљама ЕУ су у вишеструком ризику од дискриминације, како због бројности, тако и

6 Discrimination in the EU in 2012.- Report, нав. дело, стр. 8.

7 Исто, стр. 11.

8 Светлана Радовановић, Александар Кнежевић, Роми у Србији, Попис становништва, домаћинства и станова 2011. године у Републици Србији, Републички завод за статистику, Београд, 2014. год. стр.48.

9 Невенка Жегарац, Марија Вучинић, Марко Милановић, „Деца Роми на смештају у систе-

због других карактеристика који их чине осетљивим друштвеним групама.

2. ДИСКРИМИНАЦИЈА И ОПРЕСИЈА МАЊИНСКИХ ГРУПА

Током 20-их и 30-их година XX века, заснивајући се на медицинској парадигми, социјални рад је социјалну искљученост пре свега посматрао као производ „патологије појединца“, немогућности да се појединац прилагоди захтевима друштва. У савременом социјалном раду примат имају приступи који указују да је незадовољавајући положај појединих друштвених група производ структуралних неједнакости, при чему се нарочито истичу односи моћи и немоћи као и неодговарајуће релације између појединца и њихове околине. Таква пракса је настала из развоја еколошких, а потом и антидискриминативних и антипотчињавајућих перспектива. У контексту ових перспектива, акцентују се улоге социјалног рада као заступника интереса маргинализованих.¹⁰ Са аспекта система социјалне заштите, намеће се изазов како пронаћи начине да пракса социјалног рада омогући једнак приступ услугама без обзира на етничку и расну припадност корисника.

2.1. Етноцентризам, расизам и дискриминација

У свим друштвима присутне су разлике између доминантне групе (у смислу националне, верске, расне и сл. припадности) и група које се по неким својствима разликују од доминантне групе, што их сврстава у мањинске, а не ретко и маргинализоване групе. Чак и у друштвима која имају изразиту демократску оријентацију и као основне вредности апострофирају једнакост и слободу постоје разлике између доминантних и група које то нису. Чињеница је да доминантне групе, контролишу политички и економку ситуацију, што их, и поред свих напора усмерених ка стварању климе толеранције и једнакости, поставља у супериорнији положај у односу на мањинске групе.

Етницитет или етничка група је категорија људи који се идентификују једни са другима на основу заједничких предака,

---

му социјалне заштите у Србији“, у У лавиринту социјалне заштите: поуке истраживања о деци на породичном и резиденцијалном смештају (приредила: Невенка Жегарац), Факултет политичких наука и Центар за истраживање у социјалној политици и социјалном раду, Београд, 2014.

10 Милосав Милосављевић, Мирослав Бркић, Социјални рад у заједници, Републички завод за социјалну заштиту, Београд, 2010, стр. 63.

социјалог, културног, националног искуства и наслеђа. Један од најчешће употребљаваних облика колективног идентитета је управо етнички идентитет, који има посебну и значајну улогу у процесу личног развоја идентитета појединца и његовом схватању идентитета. Етницитет није само колективна већ и лична идентификација тако да је неки аутори дефинишу као „екстернализовану у социјалним интеракцијама и интернализована у личној самоидентификацији“.¹¹

За појам етницитета, уско је везан и појам *етноцентричности*, који се испољава кроз посматрање и доношење суда о другој култури искључиво на основу вредности сопствене културе. Она може да буде отворена и затворена или суптилна, али се све чешће узовај појам везује и негативна конотација због тога што се из њега могу развити негативни облици понашања изражени кроз дискриминацију, маргинализацију па чак и насиље у односу на мањинске групе.

У историји је етноцентризам доводио, не тако ретко, и до великих злочина, примери за то су бројни – страдање Јевреја и Рома у Другом светском рату, протеривање Индијанаца након доласка досељеника, практично цела историја колонијализма па и савременог неоколонијализма сведоче о томе. Популација Рома је често осећала последице етноцентризма, што је допринело да је њихов положај маргинализован, они немају моћ, политички утицај је, и поред њихове бројности, незнатан. Они су вековима били потискивани из друштва, али и из свих социјалних, економских, политичких и културних облика организовања.

Још једна од појмова који се везује за припаднике неких мањинских група је расизам,¹² који се дефинише као скуп идеологија и процеса који се дешавају у друштвеној стварности којима се подстиче и наглашава супериорност једне расе над другом, чиме се оправдава њена моћ над физичким, економским, културним изворима и вредностима.¹³ За разлику од етноцентризма који се првасходно односи на културне разлике међу групама, расизам се односи на дискриминацију која је заснована на физичким карактеристикама одређених група.

Припадност одређеном етницитету и раси и стварање идентитета кроз ове категорије, свакако оставља последице по раст и развој чланова одређених група, било да су оне већинске или мањин-

11 Sneja Gunew, *Haunted Nations – The Colonial Dimensions of Multiculturalisms*, Routledge, London, 2004.

12 Роми се погрешно сматрају припадницима негроидне (црне) расе, јер припадју Европидној раси, која се лаички назива белом расом.

13 Dominelli Lena, *Anti-Oppressive Social Work Theory and Practice*, Palgrave, London, 2002.

ске, код којих је овај фактор, чини се још израженији, првенствено у контексту негативних утицаја уколико се ради о припадницима мањинских група.

Управо на основама етноцентризма и расизма може да настане дискриминација, која представља облик другачијег третирања, неједнаког поступања, односно пропуштања у поступању, према људма због њихове групне припадности, било да говоримо о припадности народу, етничитету, раси, религији, полу, пореклу, имовинском стању и др.¹⁴ Настанак дискриминације почива на функционалистичком становишту, према којем сви они који не доприносе стабилности система, без обзира на узрок било да су против њега, не реализују улоге које су им намењене и нешто сл., треба означити као сталну или потенцијалну друштвену опасност, треба их стигматизовати и етикетирати јер су они лично одговорним за неуспехе. Разлог за овакву ситуацију проистиче из моћи које поједине друштвене групе имају у односу на друге. Моћ може да буде у различитим облицима – политичка, физичка, полна, расна. У оваквом друштву, они који поседују мање моћ су често физички и ментално слабији, њихова покретљивост и друштвена промоција је отежана расним, националним, религијским, образовним, статусним или полним разликама.¹⁵

Под утицајем дискриминације због расне или етничке припадности, у најранијем периоду, није редак случај да се код деце развије ниско самопоштовање, кроз развој идентитета на начин на који се други односе према њима, што у каснијем периоду меже да представља препреку да се њихов пун потенцијал развије.

Истраживачи су се доста бавили утицајем расних и етничких преференција на развој деце. Брачни пар Clark су спроводили серију експерименталних истраживања којима су указали на значајне карактеристике развоја расног идентитета нарочито код припадника мањинских група. Испитивајући процес расног самоодређења црне америчке деце предшколског узраста, утврдили су да се она већ око 6-7 године, а у неким случајевима и раније, суочавају са тешкоћама када је реч о идентитету и идентификацијом са сопственом групом. Истраживачи су се користили методом показивања лутке различитих нијанси беле и црне боје коже, а након тога су следиле серије питања која су се односила на то која им се лутка више допада, на коју они највише личе, са којом би желели да се друже, коју би повели кући и сл. Налази истраживања су потврдили да су у процесу расне самоидентификације, критеријуму групног разликовања претходи-

14 Закон о забрани дискриминације, Сл.гласник Републике Србије, бр. 22/2009.

15 Милосав Милосављевић, Мирослав Бркић, нав. дело, стр. 87.

ли социјално дефинисани критеријуми. Већина деце из црне популације већ око треће године постаје свесна расних ознака: боје коже, очију, носа или других физичких разлика и почињу да их повезују са одређеним карактеристикама. Најзначајнији налаз истраживања је да су деца из мањинских група више вредновала беју боју коже или друге расне ознаке (нпр. плаве очи) које чине катактеристике доминантне расе. Ова идентификација је некада толико била снажна, да су деца мањина понекад себе погрешно идентификовала са већинском групом, изјављивањем да сама више личе на белу него на црну лутку, како би се уклопила у постојећи систем.¹⁶ Све наведено доводи до развоја концепта научене беспомоћности.

1.2. Оп्रेसија

Још једна веома битна појава за разумевање положаја маргинализованих јесте **оп्रेसија**, која подразумева односе у којима се отворено или прикривено групама ограничавају слобода и могућност да се изразе на аутентичан начин. Сматра се да кључну улогу у настанку и обликовању оп्रेसије имају политичка и економска структура, који заједно са идеологијом, представљају механизме контроле. Можемо је дефинисати као „стање асиметричних односа моћи које карактеришу етапе угњетавања, подређености и отпора“.¹⁷ О оп्रेसији најбоље могу да посведоче они који су сами били под опресијом, а, најчешће су то мањинске групе.¹⁸ Начин на који се спроводи оп्रेसија се углавном односи на одбацивање и наметање осећаја инфериорности, што код особе која је под притиском има за циљ изазивање беспомоћности.

Оп्रेसија је комплексан феномен који обухвата више различитих нивоа. Кључну улогу у поступцима настанка опресије имајају социјални контекст али и лични фактори. Социјални контекст у којем настаје опресија зависи од политичке и економске структуре чије идеологије су тако успостављене да чине систем социјалне контроле. Овај моћни систем доприноси томе да опресија постаје стање у оквиру кога су животне шансе људи ограничене процесима у друштву који чине да се она континуирано репродукује

16 Clark, K., Clark, M., „Racial Identification and Preference in Negro Children“, in Readings in Social Psychology, преузето са http://www2.law.columbia.edu/fagan/courses/law_socialscience/documents/Spring_2006/Class%2018-Racial%20Discrimination/Doll_Study.pdf дана 21.08.2017.

17 Roni Strier, Sharon Binyamin, „Developing Anti-Oppressive Services for the Poor: A Theoretical and Organisational Rationale“, British Journal of Social Work, 2010, vol. 40, pp. 126.

18 Jane Dalrymple, Beverly Burke, Anti-oppressive practice: social care and the Law. Berkshire: Open University Press, 2006.

кроз деловања и појединаца али и система у којима појединци функционишу. На индивидуалном нивоу, нарочито значајан је начин на који је опресија интернализована, односно начин на који се спољашна понашања и правила преносе на унутрашњи план, па се таква правила доживљавају као сопствена тј. индивидуе и саме почињу да верују у своју инфериорност у односу на друге, интернализују очекивања и предрасуде које друштво има према њима, што се у неким скучајевима осликава у осећању кривице због припадности групи.

С обзиром да опресија подразумева постојање нехуманог и деградирајућег односа међу поједницима и групама, при чему једна страна демонстрира моћ над другом, теорија и пракса социјалног рада не могу да занемаре чињеницу њеног постојања. Ово намеће потребу за критичким разматрањем концепата идентитета и различитости, у циљу расветљавања друштвених проблеми који се заснивају на опресивним релацијама.

Како би се пронашли начини да се отклоне узроци неравноправног положаја друштвених група који осећају опресију и дискриминацију, развили су се првенствено практични, а касније и теоријски засновани приступи у социјалном раду, односно „етно-сензитивни“ социјални рад, који у обзир узима ефекте припадности етничким и мањинским групама у друштвеном функционисању.¹⁹

2. РАЗВОЈ АНТИДИСКРИМИНАТОРНИХ И АНТИПОДЧИЊАВАЈУЋИХ ПЕРСПЕКТИВА

Из потребе да се развије посебан правац карактеристичан за рад са мањинским групама, настале су антидискриминаторне и антиподчињавајуће перспективе у социјалном раду. Како је социјални рад сложен, разноврстан и егзистира у контексту различитих култура, тако и теорије социјалног рада морамо посматрати са аспекта времена када су оне настале. Узимајући у обзир да су антидискриминаторни и антиподчињавајући приступи настали током 80-их и 90-их година прошлог века, не можемо да занемаримо утицај марксистичких али и радикалних схватања, и наравно утицаја теорија моћи на њихов настанак и развој.²⁰ С тога ове приступе поједини аутори убрајају у део општих теорија марксизма и феминизма, а посебних теорије социјалног рада, при чему се као метод

19 Elfriede G. Schlesinger, Wynetta Devore, „Ethnic Sensitive Social Work Practice: The State of the Art“, The Journal of Sociology & Social Welfare, 1995, Vol. 22, pp. 111.

20 Malcolm Payne, Савремене теорије социјалног рада(превод), Филозофски факултет, Бања Лука, 2005.

рада истиче антиопресивна пракса и заступање.²¹ Постоје различите класификације теорија социјалног рада, тако да ове теорије Пејн дефинише као теорије праксе, док их Ханвеу и Пхилпот дефинису као *антирасистички* социјални рад.²²

Велики број социолошких, психолошких па и биолошких перспектива део су савремених теорија социјалног рада. Неке од њих су плуралистичке, односно у свом приступу наглашавају једнакости и добре односе међу различитим расама и етничким ентитетима у једном друштву. За разлику од ових схватања, марксистичке или класно засноване теорије претпостављају да су односи међу различитим расама и етнитетима углавном конфликтни и да представљају сепериорност једне у односу на другу.²³ Такође, велики значај на настанак и развој антидискриминационих перспектива имају феминистичке теорије, које су се првасходно бавиле неједнакостима између мушкараца и жена. Оне се наслањају и даље разрађују ова два приступа – марксистички и феминистички, и то на начин да преиспитују различите основе за подчињавање група и настанак неједнакости у друштву, обезбеђујући увид у проблеме са којима социјални рад мора да се суочава. На овим основама развијају се приступи који су ставили акценат на разумевање потреба и перспектива подчињених група.²⁴

Први текстови о раду са мањинским и етничким групама појавили су се у САД током 80-их година, док су се у Великој Британији јавили неколико година касније.

У антирасизму су идентификоване бројне перспективе, од којих се најчешће наводе: асимилација, либерални плурализам, културни плурализам, структурална и црначка перспектива.²⁵ *Асимилација* је везана за популацију миграната за које се претпостављало да ће се асимилирати у новој култури и усвојити животни стил те културе. Сматрало се да ће се у неким случајевима домородачке породице асимилovati са доминирајућим придошлицама и тако изгубити на својој особености. Са друге стране, неки имигранти почињу да се идентификују са културом и животним стилем нове земље, што аутори називају „акултурацијом“, али је она код многих досељеника била отежана. Друштвени проблеми са којима се социјални радници суочавају бавећи се овом популацијом се односе на друштвене и

21 Kate Wilson, Gillian Ruch, Mark Lymbery, Andrew Cooper, *Social Work: An Introduction to Contemporary Practice*, Longman, 2011.

22 Christopher Hanvey, Terry Philpot, *Practising Social Work*, Routledge, London – New York, 1994.

23 Malcom Payne, 2005, Исто

24 Jane Dalrymple, Beverly Burke, 2006, Исто

25 <http://policypress.co.uk/asset/4146/lavalette-intro-web.pdf>

личне тешкоће миграната узроковане недостатком „акултурације“. Могуће објашњење можемо пронаћи у чињеници да доминантна култура није развила вештине код досељеника за асимилацију и прилагођавање новим околностима живота. Ово неприлагођавање досељеника може да доведе до њихове патологизације, као један од примера окривљавања новопридошних чланова друштва, што ствара ризике за настанак различитих облика дискриминације. Сматра се да је улога социјалног рада у оваквој перспективи схватање различитих ступњева акултурације, разумевању културног порекла сваке особе и рад на мењању и развоју оних вештина код појединаца који би обезбедили њихово сналажење у новом друштву, али и деловање на нивоу друштва у смисли мењања механизма друштвене контроле и омогућавања акултурације.²⁶ Перспектива либералног плурализма, улогу социјалног рада види у стварању једнаких могућности за све, сви имају право на исти третман у исто време у друштву, без обзира на групну припадност. Културни плурализам, прихвата да у многим друштвима постоји више етничких група, од којих свака задржава своје културне обрасце у већој или мањој мери, које се међусобно поштују и цене што доводи до стварања мултикултуралности. Ово доводи до стварања институција које су сензибилисане и примерене културним разликама. Структурална перспектива заправо почива на капиталистичким основама борбе група око извора моћи. Социјални рад који је структуралистички усмерен, односи се на прихватање чињенице да се расизам налази у траговима у идеологији, пракси и обуци социјалних радника.²⁷ Из тих разлога социјални радници би требали да приспитују сопствене предрасуде и стереотипе у вези са другим расама.

Један од основних принципа у раду са мањинским групама је поглед на друштвени модел инвалидитета, који подразумева превазилажење медицинског модела и прихватање да друштво треба да буде конципирано на основма друштвене једнакости. Други принцип, односи се на нормализацију, чије је основно одређење да се појединци којима је отежан приступ новим знањима и вештинама, укључе у свакодневни живот једног друштва, тако да њихове улоге буду што приближније друштвеним улогама које су цењене и уживају поштовање.²⁸ Праћењем и применом ових принципа, ствара се могућност да антирасистички социјални рад постаје саставни део свеукупног социјалног рада.

26 Malcom Payne, 2005, Исто

27 Dominelli Lena, 2002., Исто

28 Wolf Wolfensberg, „Social Role Valorization: A Proposed New Term for the Principle of Normalization“, Intellectual and Developmental Disabilities, American Association of Intellectual and Developmental Disabilities, Vol. 49, December 2011, No. 6, pp. 435-440.

3. ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ У ПРИМЕНИ АНТИДИСКРИМИНАТОРНЕ И АНТИПОДЧИНЈАВАЈУЋЕ ПРАКСЕ

Најсвеобухватнији преглед антиподчињавајућих пракси дали су *Dalrymple* и *Burke*, које су развиле посебан модел социјалног рада – између употребе моћи и ауторитета у проналажењу заштите корисника са једне стране и јавности или „друштвено добра“ са друге стране.²⁹

Оно од чега ауторке полазе јесте стварање вредносне перспективе и дефинисање појмова моћи и подчињености. *Моћ* се дефинише као „заинтересованост за личне и друштвене односе“ где једна особа или једна група стално спречавају остале, немоћне да постигну своје циљеве и задовоље своје потребе.³⁰ Са друге стране, подчињавање је такав однос који почива на неједнакостима моћи, тако да људи интернализују сопствену немоћ. Инсистира се на разликовању немоћи која је условљена личним друштвеним окружењем корисника, од немоћи која је условљена утицајем ширег друштвеног система који продукује и појачава немоћ читавих група, најчешће мањинских.

Социјални рад мора да узме у обзир контекст установе у којима се корисници налазе или сарађују са њима, што не значи да социјални радници треба да некритички прихвате политике мера које постоје у тим установама. Уколико утврде да актуелне мере представљају ограничења за остваривање права корисника, они имају обавезу реаговања, мењања, односно заступања корисника као етичке обавезе социјалних радника.³¹

Антидискриминативна и антиподчињавајућа пракса у раду са корисницима заснива се на три основна приступа: оснажујући, партерски рад са корисником, минимална интервенција.³²

4.1. Оснажујући приступ

Усмерен је на помоћи и подршци кориснику да стекне контролу над сопственим животом. Тежња је да се корисници усмере на проналажење властитих снага, на постизање увида у сопствене компетенције и да самостално превазилазе проблеме са којима се суочавају. Циљ је да се „глас корисника чује“, да се самостално

29 Jane Dalrymple, Beverley Burke, нав. дело. стр. 22.

30 Jane Dalrymple, Beverley Burke, нав. дело. стр. 121.

31 Мирослав Бркић, Заступање у социјалном раду, Факултет политичких наука, Београд, 2010.

32 Милосав Милосављевић, Мирослав Бркић, нав. дело, стр. 87.

суочавају са ситуацијама у којима се налазе, а које имају подчињавајуће карактеристике.

Улоге социјалног радника у оквиру оснажујућег реализују се на три нивоа: нивоу осећања, идеја и акција.³³

На нивоу осећања смањују се дејства личних искустава које доприносе да се корисник осећа беспомоћно.

На нивоу идеја, интервенције социјалног рада су усмерене ка корисниковим осећањима мање вредности, ка промени свести, покушају да се у што већој мери преузме контрола над властитим животом.

На нивоу акција корисници се подстичу на активно деловање, иницијативу, изазивање промена, преузимање одговорности у складу са капацитетима.

4.2. Партнерски рад

Партнерски однос са корисником реализује се кроз примену више принципа:

- испитивати проблеме искључиво уз сагласност корисника;
- у рад укључити кориснике код којих постоји само директна сагласност са корисником или законски основ за рад;
- активности заснивати на потребама свих релевантних чланова породице;
- активности заснивати на претходно преговараном уговору, а не на претпоставкама или предрасудама о жељама и потребама корисника;
- дати корисницима могућност слободе избора, чак и када је реч о корисницима којима је законом одузета пословна способност. Потребна је сагласност корисника увек када је способан да изјави своју вољу на нивоу на који може да разуме интервенцију.³⁴

Препорука је да договори између корисника и социјалног радника буду у форми писаних уговора. У постојећој пракси центара за социјални рад, форму уговора могу да замене планови услуга у чијем сачињавању корисници активно партиципирају.

4.3. Минимална интервенција

Од социјалних радника се очекује да интервенције пружају правовремено, односно да изазивају минималне промене у животу

33 Милосав Милосављевић, Мирослав Бркић, нав. дело, стр. 88.

34 Olive Stevenson, Phyllida Parsloe, Community Care & Empowerment, Joseph Rowntree Foundation, 1993.

корисника. Правовремена реакција је значајна са аспекта смањења ризика, јер се у супротном проблеми мултипликују, што може условити примену репресивнијих мера и активности, који могу водити ка даљем „подчињавању“.

Овај принцип ограничава социјалне раднике од „прекомерне“ интервенције и помажу им да буду свесни моћи коју имају. Социјални радницима је препоручено да делују на неколико нивоа:

- Примарном у оквиру којих су активности усмерене превентивно, да би се спречио развој проблема. У склопу овог нивоа реаговања неопходно је анимирати ресурсе за помоћ, нарочито на нивоу заједнице.
- Секундарни – стручни радници се упознају са проблемом и покушавају да се њима баве пре него што они ексалирају по интезитету и квалитету. Ово поступање смањује мешање у живот корисника.
- *Терцијални ниво* - има задатак да се смање последице по људе када се ситуација променила и кренуло је нешто лоше по корисника.

Примена основних принципа антидискриминативних и анти-потчињавајућих перспектива треба да допринесе повећању личне одговорности како корисника, тако и стручних радника у процеси-ма изазивања промена, односно смањивању зависности од интервенција социјалних служби.

ЛИТЕРАТУРА

- Анђелковић, Бранка; Обрадовић, Марко; Родман, Јелена, Процена ефикасности локалних механизма социјалног укључивања Ромкиња и Рома, Центар за истраживање јавних политика, Београд, 2013.
- Бркић, Мирослав, Заступање у социјалном раду, Факултет политичких наука, Београд, 2010.
- Жегарац, Невенка; Вучинић, Марија; Милановић, Марко, „Деца Роми на смештају у систему социјалне заштите у Србији“, у У лавиринту социјалне заштите: поуке истраживања о деци на породичном и резиденцијалном смештају (приредила: Невенка Жегарац), Факултет политичких наука и Центар за истраживање у социјалној политици и социјалном раду, Београд, 2014.
- Закон о забрани дискриминације, Сл. гласник Републике Србије, бр. 22/2009.
- Лопандић, Душко, *Оснивачки уговори Европске Уније, Европски пакт у Србији*, Београд, 2003.
- Malcolm, Raune, *Савремене теорије социјалног рада (превод)*, Филозофски факултет, Бања Лука, 2005.

- Милосављевић, Милосав; Бркић, Мирослав, Социјални рад у заједници, Републички завод за социјалну заштиту, Београд, 2010.
- Радовановић, Светлана; Кнежевић, Александра, Роми у Србији, Попис становништва, домаћинства и станова 2011. године у Републици Србији, Републички завод за статистику, Београд, 2014.
- *UN – Deklaracija evropskih ministara za strukovno obrazovanje i osposobljavanje i Evropske Komisije – „Kopenhagenska deklaracija“ (2002)* http://www.asoo.hr/UserDocsImages/dokumenti/kopenhaska_deklaracija.pdf приступила дана: 28.08.2017.
- Clark B., Kenneth, Clark P., Mamie, „Racial Identification and Preference in Negro Children“, in *Readings in Social Psigology*, преузето са http://www2.law.columbia.edu/fagan/courses/law_socialscience/documents/Spring_2006/Class%2018-Racial%20Discrimination/Doll_Study.pdf дана 21.08.2017.
- Dalrymple, Jane; Burke, Beverly, *Anti-oppressive Practice: Social Care and the Law*, Berkshire: Open University Press, 2006.
- *European Commission, Special Eurobarometer 393, Discrimination in the EU in 2012.- Report*, November 2012, Brussels, pp. 7-8.
- Gunew, Sneja, *Haunted Nations –The colonial dimensions of multiculturalisms*, Routledge, London, 2004.
- Hanvey, Christopher; Philpot, Terry, *Practising Social Work*, Routledge, London – New York, 1994.
- Lena, Dominelli, *Anti-Oppressive Social Work Theory and Practice*, Palgrave, London, 2002.
- Schlesinger, Elfriede G.; Devore, Wynetta, „Ethnic Sensitive Social Work Practice: The State od the Art“, *The Journal of Sociology & Social Welfare*, Vol. 22, 1995.
- Stevenson, Olive; Parsloe, Phyllida, *Community Care & Empowerment*, Joseph Rowntree Foundation, 1993.
- Strier, Roni; Binyamin, Sharon, „Developing Anti-Oppressive Services for the Poor: A Theoretical and Organisational Rationale“, *British Journal of Social Work*, Vol. 40.
- *For Diversity. Against Discrimination.*, information campaign, Media consulta, Berlin, 2007.
- Wilson, Kate; Ruch, Gillian; Lymbery, Mark; Cooper, Andrew, *Social Work: An Introduction to Contemporary Practice*, Longman, 2011.

Sandra O. Perić

**ANTI-DISCRIMINATORY AND
ANTI-OPPRESSIVE PRACTICE
IN SOCIAL WORK**

Resume

In modern social work, approaches are increasingly being developed that indicate the unsatisfactory position of particular social groups which is the product of structural inequalities, with particular emphasis on power relations and impotence as well as inadequate relations between individuals and their environment.

From the need to develop a special direction characteristic of working with minority groups, anti-discriminatory and anti-oppressive perspectives in social work were created. These approaches are to find appropriate scratches to allow all users access to services regardless of race and ethnicity. The roles of social workers in these models are oriented to representing the interests of the marginalized.

This model of social work accepts that the society should be basis of social equality and to enable individuals who have difficulty accessing the system, to engage in the daily routine of a society, so that they can reaching the right level of living standard. Anti-discriminatory social work is based on three basic principles: empowering the principle, the partnership principle and the principle of minimal intervention.

By monitoring and applying these principles, it creates the possibility that anti-discrimination and anti-oppressive practice social work becomes an integral part of the overall social work, which will be able to contribute better position marginalized.

Keywords: minority groups, racism, oppression, discrimination, anti-discriminatory practice, anti-oppressive practice

Горан З. Петковић¹,
Геронтолошки центар „Јеленац“, Алексинац

ИНТЕГРАЦИЈА ИЗБЕГЛИХ И ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ АЛЕКСИНАЦ

Сажетак

На територији општине Алексинац, према попису из 2011. године живи нешто више од 50.000 становника, а према подацима којима располаже Служба повереништва за избегла и интерно расељена лица, боравило је преко 5.000 избеглих и 2.000 интерно расељених лица, а њих преко 3.000 су у овом тренутку нашли уточиште на подручју општине што је око 6% укупног броја грађана општине Алексинац. То је број лица који локална заједница не сме никако занемарити.

У складу са Националном стратегијом за решавање питања избеглих и интерно расељених лица, Општина Алексинац је реализовала активности у циљу побољшања животних услова, смањењу сиромаштва и повећању интеграције избеглих и интерно расељених лица. Формирањем Савета за управљањем миграција обједињени су сви битни субјекти у локалној заједници и створени су неопходни услови за константно праћење проблема, координацију и реализацију циљева. Локална заједница је до сада кроз различите приступе и начине, а превасходно преко Службе повереништва за избегла и расељена лица, учествовала у реализацији многобројних активности и пројеката у циљу подршке избеглим и интерно расељеним лицима. Све те активности и пројекти (изградња станова, школовање, социјална заштита, правна помоћ и др.) су водиле и треба и даље да воде ка већој, све до потпуне интеграције избеглих и интерно расељених лица у локалну и шири заједницу.

Општина Алексинац је усвојила Локални акциони план за унапређење положаја избеглих и интерно расељених лица

---

¹ Дипл.правник, gpetkovic78@gmail.com

и повратника по основу споразума о реадмисији у општини Алексинац. Стратешки оквир овог плана је одређен у стратешким документима пре свега у Националној стратегији за решавање питања избеглих и интерно расељених лица као и у Стратешком плану за економски развој општине Алексинац као и Стратешком плану за развој социјалне заштите општине Алексинац.

Кључне речи: миграције, избегла лица, интерно расељена лица, локални акциони план

1. МИГРАЦИОНИ ТРЕНДОВИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ ПОСЛЕДЊЕ ДВЕ ДЕЦЕНИЈЕ

Сва савремена друштва су суочена са проблемом миграција, које све више добијају на значају у односу на њихов обим, комплексност и диверзитет. Према подацима изнетим у извештајима Уједињених нација, у свету је 2013. године било 232 милиона међународних миграната, што је скоро два пута већи број од оног који је забележен 1990. године, када је износио 154 милиона. Када говоримо о присилним миграцијама, крајем 2012. године, број миграната је износио више од 45 милиона, од чега је око 15 милиона избеглица, 937000 тражиоца азила и 28.3 милиона интерно расељених лица. У поређењу са историјским периодима, Други светски и Хладни рат су проузроковали велики број избеглица, али је ипак број лица у статусу избеглица досегао је свој врхунац 1992. године, када је износио 18, 3 милиона људи.²

Миграциона кретања су једна од битних одлика историје народа на овим просторима, како она која се односе на међународне миграције, тако и оне миграције које су се одвијале унутар земље. У односу на мотиве миграција, поред великог броја добровољних миграната, велики је број становника који су били погођени присилним миграцијама.³ Последње деценије двадесетог века, просторе бивше Југославије, обележила су ратна разарања, нестабилност након сукоба, раздор и промене за све народе који су настањивали ове просторе. Република Србија се, као и друге бивше републике, налази се пред два основна изазова и то да се суоче са новим политичким, друштвеним и економским околностима, али са друге стране да истовремено решавају и питања која су на-

2 UNHCR, *A New Beginning: Refugee Integration in Europe*, 2013. URL: <http://www.refworld.org/docid/522980604.html> (приступљено 16.02.2018.)

3 Мирјана Рашевић, *Миграције и развој у Србији*, Међународна организација за миграције (ИОМ), Београд, 2016, стр. 36

слеђена из прошлости. Након избијања ратних сукоба у Хрватској и Босни и Херцеговини, дошло је до миграција становништва српске националности, који су своје уточиште пронашли у матичној републици. Према подацима УНХЦРа, у Србији је 2007. године боравило око 300.000 људи који су избегла или интерно расељена лица, из различитих подручја сукоба у бившој Југославији. Од тог броја, 206,879 становника су интерно расељена лица са Косова и Метохије.⁴ Једно време постојао је тренд повратка интерно расељених лица на Косово и Метохију, али је након трагичних догађаја 17. марта 2004. године, дошло до преокрета у тенденцији повратка, све више стварајући јаз између људи српског и албанског становништва, уз велико неповерење у институције Косова и међународну заједницу.⁵

Последња анализа стања и потреба интерно расељених и избеглих лица је рађена 2011. године. Податке је прикупио Републички завод за статистику за потребе Високог комесеријата за избеглице Уједињених нација и Комесеријата за избеглице Републике Србије током октобра и новембра 2010. године. Према овом истраживању, у Србији живи 17.287 домаћинстава интерно расељених породица, односно 71.779 лица. Већина ових породица је настањена у урбаним срединама у западној Србији и Шумадији, а најмањи број се доселио у Војводину. Ове породице највећу предност дају Београду и већим градовима због већих могућности за проналазак запослења, приступи здравственим услугама и школовању деце. Као најчешћи разлог за насељавање остатка Србије се наводе породичне везе као и већ постојећи велики број становника пореклом са Косова и Метохије који су од раније живели на том подручју.⁶

Комесеријат за избеглице и миграције Републике Србије је изнео податке да је тренутно у Републици Србији евидентирано 203.140 интерно расељених лица, што је 2,87% од процењеног укупног броја становника у 2016. години који износи нешто преко 7 милиона.⁷

Интерно расељена лица нису једина угрожена група у Србији. Они су уз избегличку популацију свакако групе са веома комплекс-

4 *Анализа положаја интерно расељених лица са Косова у Србији. Закон и пракса*, UNHCR, PRAXIS, Београд, 2007. године

5 Мартовски погром 2004. године се десио када су организовани ОВК албански екстремисти извршили погром српског цивилног становништва. Њему су претходила бројна убиства, отмице и уништавање имовине, на која међународне снаге нису пружиле одговарајући отпор.

6 *Стање и потребе интерно расељених лица*, Комесеријат за избеглице и миграције Републике Србије, УНХЦР, Београд, 2017.

7 Исто, Београд, 2017.

ном проблематиком али и дуготрајном историјом проблема, који захтевају и налазе се као део ширих стратегија – Стратегија за смањење сиромаштва, Стратегија интегрисаног управљања границом, Национална стратегија социјалног становања и др.⁸

Овако сложена ситуација је захтевала реакцију државе на свим нивоима власти. Јачали су механизми на централном али и локалном нивоу за спровођење свих типова програма подршке интерно расељеним лицима у Републици Србији. Поред стратешког и законодавног оквира, 2008. године локалне самоуправе су се активно укључиле у решавање проблема интерно расељених лица и то кроз систем локалног акционог планирања. Реализовали су се бројни програми који су предвиђени стратегијама, а финансирани из различитих извора, како домаћих тако и међународних.

У оквиру пројекта „Институционална подршка сектору Владе Републике Србије који се бави избеглицама и интерно расељеним лицима“ спроведеног током 2008. године од стране Међународне организације за миграције, који је финансиран од стране ЕУ фондова, реализовани су тренинзи који су се односили на развој и пројектни менаџмент, како би институције и на републичком и на локалном нивоу, биле у могућности да јасно артикулишу политику и стратегију, да врше планирања, спроводе и координирају програме помоћи за избегла и интерно расељена лица. Ови тренинзи су акценат ставили на локалне самоуправе које су ишле у правцу њиховог оспособљавања за процену потреба избеглих и интерно расељених лица, израду локално акционих планова и управљање пројектним циклусима, а свој исход су имале у томе да свака локална самоуправа изради **локални акциони план**.⁹ Они представљају стратешке и акционе документе који садрже процену потреба на територији неке јединице локалне самоуправе, као и износ финансијских средстава потребних за решавање стамбених и других потреба избеглица и интерно расељених лица.

Током 2012. године започет је са реализацијом пројект „Подршка побољшању услова становања присилних миграната и затварање колективних центара“ у оквиру Програма ИПА 2012. који је намењен затварању колективних центара и подршци локалним акционим плановима у јединицама локалне самоуправе у Србији. Овим пројектом планирано је да се током 2017. године затворе сви колективни центри,

8 Стратегије Републике Србије можете преузети на званичном сајту Владе Републике Србије пратећи линк http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678

9 Оливера Вучић, Зехера Качапор, *Најбоље праксе у имплементацији локалних акционих планова за решавање питања избеглих, интерно расељених лица и повратника по основу споразума о реадмисији*, Међународна организација за миграције – Мисија у Србији, Београд, стр. 9

којих тренутно у Републици Србији без Косова и Метохије има 5, а у којима се налазе 55 избеглица, 122 интерно расељена лица, у АП Косово и Метохија 8, у којима има 46 избеглица и 307 интерно расељених лица; тако да у колективним центрима има 101 избегло лице и 530 интерно расељених лица у 13 колективних центара.¹⁰

Активности предвиђене овим пројектом, а које се односе на планско затварање колективних центара, усклађене су Националном стратегијом за решавање питања избеглица и интерно расељених лица¹¹. Од када је донета Стратегија 2002. године, затворено је 375 колективних центара и збринута 9326 лица која су била смештена у тим центрима.¹² Општа политичка и стратешка опредељеност наше земље да обезбеди оптималне животне услове и спроводи активности на проналажењу трајних решења за интерно расељена лица огледа се у усвајању Закона о управљању миграцијама,¹³ као и у ревидирању Националне стратегије за решавање питања избеглица и интерно расељених лица за период 2015–2020, уз издвајање значајних средстава из буџета за збрињавање и побољшање положаја интерно расељених лица, прикупљање донаторских средстава, као и апострофирање значаја решавања питања интеграције интерно расељених лица, у циљу трајног решавања овог проблема.

У деценији иза нас, Влада Републике Србије, власти на локалном нивоу, невладине организације и међународна заједница су уложили значајне напоре у циљу олакшавања интеграције избеглица у Републици Србији.¹⁴ Како је већина расељених лица са Косова и Метохије населила јужну и централну Србију, највећа пажња била је усмерена управо на активности локалних самоуправа у овим регионима.¹⁵

2. ИЗБЕГЛА И ИНТЕРНО РАСЕЉЕНА ЛИЦА НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ АЛЕКСИНАЦ

Општина Алексинац је средина која је пружила уточиште великом броју избеглих лица са простора бивших Република бивше Југославије. Још у мају месецу 1991. године бележе се први до-

10 *Стање и потребе интерно расељених лица*, Комесеријат за избеглице и миграције Републике Србије, УНХЦР, Београд, 2017.

11 <https://www.minrzs.gov.rs/files/doc/porodica/strategije/Nacionalna%20strategija%20-%20izbegla%20i%20interno%20raseljena%20lica.pdf> преузето дана 17.02.2018.године

12 Исто, УНХЦР, 2017.

13 Закон о миграцијама, *Сл.гласник РС*, бр.107/2012

14 Оливера Вучић, Зехера Качапор, нав.дело, стр.36

15 Према најновијим подацима, у Јужној и источној Србији је настањено 33,93% интерно расељеног становништва, у региону Шумадије и Западне Србије 39,48%, Војводине 5,08%, а у Београду 21.51%.

ласци људи из Даља и Борова села који су нашли уточиште код родбине и пријатеља у Алексинцу.

Касније, ескалацијом ратних сукоба у Хрватској почетком 1992. године тај број се увећава, тако да се посредством тадашње Матице исељеника,¹⁶ у Алексинцу отвара и први колективни центар за избеглице. Тај центар је био у тадашњем Мотелу „Морава“ у Алексинцу и у њему је било смештено око 120 избеглих лица из Хрватске. Почетком маја месеца 1992. године формира се Републички Комесаријат за избеглице, а месец дана након тога и Општински Штаб за избеглице у Алексинцу и Служба повереништва за избеглице која је у сарадњи са Црвеним крстом и преузела бригу о свим избеглим лицима на подручју Општине, како у колективном центру тако и о онима који су били у приватном смештају. Већ на јесен 1992. године на подручју општине Алексинац борави преко 500 избеглих лица.

Исте године, почетком, сада нових ратних сукоба, у бившој Босни и Херцеговини, велики број људи из те Републике налази уточиште на подручју алексиначке општине. Услед доласка великог броја људи који немају обезбеђен смештај, отварају се нови колективни центри и то у : Дечијем одмаралишту у Липовцу и у бившем Наставном центру “Брђанка“ у Алексинцу. Број лица који су као избеглице нашли боравиште на територији Општине Алексинац, у првим годинама ратних дејстава, се креће између 8-9 хиљада, мада не постоји тачна база података, јер је међу овим лицима постојао велики број који није остварио статус „избеглог лица“, једни су се одмах вратили или отишли у друге општине, док други нису желели да се пријаве као избеглице.¹⁷

Активности су у том периоду биле усмерене ка томе да се свим људима обезбеди смештај, исхрана и неке најосновније потребе (исхрана, гардероба, здравствена заштита, да се деца упишу у школу и слично). Грађани општине Алексинац су имали у то време пуно разумевања за проблеме и потребе избеглих лица и заиста су несебично пружали помоћ иако су и сами живели у оскудицама и тешким временима (рат у окружењу, санкције, велика стопа незапослености, несташице хране и огрева и сл). Један број избеглих лица је напустио територију Општине Алексинац, најчешће су одлазили у друге средине, затим у иностранство, али нажалост, на

16 Матица исељеника Србије основана је 1949. године и почела је с радом 1951. године с основном улогом у неговању српског језика, културе и традиције у нашој дијаспори, али и да у матици обезбеди за наше људе из света промоцију њиховог стваралаштва

17 Локални акциони план за унапређење положаја избеглих, интерно расељених лица и повратника по основу споразума о реадмисији у Општини Алексинац у периоду 2013-2016. године

смањење броја избеглих је утицало и умирање старијих и болесних лица. И поред овог смањења броја, од око 1000 избеглих лица је остала на подручју општине Алексинац, колико их је и регистровано на првом званичном попису избеглица у Србији.¹⁸

Број избеглих лица се углавном кретао у тим оквирима све до августа 1995. године када, падом Српске Крајине, у Алексинац долази преко 2000 прогнаних лица. Поново се јављају потребе и пажња усмерава на обезбеђивање основних животних услова, пре свега хране и одеће, затим лекова па на крају и самог смештаја. Отварају се нови колективни центри: „Самачки хотел“ на Алексиначком Руднику, „Дражевац“ у селу Дражевцу и „Бован“ у селу Бовну. Попуњавају се капацитети у већ постојећим центрима до максимума, тако да је крајем 2005. године у Алексинцу боравило преко 800 лица у 6 колективних центара и око 1600 лица у приватном смештају.¹⁹

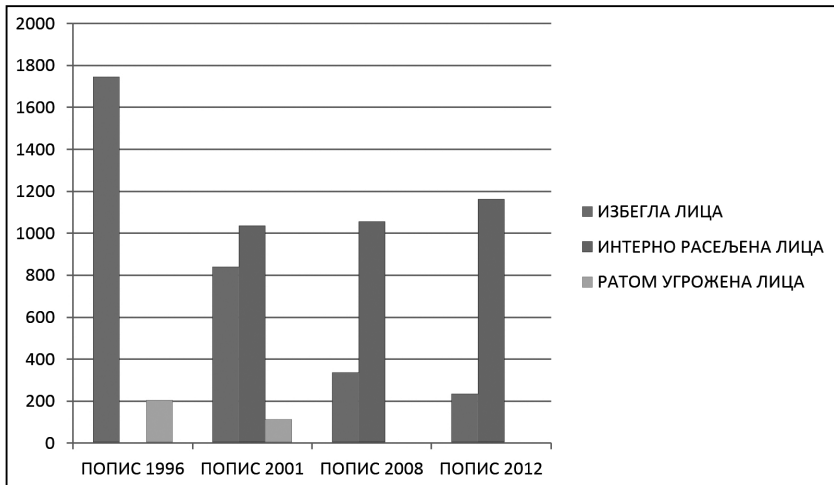
Општински Штаб за избеглице, Служба повереништва, Црвени крст, Центар за социјални рад, Здравствени центар, Полицијска управа и остале јавне службе и институције пружали су максималну помоћ и подршку у циљу што веће адаптације избеглих на нову ситуацију и нову средину у којој су се нашли, мимо своје жеље, а услед непосредне ратне опасности, у срединама у којима су живели. Наравно, треба истаћи и велику помоћ међународних и домаћих хуманитарних организација, пре свега УН-ХЦР-а и Међународног Црвеног крста, као и улогу Републичког Комесаријата за избеглице као главног државног, односно Владиног Органа, који је водио непосредну бригу о заштити права и обавеза избеглих лица.

Ситуација у алексиначкој општини се усложњавала, на пролеће 1999. године, када Републику Србију погађа још један велики талас интерно расељених лица са Косова и Метохије. Тада је, услед терористичких активности тзв. Ослободилачке војске Косова, НАТО бомбардовања и долазак јединица КФОРа, у Општину Алексинац дошло око 2000 интерно расељених лица. Највећи део њих био је смештен у приватном смештају код родбине и пријатеља или у изнајмљеном смештају, а они најугроженији су смештани у постојећим колективним центрима до попуне капацитета као и у установама социјалне заштите.

18 Весна Лукић *Две деценије избеглиштва у Србији*, Републички завод за статистику, Београд, 2015.

19 Локални акциони план за унапређење положаја избеглих, интерно расељених лица и повратника по основу споразума о реадмисији у Општини Алексинац у периоду 2013-2016. године

Почетком 2000-те године на подручју општине Алексинац борави преко 4000 избеглих, прогнаних и интерно расељених лица у колективним центрима и у приватном смештају.

Уколико посматрамо податке из 2012. године, које је издао Комесаријата за избеглице, на територији општине Алексинац живело је 237 избеглица и 1163 интерно расељених лица. Такође, на територији ове општине, према процени Повереништва за избеглице да се на подручју општине Алексинац налази и преко 500 тзв. бивших избеглих лица. Под избеглим лицима се мисли само на она лица која имају избеглички статус за разлику од великог броја лица која су у међувремену решила питање трајног пребивалишта.²⁰

Највећи број избеглица се више не налази на евиденцији избеглих лица. Најчешћи разлог је тај што су стекли статус грађана Србије, али социјални, економски и други проблеми ових грађана су остали актуелни.

Не постоје тачни подаци о материјалном статусу избеглих лица и њиховом сиромаштву, али постојећи подаци указују на већу стопу сиромаштва ове популације у односу на општу популацију. Иако је процес стицања држављанства Републике Србије био поједностављен, велики број избеглих је желео да задржи свој статус, што може да се тумачи њиховом амбивалентности али и недостатком воље да се одрекну бенефиција које је са собом носио статус „избеглог лица“.

²⁰ Локални акциони план за унапређење положаја избеглих, интерно расељених лица и повратника по основу споразума о реадмисији у Општини Алексинац у периоду 2013-2016. године

Интерне миграције међу избеглим и расељеним лицима су такође веома присутне и честе, најчешће породице промене по три различита боравишта док се трајније не настане, што додатно отежава да се тачно утврди број избеглица и интерно расељених лица у Алексинцу. Не смемо да занемаримо и чињеницу да је одређен број овог становништва, емигрирао у иностранство, док се један број вратио у своје земље порекла или ранија пребивалишта. И поред свих ових тенденција, у Општини Алексинац је још увек велики број избеглих и интерно расељених лица који захтевају одговарајуће и синхронизоване ктивности у циљу њихове интеграције.

3. РЕШАВАЊЕ ПРОБЛЕМА ИЗБЕГЛИХ И ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ АЛЕКСИНАЦ

Од првих таласа доласка избеглих и прогнаних лица на територију Републике Србије, започети су и први програми одговора на њихове потребе, али су се они углавном односили на ургентно збрињавање и решавање основних егзистенцијалних питања. Већ од 2002. године Република Србија је, уз помоћ међународних организација и Црвеног крста, почела озбиљније да се бави проблематиком избеглих лица у смислу да се почињу решавати трајни проблеми збрињавања истих. Иако су још увек били актуелно проблеми са основним животним стварима, започиње се са трајном социјализацијом избеглица обезбеђивањем трајног збрињавања и решавањем других економских, социјалних, здравствених, образовних и других потреба.

Интеграција се одвијала на више нивоа и степен интеграције остварен у једној области није увек био у позитивној корелацији са интеграцијама оставреним у другим областима. Резултати истраживања која су се реализовала са популацијом присилних миграната са простора бивше Југославије, спроведеног током 2008. године, у четири града у Србији, указују на то да избеглице у градова у којима је већа заступљеност избегличке популације имају већу стопу запослености, поседовања имовине и виших примања, али су на другој страни, политички и социјално маргинализовани у односу на градове са мањим бројем избеглица.²¹

21 Мила Драгојевић, *The Politics of Refugee Identity: Newcomers in Serbia from Bosnia and Herzegovina and Croatia, 1992-2009*, A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of Requirements for the Degree of Dr of Philosophy, Providence, Rhode Island, 2010.

За избегла и интерно расељена лица, многи проблеми са којима су се суочавали, међусобно су били повезани и стога је њихово решавање захтевало координацију више система у заједници. Уколико ова лица нису имала извод из матичне књиге рођених, нису могла да израде личну карту, а уколико нису имала личну карту, нису могла да реше стамбени проблем, нити да добију запослење, те су често постајали лица у стању социјалне потребе. Избегла и интерно расељена лица су на овај начин изложена системској дискриминацији, која се првасходно односи на пријаву места пребивалишта односно боравишта и прибављање личних докумената, без којих се суочавају са тешкоћама у остваривању других права.²² Из ових разлога, центар за социјални рад и Комесеријат за избеглице, уз подршку Полицијске станице Алексинац, су пружали помоћ у изради личних докумената за ову категорију становништва и на тај начин доприносили доступности услуга овој популацији.

Преглед локалних стратешких докумената општине Алексинац нам указује да постоји решеност локалне самоуправе да своје ресурсе и капацитете усмерава на решавање проблема свих рањивих група, па самим тим и проблеме избеглих, интерно расељених лица и повратника. Као израз ове усмерености настао је и „Локални акциони план за унапређење положаја избеглих, интерно расељених лица и повратника по основу споразума о реадмисији у општини Алексинац у периоду од 2013-2016. године“²³ За извршење акционог плана био је одговоран Савет за миграције Општине Алексинац, који је именовано и локалне тимове за управљање пројектима у вези операционализације Плана, врши мониторинг и евалуацију реализације Плана и одржава контакте са јавношћу и доносиоцима одлука у локалној самоуправи.

Поред обезбеђивања правног основа, Општина је реализовала и различите пројекте у циљу интеграције ове категорије становништва. Током 2005. и 2006. године општина Алексинац је успела да затвори све колективне центре за избегла лица на свом подручју а највећи део корисника из тих центара бива настањен у појединачне новоизграђене станове и стамбену зграду. Изграђена је стамбена зграда на Алексиначком руднику са 24 стана и 28 стамбених јединица на две локације, на „Брђанци“ и у „Падалишту“ у Алексинцу, где су смештене 52 породице избеглица са преко

22 *Анализа положаја интерно расељених лица са Косова у Србији – Закон и пракса*, УНХЦР, Праксис, Београд, 2007.

23 <http://www.aleksinac.org/index.php/strategije-razvoja-2/lap-unapredjenje-polozaja-izbeglih-sporazum-o-readmisiji> (преузето дана 02.02.2018.)

200 чланова домаћинства. Ове активности су спроведене у оквиру пројеката „Интеграција избеглих лица на територији општине Алексинац“, као и пројекта „Подршка националној стратегији у затварању колективних центара“.²⁴

Након затварања свих колективних центара, створили се услови да се озбиљније приступи и решавању трајног смештаја избеглица у приватном смештају. Тако је општина Алексинац преко разних извора финансирања и донација успела да у периоду од 2009. године до закључно са 2017. годином, путем јавних позива, избеглим, прогнаним и интерно расељеним лицима обезбеди помоћ у грађевинском материјалу за преко 80 породица за завршетак или изградњу сопственог стамбеног објекта. Путем јавних позива, је откупљено и додељено преко 50 сеоских домаћинстава са окућницом. За економско оснаживање и осамостаљивање, да би те породице могле и економски да опстану подељено је преко 100 пакета помоћи у различитим видовима (омогућено је отварање сопствених радњи, регистравање пољопривредног газдинства и набавка опреме за бављење пољопривредом, преквалификације и стручна оспособљавања и сл.)

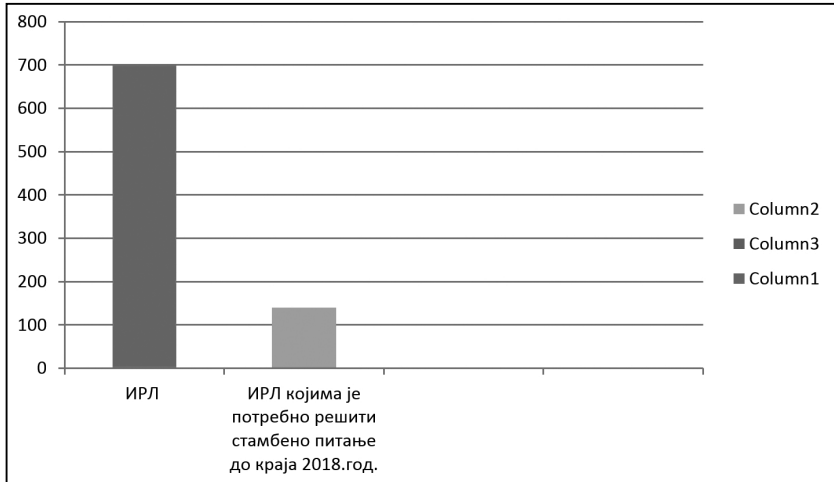
Током 2016. и 2017. године, Општина је учествовала и у реализацији „Регионалног стамбеног пројекта“²⁵ где је 5 избегличких породица добило путем јавног конкурса сеоско домаћинство са окућницом и грађевински материјал за побољшање услова и адаптацију истих, тако да на основу извршених анализа стања потреба избеглица на подручју наше општине може се рећи да је проблем трајног стамбеног збрињавања у потпуности решен.

У овом тренутку на подручју општине Алексинац борави свега 20-так лица са статусом избеглице, и то су углавном стара и болесна лица, па се може констатовати да су потребе за трајним стамбеним решењима за *избеглице* решени у преко 95%. Пред локалном самоуправом је задатак да се у наредном периоду више фокусира на проблеме *интерно расељених лица* са препознатом жељом да се до краја 2018. године и њихово стамбено збрињавање у потпуности реши. Иначе, у овом тренутку на подручју Општине борави још око 700 интерно расељених лица, а за 20% њих треба даље решавати питања трајног збрињавања, односно трајног стамбеног решења.

24 Локални акциони план за унапређење положаја избеглих, интерно расељених лица и повратника по основу споразума о реадмисији у општини Алексинац, Алексинац 2012. год.

25 На овом линку можете погледати регионални јавни позив у оквиру пројекта „Регионалног стамбеног пројекта“ <http://alpress.rs/javni-poziv-za-izbor-korisnika-za-dodelu-pomoci-za-resavanje-stambenih-potreba-izbeglica>

Општина Алексинац је, може се рећи у највећој мери пружи-ла максималну подршку свим избеглим, прогнаним и интерно расељеним лицима која су нашла уточиште на њеном подручју. Све побројане активности су вршене у складу са реализацијом циљева из Локалног акционог плана. Треба напоменути да се Служба повереништва за избеглице у Алексинцу бавила и питањима миграната којих нема у неком великом броју на подручју општине Алексинац.

ЛИТЕРАТУРА

- *A New Beginning: Refugee Integration in Europe UNHCR*, 2013.URL: <http://www.refworld.org/docid/522980604.html>
- *Анализа положаја интерно расељених лица са Косова у Србији. Закон и пракса*, UNHCR, PRAXIS, Београд, 2007.године
- Вучић, Оливера; Качапор, Захера, *Најбоље праксе у имплементацији локалних акционих планова за решавање питања избеглих, интерно расељених лица и повратника по основу споразума о реадмисији*, Међународна организација за миграције – Мисија у Србији, Београд
- Драгојевић, Мила, *The Politics of Refugee Identity: Newcomers in Serbia from Bosnia and Herzegovina and Croatiac, 1992-2009*, A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of Requirements for the Degree of Dr of Philosophy, Providence, Rhode Island, 2010.
- Закон о миграцијама, *Сл.гласник РС*, бр. 107/2012
- Локални акциони план за унапређење положаја избеглих, интерно расељених лица и повратника по основу споразума о реадмисији у Општини Алексинац у периоду 2013.-2016.године
- Преузето са: <http://www.aleksinac.org/index.php/o-gradu-i-okolini/geografski-polozaj>

- Лукић, Весна, *Две деценије избеглиштва у Србији*, Републички завод за статистику, Београд, 2015. године
- Национална стратегија за решавање питања избеглих и интерно расељених лица , Преузето са: <https://www.minrzs.gov.rs/files/doc/porodica/strategije/Nacionalna%20strategija%20-%20izbegla%20i%20interno%20raseljena%20lica.pdf>
- *Општине и региони у Републици Србији*, Републички завод за статистику, Београд, 2017. Преузето са: <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2017/pdf/G20172023.pdf>
- Рашевић, Мирјана, „*Миграције и развој у Србији*“, Међународна организација за миграције (ИОМ), Београд, 2016, стр. 36
- Спирић, Миодраг, *Историја Алексинца и околине до краја прве владавине Кнеза Милоша*, Центар за културу Алексинац, Алексинац, 1995. године
- Стратегије Републике Србије можете преузети на званичном сајту Владе Републике Србије пратећи линк http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678
- Стратешки план развоја социјалне заштите општине Алексинац за период 2017.-2022, „*Сл.лист Општине Алексинац*“ бр. 30/2016
- *Стање и потребе интерно расељених лица*, Комесеријат за избеглице и миграције Републике Србије, УНХЦР, Београд, 2017.

Goran Petković

INTEGRATION OF REFUGEES AND INTERNAL DISPLACED PERSONS IN MUNICIPALITY ALEKSINAC

Resume

Local government as well as residents of the Aleksinac showed maximum understanding of the problems of refugees and internally displaced persons who have gone, stayed or permanently solved the housing issue on the territory of the Municipality. Citizens, although in a very uninhabitable situation, whether we are talking about 1991, when the Aleksinac mines were closed, which was the core of the economic crisis, the beginning of the economic crisis, the sanctions of the international community; or 1999, when, during the NATO bombing in Aleksinac, several dozen housing units were killed on several occasions, and the number of victims was at the top of the scale; they showed their humanity at work. Regardless of the positive attitude of the local population towards refugees and internally displaced persons, as well as local self-governments, some outstanding issues have remained.

A careful analysis can lead to the conclusion that the main problems of this population are the following: the inadequately resolved housing issue in an appropriate way, the difficulty in disposing of property in the countries of origin, the poorly developed economy in Aleksinac in addition to the domicile, leads to a fall in living standards in refugees and internally displaced persons, those who have resolved the housing issue are still not economically independent, and in spite of the great efforts to provide everyone with personal documents, the absence of the same ones still entails the inevitability of some services.

What is also obvious is, regardless of the problems mentioned above, that the local government has capacities, primarily human resources, development documents and a strategic approach, in order to solve the problems of refugees, internally displaced persons and returnees, in order to integration.

It can be noted that the problems of refugees and internally displaced persons in the territory of the Aleksinac municipality are more or less the same or similar to the problems of the domicile population, which leads to the conclusion that the main goals of the Strategy for solving refugee issues through the realization of the objectives from the Local Action Plan, Municipality of Aleksinac filled. People have successfully adapted to the environment in which they work and live without any differences in relation to the local population, which is the general goal in which to tackle the given issues.

Keywords: migrations, refugees, internal displaced persons, local's action plan

Прегледни рад

Наташа Љубомировић¹*Висока школа за социјални рад Београд*

СТИГМА И АНТИСТИГМА ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА - ШАНСА ЗА НОВО ДОБА

Сажетак

Предмет овог рада је приказ примене модела социјалног рада са групом у локалној заједници. Групни рад има вишеструку примену у различитим кризним, али и стабилним, односно уобичајеним околностима. Описани модел рада у заједници базиран је на раду са новонасталим социјалним групама, које чине угрожени и маргинализовани људи - интерно расељена лица са подручја Косова и Метохије. Различите околности, политичка и транзициона збивања на територији бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, Савезне Републике Југославије и коначно у Републици Србији довела су до појаве великог броја избеглица, интерно расељених лица и повратника из западне Европе у процесу реадмисије, појављују се нове социјалне групе у заједници. Ова чињеница је указала на потребу примене групног рада у кризној ситуацији на нивоу локалне заједнице, како би се предузеле мере заштите угрожених група у смислу обезбеђивања помоћи на психолошком, социјалном и здравственом нивоу. На тај начин се избегава дискриминативна пракса и стигма која постоји међу домицилним становништвом. Нови тренд и јачање пружања услуга угроженим групама су заправо ванинституционални облици пружања помоћи. У овом сегменту важну улогу имају организације цивилног друштва и мултисекторски приступ у раду који је заправо холистички приступ у збрињавању угрожених група. Добро развијена и организована заједница пружа сигурност својим грађанима.

Кључне речи: стрес, социјални групни рад, интерно расељена лица, трауматски догађај, заједница

---

¹ Доцент на Високој школи за социјални рад у Београду, natasa.ljubomirovic@imh.org.rs

1. ЖИВОТ ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Разлог за интерно расељавање у Републици Србији јесу били оружани сукоби који су захватили нашу земљу деведесетих година прошлог века. Ови сукоби су довели до тога да се становништво из подручја захваћеним ратом исели и крене у избеглиштво. Тако је само са простора Косова и Метохије чак 250 хиљада лица интерно расељено. ИРЛ су углавном нашла спас и привремено стамбено решење за даљи живот у колективним центрима, који се налазе широм Републике Србије. Поред обезбеђују им се три obroка дневно, одећа, обућа, средства за одржавање личне хигијене, рекреативне и образовне активности, бесплатна правна и психосоцијална помоћ. Смештај интерно расељених лица обавља се у складу са поштовањем начела недискриминације, јединства породице, родне равноправности и бриге о лицима са посебним потребама у складу са законом и могућностима. Веома важан сегмент у збрињавању угрожених група представљају организације цивилног друштва које су повезивале потребе угрожених група и институције система, чиниле институције система доступним, тако да су смањивали дискриминативни понашајни образац.

Локално становништво које је било угрожено ратним збивањима, властита незадовољавајући социјални статус често је приписивали избеглицама и ИРЛ, окривљавали их за сопствено осиромашење. Ови ставови повезани су са психолошким сегментом показивања немоћи у агресивном контексту у односу на нове социјалне групе.

2. ПОСЛЕДИЦЕ КОЈЕ НОСИ ИНТЕРНО РАСЕЉАВАЊЕ - КУЛТУРОЛОШКИ АСПЕКТ

Култура често даје значење и појашњење реакције појединца на трауматски догађај. Културално значење укључује слику појединца о томе шта тај догађај њима значи, као и њихов начин испољавања симптома. Култура одређује стратегије превазилажења као и интерпретацију симптома. Истраживања која су рађена након другог светског рата у Вијетнаму,² показала су да већина људи пати од универзалних проблема који ометају функционисање. Клиничка искуства у западним земљама указују да након почетне фазе адаптације, неке избеглице постају отуђене

2 O'Brien L. S. Hughes S. J. Traumatic Events and Mental Health, University Press Cambridge, 1998.

и имају проблеме са својим приватним животом или манифестују агресивно понашање (L. Stephen, O'Brien, 1998). Њихови симптоми не морају значити болест. Пред нама се поставља питање да ли имамо право њихово психичко стање сврстати у психијатријску дијагностику или га третирати као реакцију на егзистенцијално угрожавајуће искуство. Eugene Brody 1983 године, је радио са избеглицама из Камбоџе и доказао да они пате од трауматског губитка друштва.³ Код њих су се јављале интензивне слике из прошлости при успављивању и буђењу. Своје запажање је назвао Културалном уцвиљеношћу (Brody 1983). Културално значење је дефинисано као искуство појединца или групе које је резултат губитка социјалне структуре, културних вредности или идентитета. Људи живе у прошлости фиксирани за губитак. Неразумевање обичаја и ритуала доноси додатне психолошке проблеме. Ритуали доприносе очувању успомена од заборављања у наведеној култури обреди са Будистичким свештеницима помагали су преживелима. Посматрајући значај и улогу значења догађаја за одређену културу претерана реакција жаловања није патолошка и може бити адаптивна и да не сме бити посматрана као предиспозицији за настанак оболења. Maurice Eisenbruch 1984.⁴ године радећи са Камбоџанцима наводио је да Камбоџанци описују себе да имају „камбоџанску болест“, која се манифестовала летаргијом, честим оболевањем и бригом за породицу. Најлошије се осећају кад имају годишњице, церемоније и када осете мирис ветра. Они су се дружили са мањим заједницама, са људима који су евоцирали сећања, а адолесценти нису никад изградили идентитет. Свака избегличка популација има властити сет доживљених траума и различито културално доживљавање живота и смрти. Културолошки аспект је значајан за појединца, важан за бољу контролу појединца и боље разумевање појединца. У породицама преживелих изражен је дубоки осећај изолације и алијенације као и последице тајне из прошлости, која постоји у њиховом животу, животу деце и у целој заједници. Холокауст ставља преживеле на место жртве која не може инкорпорирати тако дисруптивне догађаје у животно искуство. Дубоко утиснуто и неприхваћено искуство бола и губитка утиче на процес жаловања природу веза са околином, међугенерациске комуникације и целокупни селф-концепт појединца. Чланови заједнице који су

3 Eugene Brody, „Culture and Early Interactions“, The Journal of Nervous and M Disease, Wolters Kluwer, USA, 1983, vol. 171, Issue 4, pp. 263.

4 Maurice Eisenbruch, „Cross-Cultural Aspects of Bereavement - Ethnic and Cultural Variations in the Development of Breavement Practices“, Culture, Medicine, Psychiatry, Springer, USA, 1984, vol. 8, Issue 4, pp. 315-347.

преживели губитак, имају неповерљив однос према свима који немају слична искуства. Детаљи породичне историје ратова, трансгенерацијски ратови, значајни су за изградњу идентитета преживелих и њихових потомака. Свесно и несвесно, искуство холокауста родитеља абсорбира се у искуство деце. Фрагментација у породици изаједници води до трансгенерацијске дисторзије и оштећења традиционалних концепата.

Избегличка популација из Хрватске и Босне и Интерно расељена лица са Косова су претежно српске националности, који су живели у бившим републикама СФРЈ. Без обзира на националну припадност дефинитивно на њихов начин живота и развој су утицалекултуролошке прилике и обележја других националности из република у којима су живели. У Босни и Херцеговини као и на Косову утицај исламске културе оставио је траг на начин живљења ових. Последица тога је да са локалним становништвом српске националности у Србији нису имали сличности у културолошком смислу осим верских обичаја посете цркви и слављење славе. Важан процес породичног живота, трпи промене, те се јавља одсустворавнотеже између остваривања развојних потреба породице и појединца, одсуство равнотеже у одвијању регулаторних процеса у породици, поремећај организације свакодневног живота. Измењена су и неадекватна породична правила, што до конфузије и инверзије породичних веза и улога, поремећаја хијерархије међу субсистемима. Треба нагласити да у културолошким обележјима породица са Косова влада култ породице и хијерархије. Измештење које је насилно и представља трауматски догађај како за појединца тако и за породицу, доводи до комуникација којесу дисфункционалне, нејасне и испрекидане, често праћене обрасцима недоследног и деструктивног понашања. Већина интерно расељених лица са простора наше земље има осећајизолованости што може да доведе до слабијег степена психосоцијалног развоја, асоцијалности и деликвенције међу омладином, али и до развијања депресивних поремећаја. Веома мали број има осећај да могу самосталним трудом побољшати своје стање, што је веома забрињавајуће, јер то значи да никад неће побољшати своју тренутну ситуацију. Из претходно поменутог следи да јевелики број људи, чак 49, 6% затечен својом тренутном ситуацијом и да чека друге да им понуде решење, да 1, 6 % људи мисли да може да пронађе посао, и да само 0, 8% мисли да ће у будућности моћи да се интегрише.⁵ Прилагођавање интерно расељених лица са простора Републике Србије, на

5 Наташа Љубомировић, Примена групног социјалног рада у локалној заједници – докторска дисертација, Факултет политичких наука универзитета у Београду, Београд, 2014.

новонасталу ситуацију, односно на живот углавном у Колективним центрима, је један веома дуг и мучан процес. Овај процес почиње када људи напусте своје домове. Процес прилагођавања се састоји од три фазе, а то су:

- ❖ прва фаза, тј. осећање неког олакшања;
- ❖ друга фаза, фаза туговања;
- ❖ и трећа фаза, односно фаза љутње и беса. (Влајковић, 2000)

Првобитно се осећа олакшање, јер су побегли од рата, то осећање не траје дуго. Њега убрзо замени осећање туге, а затим љутња и бес. Осећање туге је сасвим природна фаза у процесу прилагођавања, јер је реч о особама које су претрпеле не само материјалне, већ и губитак комшија, пријатеља, школских другова. Другим речима изгубили су стабилне социјалне мреже. Треће фаза у процесу прилагођавања су љутња и бес. Наиме реч је о томе да се буди енергија, односно жеља да се нешто учини, али долази до проблема, јер су могућности апсолутно оскудне. Управо због тога туга која је сада преточена у љутњу и бес се углавном апсорбује на људима који им највише помажу.⁶ Важно је напоменути и да је у овој фази, забележен и снажан доживљај неправде. Међу тим лицима у овом периоду је присутна реченица „Зашто је то баш нама морало да се догоди?“.

Истраживање које је спровео МСФ Белгија у Пчињском округу обухватило је 1000 испитаника.⁷ Тромесечно интервјуисање породица на терену је радио мобилни тим стручњака које су чинили психолог и психијатар. Укупан број психијатријских случајева је 62 што представља 7% од укупног броја становника колективних центара, на територији Бујановца, Врања и Врањске Бање. ИРЛ (интерно расељена лица) су суочена са ситуацијом да буду у једно затвореном пасивном положају и да:

- чекају решење од других 49%
- чекају због веровања да „ништа не зависи од мене“.
- немају никаква очекивања 10%

Откривено је да расељена лица немају конкретан план за решавање тренутне ситуације. Неки од њих су експерти у живљењу од данас до сутра, али немају никакву перспективу за изградњу боље будућности.

Највећа снага интерно расељених лица у савладавању новонастале ситуације су породица-деца и дневне активности.

6 Јелена Влајковић, Избеглиштво – ризик по ментално здравље, Београд, 2000. стр. 33.

7 Наташа Љубомировић, Примена групног социјалног рада у локалној заједници – докторска дисертација, Факултет политичких наука универзитета у Београду, Београд, 2014.

Резултати истраживања, које се заснивало на процени потреба интерно расељених лица, су следећи:⁸

- ❖ У нашој земљи живи око 22.886 домаћинстава, односно 97.286 интерно расељених лица у стању потребе. Већина интерно расељених лица се населила у градска подручја наше земље.
- ❖ Највећи број интерно расељених лица у стању потреба забележена је у следећим градовима: Београд (21,9%), Крагујевац (11,6%), Нови Сад (9%) и Ниш (8,2%).
- ❖ Незапосленост код интерно расељених лица у стању потребе је 39%.
- ❖ Велики број интерно расељених домаћинстава у стању потребе (74,3%) живи од прихода који су мањи од 200 евра месечно. Притом оваква интерно расељена домаћинства броје најмање 4 члана.
- ❖ 94% интерно расељених лица у стању потребе за основни проблем наглашава становање.
- ❖ 49% интерно расељених лица поседује стан или кућу на Косову и Метохији.
- ❖ 24,1% интерно расељених лица у стању потребе пате од неке хроничне болести, док је 8,5% заведено као инвалидска лица.
- ❖ 8% интерно расељених лица у стању потребе не поседује неке од основних личних докумената. Овај проценат је нешто већи код лица ромске националности (17,6%)

3. ПРАВА ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Водећи принципи УН о интерној расељености је основни документ којим се гарантују права интерно расељеним лицима. У Србији не постоји посебно владино тело, које би имало улогу да правно штити и помаже интерно расељена лица. Управо због тога ову улогу је преузео Комесеријат за избеглице и миграције Републике Србије. Правно признати статус интерно расељено лице остварује тако што ће прибавити расељеничку легитимацију, коју издаје Комесеријат за избеглице преко својих локалних службеника у општинама и повереника за избеглице. Међутим, многа интерно расељена лица немају неопходна документа из различитих разлога. То доводи до великих проблема јер без њих не могу да остваре

⁸ Истраживање УНХЦР – а, Процена потреба интерно расељених лица у Србији, Београд, 2011, стр 10.

нека од основних људских права. Услов за остваривања правно признатог статуса је добијање држављанства и основних личних докумената.⁹ Уколико интерно расељено лице на простору наше земље поврати све документе и оствари правно признати статус, онда остварује следећа права:

- ❖ Право на имовину и адекватан смештај;
- ❖ Право на рад;
- ❖ Право на пензију;
- ❖ Право на здравствену заштиту;
- ❖ Право на образовање;
- ❖ Право на социјалну и хуманитарну помоћ;
- ❖ Право на једнакост;
- ❖ Право на приступ судовима ван Косова и Метохије.

У односу на потребе и ситуационо стање, узевши у обзир и права, организована је и прилагођена помоћ и подршка избегличким породицама у заједници.

4. СОЦИЈАЛНИ ГРУПНИ РАД У ЗАЈЕДНИЦИ

У претходним поглављима споменули смо прилагођавање и негде антагонистички став према Интерно расељеним лицима домицилног становништва. ИРЛ су изоловани самим смештајем у локалној заједници, другачији су и то осећање губитка и различитости почело је да буде њихова свакодневница. Употребом Харвард траумаупитникадошло се до резултата који показују да становнице Колективних центара прати осећање недовољног разумевања околине,слабије памћење, осећај да су људи непријатељски расположени, губитак поверења, недостатак подршке, а такође су истакле да су њихов највећи покретач да наставе даље њихова деца. Како би помогли да се осећају боље и да поврате своје самопоштовање, и да њихова свакодневница буде другачија, примена социјалног групног рада чинила се као једна од добрих метода рада оснаживања

Рад у групи са женама из колективних центара имао је структуру која је обухватала следеће елементе: два водитеља групе, место одржавања групе, временска структура, транспорт због удаљености и разуђених насеља ради доступности и редовности долазака. Група је била отвореног типа и бројала је до 20 чланова.

На југу Србије у Врању, Бујановцу и Врањској Бањи, организоване су групе жена из колективних центара,које су се

⁹ Данило Ракић, Сандра Илић, Расељена лица у Србији – приступ правима током расељења, Српски савет за избеглице, Београд, 2006, стр. 5.

окупљале око заједничких интересовања те су своја интересовања и вештине могли да поделе са домицилним становништвом. Окупљале су се прво око ручних радова, те потом своја интересовања проширили на кулинарство и на упознавање нових предела у којим живе. Своје вештине поделиле су путем изложби и акција у граду са локалним становништвом, те их је то учинило видљивим из друге перспективе. Постали су особа са именом и презименом, без етикете и безимености, вратили су самопоуздање. Неке од реченица које су учеснице навеле у односу на бенефите социјалног групног рада су: „Одем и разменим коју реч, орасположим се и осетим се као да сам поново жива“, „Осетим се као особа која има своје квалитете“, „Смањи ми се осећање одбачености и изгубљености осећам да припадам негде“, „Будем поносна на мој рад“, „Нисам другачија“.

Оснаживање жена ,путем групних активности, је довело до формирање малог социјалног предузећа које је добило име „Бакино казанче“ у којем су жене са Косова правиле своје производе по оригиналној рецептури са Косова и на тај начин се приближиле локалном становнишву и добиле други имиџ,а локално становништво се сензибилисало да их прихвати и гледа из другог угла, сензибилисали се за друго и другачије.

5. ПЕРСПЕКТИВЕ УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Нови тренд и јачање пружања услуга угроженим групама у заједници, су заправо ванинституционални облици пружања помоћи. У овом сегменту важну улогу имају организације цивилног друштва и мултисекторски приступ у раду, који је заправо модел холистичког приступа у збрињавању угрожених група. Добро развијена и организована заједница пружа сигурност својим грађанима. Заједница без јасних смерница и организованости је несигурна и у њој појединац не може враћати пољуљану сигурност и самопоуздање. *«Нико о нама не брине, сами смо, не знамо штаћемо»*, реченица коју су често изговарали и понављали интерно расељена лица. *Социјални групни рад помаже да овакве интерпретације буду мање и развија идеју појединца о бризи за друге и враћа веру у човека.* Брига за друге доприноси развоју унутрашњих ресурса појединца, не бива више пасиван посматрач и прималац социјалног давања, него активни грађанин локалне заједнице и друштва.

ЛИТЕРАТУРА

- Љубомировић, Наташа, Примена групног социјалног рада у локалној заједници – докторска дисертација, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Београд, 2014.
- Влајковић, Јелена, Избеглиштво – ризик по ментално здравље, Београд, 2000.
- Ракић, Данило; Илић, Сандра, Расељена лица у Србији – приступ правима током расељења, Српски савет за избеглице, Београд, 2006.
- УНХЦР, Процена потреба интерно расељених лица у Србији, Београд, 2011.
- Brody, Eugene, „Culture and Early Interactions“, *The Journal of Nervous and M Disease*, Wolters Kluwer, USA, 1983, vol. 171, Issue 4, pp. 263.
- Eisenbruch, Maurice, „Cross-Cultural Aspects of Bereavement - Ethnic and Cultural Variations in the Development of Breavement Practices“, *Culture, Medicine Psychiatry*, Springer, USA, 1984, vol. 8, Issue 4, pp. 315-347.
- O'Brien, L. S.; Hughes, S. J., *Traumatic events and mental health*, University Press Cambridge, 1998.

Nataša Ljubimirović

STIGMA AND ANTISTIGMA OF INTERNAL DISPLACED PERSONS – A CHANCE FOR NEW PERIOD**Resume**

The subject of this paper is an overview of the application of the social work model with the group in the local community. Group work has multiple applications not only in different crisis situation, but also in stabile, or usual enviroment. The described community work model is based on work with newly emerging social groups, consisting of vulnerable and marginalized people - internally displaced persons from the territory of Kosovo and Metohija. The various circumstances, political and transitional events on the territory of the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia, the Federal Republic of Yugoslavia and finally in the Republic of Serbia led to the emergence of a large number of refugees, internally displaced persons and returnees from Western Europe in the process of readmission, which are new social groups in the community . This fact highlighted the need to apply group work in a crisis situation at the local community level in order to take measures to protect vulnerable groups in

terms of providing assistance at the psychological, social and health levels. This avoids discriminatory practices and stigma that exists among the domicile population. The new trend and the strengthening of the provision of services to vulnerable groups are in fact non-institutional forms of assistance. In this segment, civil society organizations and a multisectoral approach in the work, which is actually a holistic approach to the care of vulnerable groups, play an important role. A well-developed and organized community provides security to its citizens.

Keywords: stress, social work in group, internal displaced people, traumatic event, community

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

364

СОЦИЈАЛНА политика = Social policy : часопис за теорију и праксу социјалне политике и социјалног рада / главни и одговорни уредник Мирослав Бркић.
- Год. 1 бр. 1 (1951) год. 47, бр. 3/4 (1992); год 48, бр. 1 (2013) -. - Београд : Институт за политичке студије, 1951-1992; 2013 - (Београд : Еселог) - 24 см

Три пута годишње. - Од 1959. почиње двоструко обележавање годишта, урачунате су године часописа Весник рада (1946-1951). - Је наставак Весника рада

ISSN 0038-0091 - Социјална политика (Београд)

COBISS.SR-ID 118295